

N. H. Quiryan
W. E. J. v. d. Weyden

REVISIE

DER

REVISIE-LEGENDE,

DOOR

DR. A. KUYPER.

MET BIJLAGEN.

*(Voorafgaat een „Publyck Epistel”, met twee annexen,
aan Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN.)*

KUYPER
BX
9422
.K8
R43
1879

AMSTERDAM,
J. H. KRUYT.
1879.

LIBRARY OF PRINCETON

MAY - 9 2008

THEOLOGICAL SEMINARY

EX LIBRIS

COURAGE AND LOYALTY

DR.G.PUCHINGER

KUYPER BX9422.K8 R43 1879
Kuyper, Abraham, 1837-1920.
Revisie der revisie-legende
/

REVISIE

DER

REVISIE-LEGENDE,

DOOR

DR. A. KUYPER.

MET BIJLAGEN.

LIBRARY OF PRINCETON

MAY - 9 2008

THEOLOGICAL SEMINARY

[VOORAFGAAT EEN „PUBLIYCKE EPISTEL”, MET TWEE ANNEXEN

AAN DR. J. J. VAN TOORENENBERGEN.]

AMSTERDAM,
J. H. KRUYT.

1879.

I N H O U D.

„Publyck epistel” aan Dr. J. J. van Toorenenbergen Bladz. 7.

Twee Annexen:

1 ^o . Examinatie van Dr. Van Toorenenbergens verweermiddelen	„ 44.
2 ^o . Kerkbelijdenis naar het onderscheid van Organisme en Instituut. Een referaat van het jaar 1869.	» 56.

De Revisie der Revisie-legende :

§ 1. De revisie naar irenisch en orthodoxistisch bedoelen	„ 71.
§ 2. Gereformeerd program van revisie	„ 77.
§ 3. Groot interest der revisie-quaestie	„ 84.
§ 4. Revisie een geding in rechten	„ 93.
§ 5. De legende van een revisie „om de drie jaren.”	„ 99.
§ 6. Historie der revisie van 1586—1618	„ 105.
§ 7. Gereformeerd verzet tegen Arminiaansche stoutigheden	„ 113.
§ 8. De revisie der Dordtsche vaderen	„ 120.
§ 9. Wereldconcilie en Synode-nationaal	„ 127.
§ 10. Nalezing op de Dordtsche Acten	„ 135.
§ 11. Bedingen van wettige revisie	„ 143.

Bijlagen:

1 ^e Bijlage: Verklaring van de Gereformeerde Commissie van advies aan de Staten	„ 153.
2 ^e Bijlage: Plan om de kerk te Arminianiseeren	„ 169.

AAN DR. J. J. VAN TOORENENBERGEN.

Zeer waarde Broeder!

Reken het mij niet toe, dat ik U drie maanden op antwoord wachten liet. Om vier redenen, die uw welwillendheid ten volle billijken zal, was eerder antwoorden mij ondoenlijk. De eerste is, dat mijn arts te Vichy, na afloop der badkuur, een maand volstrekte rust noodig keurde. De tweede, dat in de maanden, die verliepen, de smartelijke keer door den minister Van Lijnden van Sandenburg in onzen politieken toestand gebracht, allen beschikbaren tijd opeischte voor journalistischen arbeid. De derde, dat ik moeilijk nogmaals een apart stuk over zoo splinterige quaestie kon uitgeven, en dus wel wachten moest, tot mijn »*Revisie-artikelen*” herdrukt waren. En de vierde, dat ik de laatste weken schier mijn geheele gezin uit de woon- naar de ziekenkamer zag verhuizen, en daardoor hart noch hoofd had om met spoed aan polemischen arbeid door te werken.

Denk dus, bid ik U, in de verste verte niet aan mindere wellevendheid of geringschatting van de door U opgeworpen quaestie. Er was, wat de juristen »*fait de Dieu*” noemen, en alleen dát toomde mijn aandrift tot onverwijlde replek in.

Thans tot beantwoording van uw »*Hoe een deel der Dordtsche nalatenschap verzaakt wierd*” overgaande, begin ik met U mijn dank te bieden voor den goeden dunk, dien Gij omtrent mijn »*Leidsche Professoren*” woudt helpen vestigen; en nog meer voor het onverstoorbaar goede humeur, waarmeê Gij een enkelen soms wat te ondeugenden stoot van den jongeren wapenbroeder, als bedaagder strijder, hebt gepareerd.

We zijn, indien ik wel zie, door mijn »*Leidsche Professoren*” en door uw »*Verzaking van de Dordtsche nalatenschap*” metterdaad den goeden weg opgekomen.

Het verschil van zienswijze, dat tusschen úw en mijn vrienden omtrent de eischen van het oogenblik op theologisch, kerkrechtelijk en staatkundig gebied bestaat, wordt, sinds we ons uitspraken, over en weêr met kalmer zin en onder eerbiediging van wederzijdsche rechten, overwogen. Hiermeê valt weg wat er een oogenblik persoonlijk grievends in de wrijving der gedachten (was het door mijn te geringe urbaniteit, of door uw te teedere gevoeligheid?) dreigde op te komen, en neemt Gij tegenover mij en ik tegenover U, als mannen van eer, positie, om, onder wederzijdsche waardeering, elkander uitsluitend met dát soort wapenen te bestrijden, waarop het keurmerk staat van den Heiligen Geest en die macht hebben om het pleit te beslissen.

Met het oog op die meer gewenschte verstandhouding, zou ik mijnerzijds U dan ook gaarne het laatste woord hebben gelaten, indien Gij, uw jongste vlugschrift ter wereld inzendende, niet in een *praefatie* waart vervallen, die (indien ik immers geacht wil worden den Heiligen Geest met U te aanbidden en te eeren) niet zonder tegenspraak blijven mág. Het was toch volstrekt niet uw historisch-critisch betoog, maar nitsluitend déze volzin in uw voorrede: »*Het is, meen ik, verstandiger, zulk pogen over te laten aan de kritiek van den Heiligen Geest dan het tegen te spreken,*» die mij, terstond na de ontvangst van uw brochure, reeds uit Vichy, naar Holland deed schrijven: »Meld, bid ik u, in het eerstvolgend *Heraut*-nummer, dat ik Dr. Van Toorenenbergen repliceeren zal.»

Laat U dit hechten van schier geen gewicht aan uw historisch-critisch tegenbetoog en zoo in heiligen ernst opkomen tegen dat m. i. fatale woord in uw voorrede, U niet onaangenaam aandoen. Er ligt toch mijnerzijds noch iets onheusch in, noch iets dat bedoelt U te prikkelen. Veeleer verzoek ik U, deze door U anders bedoelde waardemeting van »vlugschrift» en »woord ter inleiding» uitsluitend te verklaren uit mijne onwrikbare overtuiging, dat de keurigste critische studiën eenvoudig *niets* zijn, vergeleken bij één enkelen levenstoon uit het hart.

Daar komt bij, dat er eigenlijk geen reden of aanleiding voor mij bestaat, om U nogmaals in al de doolgangen van de kerkelijke verhoudingen der zeventiende eeuw te volgen.

Van U was de aanval uitgegaan. Met leede oogen het opkomen van een „Vrije Universiteit” op Gereformeerden grondslag aanzien, hadt Gij tegen haar statuten het welbevestigd gezag opgeroepen van het uitstekend viertal Gereformeerde hoogleeraren, die ná de Dordtsche Synode te Leiden de *Sancta Theologica* bloeien deden. En Gij deedt dit, naar uw eigen voorgeven, op grond hiervan: dat deze hoogleeraren de Dordtsche onderteekeningensformule verworpen en ze door een »*ruimere, eenvoudigere, eerlijkere*» vervangen hadden. Niet dus ter wille van bijkomstige oorzaken, maar overmits zij *in beginsel* de Dordtsche formule hielden voor afkeurenswaard.

Dát standpunt naamt Gij in. En Gij kóndt er geen ander innemen, wjl zonder dat noch uw betoog zou geklopt hebben, noch in dat betoog tegen onze statuten ook maar iets steekhoudends door U zou zijn gezegd.

Gij zelf hebt persoonlijk tegen de Dordtsche onderteekeningsformule een *principiël* bezwaar. Gij oordeelt, dat men zulk een formule aan geen professor, onder welke omstandigheden ook, ter onderteekening voorleggen mág; en dus ook, dat geen goed-Gereformeerd hoogleeraar, om trouw aan zijn beginsel te blijven, ooit zulk een formule zou *mogen* onderteekenen.

Wij, Gereformeerden, houden het tegendeel staande.

En om nu in dit geschil historisch bewijs te leveren, dat úw zienswijjs het echt-Gereformeerde merk droeg, riep Gij Walaeus en Rivetus, Thysius en Polyander uit hunne graven, als getuigen tegen ons, op.

Dit kón dus niet anders verstaan worden, en *is* door heel het wetenschappelijk en kerkelijk publiek dan ook niet anders opgevat, dan in den zin, dat, naar uw beweren, Walaeus c. s. úw standpunt innamen, úw zienswijze deelden, en alzoo principiël *tegen* de Dordtsche onderteekeningsformule; en ingewikkeld dus ook tegen het door ons ingenomen standpunt; overstonden.

Uit die stelling heeft intusschen naar het oordeel van vriend en vijand, mijn »*Leidsche Professoren*” U, misschien wat te onzacht, maar dan toch voorgoed en onherroepelijk uitgeslagen.

Na den vloed van tegenbewijzen, die ik U geleverd heb, *is* eenvoudig niet meer vol te houden, wat Gij eerst volhieldt. De zoo begrijpelijke zucht, om den Gereformeerden een proces voor de rechtbank der historie aan te doen, had U parten gespeeld. Gij zaagt uw eisch U ontzeggen en gingt, veroordeeld in de kosten, mismoedig ten rechthuize uit.

Dit is niet te sterk gezegd.

Immers, afgezien ook van alle verdere tegenredenen, verloort Gij uw pleit zelfs in het oog van den vluchtigsten lezer, reeds ten eenemale, zoodra toen de authentieke verklaring van Walaeus c. s. door mij geproduceerd was: »dat ze, mits zitting erlangende in de provinciale Synode, *tot teekenen bereid waren.*”

Hierbij toch ontstond voor elk oprechte van zin en rechtschapene van hart aanstonds *dit* dilemma: Van tweeën één: Of Walaeus c. s. zijn lieden zonder karakter en eere geweest, die voor den linzenmoeschotel van een Synodalen zetel hun overtuiging verkochten; óf wel, uit deze bereidverklaring zelve blijkt daghelder, dat ze *in beginsel* niets op de ge-incrimineerde formule tegen hadden.

Een voor de hand liggende conclusie, die Gij zelf nog klem te meer hadt gegeven door uwe ver van voorzichtige uitlating over de meerdere »eerlijkheid” die uws inziens in de *faculteits*formule doorscheurde. Hoe

Gij U toch wendt of keert, dit kan geen water van de zee afwasschen, dat indien de door henzelfen opgestelde formule als een »*eerlijkere*'' bedoeld was, in hún oog de Dordtsche dan ook *eo ipso* als »on- of min eerlijk'' werd gebrandmerkt. Door dat hinderlijk woord »*eerlijkere*'' aan uw pen te laten ontglippen, hebt Gij dus in een onbewaakt oogenblik den lezer een kijk in de roerselen van uw intentie gegeven, en duidelijk doen uitkomen, dat, naar úw meening, genoemde vier hoogleeraren, als eerlijke lieden, zich wel terdege uit beginsel tegen de Dordtsche formule hadden aangekant.

Toen nu derhalve, na inzage der stukken op onwraakbare wijze bleek, dat deze heeren zich bereid hadden verklaard, om onder normale omstandigheden, wel terdege hun namen te zetten onder wat, naar uw voorgeven, in hún oog »min eerlijk'' zou geweest zijn, sprak het toch immers vanzelf, dat men wel in dezer voege *moest* concludeeren: »óf dat deze heeren stuitend karakterlooze lieden waren, óf, waar hiervan het tegendeel bleek (en ook door U erkend wordt), — dat *Gij* U schuldig hadt gemaakt aan min goede reconstructie van hun gevoelen."

Teneinde nu aan het min aangename van zulk een positie te ontkomen, hebt Gij in uw anticritiek *tweeërlei* middel van verweer beproefd. Gij hebt namelijk 1°. een poging gewaagd om de quaestie zich om een andere spil te laten wentelen, en 2°. getornd aan mijn betoog, of hier en daar niet een enkele steek ware los te krijgen.

Gun mij over beide een kort woord; met het laatste te beginnen.

Een bundelke noten, bij maniere van breed uitgewerkt aanhangsel aan dit »publyck epistel'' toegevoegd, zal U de overtuiging schenken, dat ik voor uw schoone tegenstudie gaarne mijn tijd over heb; maar óók dunkt me, dat Gij zelfs op het voor U gunstigste punt, t. w. het omslaan der Staten van Holland ná 25 Augustus 1618, er veel minder gunstig aan toe zijt, dan Gij U inbeeldt.

Gij hebt in die anticritiek voor de eer van uw degen nogmaals een vooruit verloren uitval gewaagd, en U ook daarbij weêr den man betoond van veelzijdige kennis, schrandere opmerkensgave en behendigen tact. *Die* hulde breng ik U gaarne. Geen ander zou licht saâm hebben gebracht wat Gij nog wist op te sprokkelen. Slechts door uw geoorloofden toeleeg, om den tegenstander te intimideeren, werd ook in dit vlugschrift uw talent geëvenaard.

Maar vorderen deedt Gij met deze poging »ter eererredding ondernomen'' voor de hoofdzaak, die tusschen ons in geschil was, in de oogen van het geletterd publiek, volstrekt niets.

Vooruit schreef ik reeds in mijn »Leidsche Professoren," dat het wel wonder zou zijn, indien ik niet, hetzij in de vaststelling, hetzij in de groepeeriug van het groote aantal feiten, dat ik te ordenen had, hier en daar een fout beging, iets over het hoofd zag, of misverstond; en gaarne erken ik b. v. dat er alleszins grond bestaat voor de opmerking, mij door Professor R. Fruin per brief meêgedeeld, dat er bij het geschil, meer dan ik aanduidde, óók te rekenen viel met het collegiaal *esprit de corps* van de Academische heeren tegenover de Ecclesiastieken.

Maar al gelukte het zoo óók U, ongetwijfeld, om mij met goed succes op een enkele malie te wijzen, die mij scheef of gewrongen aan het harnas of den gordel zat, daarom hebt Gij mij toch het pantsier nog niet van het lijf en den helm nog niet van het hoofd gestooten; of, buiten beeldspraak, mijn positie in het hoofdgcschil nog in niets verzwakt.

Zóó weinig verzwakt, dat Gij een breede reeks van voor uw beweren doodelijke argumenten eenvoudig onbesproken liggen liet; en dáárdoor reeds alleen den indruk zóózeer tegen U krijgt, dat de deskundigen, die ik raadpleegde, eenstemmig verklaarden: »Op het hoofdpunt blijft het pleit voor Dr. Van Toorenenbergen verloren!"; en er niet één enkel getuige, zelfs onder uw warmste vrienden en bewonderaars is opgestaan, die U als overwinnaar in dit geding dorst uitroepen.

Ja, zóó ongunstig bleef, wat het hoofdpunt aangaat, die indruk tegen U, dat zelfs de redacteur der *Kerkelijke Courant*; die heusch nooit uit partijdige voorliefde voor de Gereformeerden iets ten kwade tegen U en ten goede voor mij, zal duiden; zich ditmaal door de klare evidentie derwijs in zijn consciëntie verwounen gevoelde, dat ook hij openlijk verklaren kwam: »Van Kuypers ongelijk op het hoofdpunt heeft Van Toorenenbergen ons *niet* overtuigd!"

Waartoe zou het dan dienen, zeer waarde Broeder, dat ik nog verder de aandacht van het publiek bleef vermoeien met een opnieuw oprakelen van al de bijzonderheden, in dit ingewikkeld geding voorkomende? Men schrijft toch immers om het publiek te overtuigen? Wat zou ik dan, nu het deskundig publiek ten deze een overtuiging te mijnen faveure *bezit*, in het »*prêcher des convertis*" kracht gaan verspillen, en nogmaals in breed requisitoir de namen van Walaëus c. s. voor der Gereformeerden zienswijze opeischen; nu ieder — behalve Gij natuurlijk — mij de autoriteit van hun historisch gezag laat.

En te minder nog vind ik tot dit nogmaals afwisschen van een reeds schoone lei oorzaak, nu Gij zelf in de tweede plaats de mindere voorzichtigheid begingt, om door een verzetten van de spil waarom de quaestie loopt, mij, uiteraard tégen uw bedoeling, op zoo voor mij verrassende wijze in de hand te werken.

Immers op de manier der in pleitgedingen ervarenen lieden, begint Gij

met reeds op blz. 1 van uw vlugschrift ook van mij aan uw lezers meê te deelen: »dat ik U niet gevat, uw bedoeling niet begrepen heb, en dus een voorstelling van de quaestie gaf, die kant noch wal raakt.»

Wel had ik »van woorden tot woorden'' letterlijk uw eigen verklaringen en betuigingen afgedrukt en er opzettelijk drie bladzijden aan gewijd, om U den pas ter ontduiking en ter denatureering van de quaestie af te snijden.

Maar dit baatte noch hielp en zonder eenige weerlegging van mijne desbetreffende uiteenzetting, waagt Gij U aan de poging, om terstond de zenuw van mijn gansche betoog met het beweren door te snijden, dat ik eigenlijk tegen windmolens streed, want dat ik U een bedoeling heb toegedicht, die volstrekt niet bij U bestond. En alsnu er toe overgaande, om dan nu eens klaar en oudubbelziunig, en in woorden voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar te zeggen, wat Gij dan wêl bedoeld hadt, schrijft gij: »*Ik bedoelde het beginsel der vrijheid en gehoorzaamheid aan Gods Woord, hetwelk in de Gereformeerde Kerk, vooral door hare uitnemendste dienaren, in haren bloeitijd steeds gehandhaafd is, — het beginsel naar hetwelk men onderscheid maakt tusschen letter en geest, substantie der leer en leervoorstelling, hoofdzaak en bijzaak*'' (p. 1, 2).

Hier nu, zeer waarde Broeder, heeft, gelijk U terstond blijken zal, uw gewone bedachtzaamheid U verlaten, en hebt Gij, meenende *mij* schaakmat te zetten, integendeel uw *eigen* positie op ongelooflijke wijze verzwakt.

Want veroorlooft Gij mij, het U te zeggen zooals het er toe ligt, dan zou ik, ware *dit* metterdaad uw oorspronkelijke bedoeling geweest, heusch geen boek van meer dan honderd bladzijden geschreven hebben, om U te rescontreeren, en met een halve kolom in een weekblad uitmuntend ter weêrlegging van uw *dán* nietszeggend betoog hebben kunnen volstaan.

Neem ik toch voor éen oogenblik eens aan, dat in bovengemelde woorden »de waarheid, al de waarheid en niets dan de waarheid'' van uw oorspronkelijke bedoeling metterdaad omschreven staat, zie zelf eens, met wat uiterst eenvoudige redeneering Gij dan, om niet weêr op te staan, omverligt.

Ik had; let wel, in *uw* voordeel; de quaestie *gespecialiseerd* tot de hoogleeraren van onze academiën; — maar Gij beweert dan nu, dat ze van meetaf door U *gegeneraliseerd* bedoeld was, en alzoo diende toegepast gelijk Gij zegt, *op de kerk generaal en dus op al haar dienaren*.

Het zij zoo!

Gij beweert dan nu derhalve, dat de heeren Walaeus c.s., niet enkel voor de hoogleeraren, die *Staatsdienaren* waren, maar ook voor de *gewone dienaren der kerk*, de binding aan meêr dan de substantie der leer, voor oneerlijk, ongeoorloofd en ongereformeerd hebben gehouden.

Maar Gij weet dan toch; niet waar? dat de Dordtsche onderteekningsformule; nu niet voor de *hoogleeraren*, maar voor de *predikanten*;

die binding *niet* tot de substantie beperkt, maar wel terdege tot »alle artikelen en stukken der leer” uitbreidt ¹⁾.

En Ge weet ook, gelijk ieder historickenner, dat Walaeus c. s. voor de gewone leeraren der kerk de formule »met een schroef meer er op,” wel terdege hebben helpen invoeren en handhaven; laat staan dat ze die ooit zouden hebben afgekeurd.

Maar ziet Gij dan daaruit tevens zelf niet, zeer waarde Broeder, hoe de jongste omschrijving van uw bedoeling, die strekken moet om mij den voet dwars te zetten, U zelven veeleer allerongelezenst voor den klem van een hoogstpijnlijk dilemma komt plaatsen?

Voor het dilemma namelijk, dat ik — immers ook met uw goedvinden? — liefst aldus opzet:

Of Walaus c. s. hebben aan anderen opgelegd, wat ze zelven, wijl het h. i. ongeoorloofd, oneerlijk en ongereformeerd was, weigerden met den vinger ook maar aan te roeren, — en waren dus zelven gansch eerlooze spelers, spelende met der kerke en der eeden heiligheid.

Of wel, *indien* zij die eerlooze spelers *niet*, maar integendeel lieden van onbesproken integriteit waren, dan blijkt uit hun meêgaan met de formule voor de *gewone leeraren*, ook op het alleronwederlegbaarst, dat ze *in beginsel* althans een binding aan meer dan de substantie, ja »aan alle artikelen en stukken der leer”, verre van voor ongeoorloofd, veeleer voor plichtmatig hielden en noodwendig.

Volgens uw eigen zeggen, nu, komt het niet in U op, de integriteit van het karakter dezer mannen ook maar in verdenking te willen brengen.

Blijft derhalve slechts de tweede term van het dilemma: t. w., dat Walaus c. s. *in beginsel* tegen een schroef meer er op *niet het minste* bezwaar hadden.

Waarmeê alzoó geheel uw beweren valt.

Ik kan dus niet anders, dan voor deze nadere toelichting op uw bedoelen dankbaar blijven; overmits het mij hierdoor zelfs voor den in historiën minst ervarene, uiterst gemakkelijk is gemaakt, de volstrekte onhoudbaarheid van uw beweren tot een mate van evidentie te brengen, die uw bestrijder, naar recht en naar billikheden, van verdere inspanning ontslaat.

Maar hiermede, zeer waarde Broeder, kan mijn „Pubyck epistel” nog niet affloopen. Want vóór uw „beetje tegenweer,” gelijk Gij in ne-

¹⁾ Hoe weinig Ge dit oorspronkelijk bedoeldet, blijkt wel het duidelijkst uit de tegenpraak met deze omschrijving van het geschil, waarin Gij U nog in ditzelfde boekse verwickelt. Verderop toch spreekt Ge weêr alleen van hoogleeraren, d. i. van *Staatsdienaren*, en zondert juist de *kerkdienaren* uit.

derigheid uw brochure qualificeert, liet Gij ook nog die op *iets anders* doelende „Voorrede” drukken; en in die voorrede die hoogst bevreemdende woorden, waar ik reeds op gewezen heb, van „dat overlaten van het kerkelijk en theologisch geschil, dat tusschen ons in het licht trad, aan de kritiek van den Heiligen Geest.”

Kennelijk toch moet, wat Gij met deze woorden bedoelt; naar luid de tegenstelling waarin Gij ze neêrschreeft; in dézen zin verstaan worden: „niet *Gij* zult critiek oefenen op mijn streven, maar Ge zult dit overlaten aan *den Heiligen Geest*.”

In deze phrase nu spreekt; ik kan het niet anders inzien; één van deze drie: of een *laatdunkendheid*, als niemand bij U gissen mag; of een *tijdelijkheid*, die Ge als theoloog niet verantwoord kunt; of eindelijk een *Gamaliëls-philosophie*, die, dagelijks door de uitkomst gelogenstraft, in strijd is met de Openbaring der Schrift.

Laat mij U bij elk dezer drie hypothesen, kortelijk even zeggen mogen, wat ik daarmee wil.

Er zijn, ja ik stem het toe, er zijn gevallen in het leven, waarin we op een kwaad stuiten van zoo onverbeterlijke, ongeneeslijke, ergerlijke en ergerende natuur, dat we, in een opwelling van hooghartigen zin, er onze handen te teer en te fijn voor achten, om het aan te vatten; en uit gebrek aan geloof; en hooger plichtsbefes in moedeloosheid onderdompelend; ons zelve aanpraten, dat we tegenover zulk een *σκανδαλον*, niet langer de eere der waarheid behoeven te verdedigen.

Wie doet niet zoo tegenover den Mormoon, die, met kwetsing van de hoogere zedelijke idee, u, ja waarlijk nogmaals uit Gods heilige Schriften den plicht tot veelwijverij komt betoogen?

Zoo keert zelfs de eerbare Liberaal zich af van den cynischen grijnzert, die de petroleurs der Tuilerieën verheerlijkt wil zien als de apostelen van een gelukzaliger toekomst.

Zoo, om niet meer te noemen, duwt men met afschuw en bittere ergernis allicht een Von Hellwald van zich af, die zelfs de onnatuurlijkste zonden als natuurnoodwendigheid durft bepleiten met zijn in slijk en gif gedoopte pen.

Zeër zeker, ook in zulke gevallen, zou de ware Christen, voor zover hij immers gelooft, nog lang niet altijd den moed mogen opgeven, maar moeten voortgaan, om of den onwetende met oneindige liefde te vermanen, of den zondigen denker in de strikken van Gods waarheid te vangen, of, door zijn geloofsmoed over zijn moedeloosheid triomfeerend, toch weêr den strijd aan te binden, wetende dat het woord des menschen een macht is, alleen door de macht van *het Woord* te weerstaan.

Maar ik geef u toe, zóó hoog staan weinigen, en zelfs de allerheiligsten hebben in dit leven niet dan een klein begin van zulk een

volkomenheid. En indien er dan ook iemand onder de broederen was, die, voor zulk of soortgelijk geval staande, van tegenredenen afzag, het zwaard opstak, den verwatene aan zichzelf overliet en zich terugtrok met een: »Alexander de kopersmid heeft ons veel kwaad gedaan. De Heere vergelde hem naar zijn werken!» het zou niet goed, het zou niet heilig, maar het zou toch menschelijk zijn; menschelijk naar die storende werking, die van onze booze natuur ook in Gods liefste kinderen nog uitgaat.

Maar . . . om nu zulk een *casus-positie* toe te passen op een medebroeder, die zich veroorlooft een anderen weg *in ecclesiasticis et theologicis* zélf op te gaan en anderen te wijzen, dan door U werd afgebakend, zie dat zou dan toch een mate van hoonende minachting en zondige laatlunkendheid verraden, als zelfs door uw bittersten hater niet dan met de grievendste krenking van uw karakter, in U, zeer waarde Broeder, kon of mocht worden ondersteld.

Dat kúnt Gij dus niet bedoeld hebben. Een gedachte, als gymnasiasten wel eens in den plompen vorm gieten van »te min om met u te spreken!» is in uw hart niet opgeklommen. Gelijk het den echten ridder betaamt, is integendeel het eeren van uw tegenstander U een tweede natuur geworden, waartegen geen »*furca expellas*» iets vermogen zou. Veeleer zelfs twee mijlen met een afgedoolden broeder te gaan, die tot een éénmijlsgang U opriep, ware voor uw ootmoedigheid, ware voor uw zachtmoedigheid, ware voor uw lankmoedigheid niet te veel.

Dát dus niet. Maar wat dan?

Van *lijdelijkheid* sprak ik in de tweede plaats. Zou het dát misschien zijn kunnen?

Ook daartoe is, zoo vaak het ons uit anderen hoofde gelegen komt, wel zekere neiging in ons menschelijk hart. Een neiging, die zelfs bij Gods vroomste kinderen nog op verre na niet altijd overwonnen wordt. En die niet zelden, tot in het centrum van ons geloofsbestaan insluitend, vooral onder mystieke geesten, dat schaduwachtige zielsleven doet geboren worden, waar alle sap uit wegdroop en alle geurigheid en smaak van week.

Meer nog dan de lieden uit úw kring hebben vooral de Gereformeerden tegen die kranke gesteldheid der ziel op hun hoede te wezen, en het komt misschien juist van mijn veel verkeer in zulke kringen, dat ik, meer nog dan Gij, voor dezen ziekte-toestand steeds een open oog heb.

Voor al toch het Gereformeerde leven; niemand kan het ontkennen; brengt dat gevaar voor lijdelijkheid met zich.

Optimi corruptio pessima. ¹⁾

¹⁾ Het beste ontaardt, indien het bedorven wordt, gemeenlijk in het slechtste.

En juist wijl de Gereformeerde belijdenis, die meer dan eenige andere, alle dingen in hemel en op aarde eeniglijk op de eere van Gods heiligen naam als zijn oogmerk richt, even deswege onder alle godsdiensten (d. i. onder alle gesystematiseerde levensuitingen die de gemeenschap met den hoogen God bedoelen) het hoogste staat, ligt het derhalve in haar natuur en wezen, dat ze, misverstaan en verkeerd opgevat, veel eerder dan zoo menige andere meer oppervlakkige belijdenis, wel ontaarden *moet* in wat voor het geloofsleven doodelijk is en schier noodwendig verbastert in wat de eere van den Heiligen Geest krenkt.

Immers U, zeer waarde Broeder! behoeft wel niet herinnerd, hoe de keurige oude Gereformeerde belijdenis van Gods eeuwige verkiezing en zijn particuliere genade; die onzer vaderen heul en steun was en standvastiglijk door alle theologen van naam in deze landen tot in het eerste vierde der achttiende eeuw beleden en verdedigd is; tot dit eenzijdig zielsbestaan wel *moet* leiden, zoodra ze af wordt gescheiden en losgerukt van die niet minder heerlijke belijdenis, die onze ouden plachten te gieten in den vorm van de *verbondsleer*. Zoo toch sneed men dit keurige lid onzer belijdenis niet af, of vanzelf verviel hiermeê ook de gehechtheid aan het *kerkelijk* wezen; kreeg de vrijheid tot profeteeren gansch ongereformeerde afmetingen; en hield ganschelijk op die tucht over leer en leven, die tot een hoede voor der kerke zuiverheid niet alleen, maar ook ter beveiliging van ons zieleleven tegen zeer bedenkelijke ontaarding, in »de macht der sleutelen” door onzen Heiland verordend was.

Tegen deze lijdelijkheid en voor weeropleving van de verbondsleer te ijveren, is dus volstrekt geen Engelsche »*high-church-idee*”, gelijk Gij in een meesterlijken zet uw lezers tracht diets te maken, maar eenvoudig een stil geloovig drukken van de voetstappen van onzen Heer en Koning.

Want die »lijdelijkheid” is in den grond niets anders dan een valsch dualisme, dat uit het leven der verdoemenis in het leven van Gods kinderen wordt overgebracht. Het is op »den dood” blijven drijven, ook nadat door Gods wondere vrijmacht en genade »het leven” gekomen is. Het ontkent alle »gemeenschap,” waar juist die gemeenschap met den eenig Geliefde de lierzang van ons hart is geworden. En erger nog, het cijfert weg, of ziet voorbij althans, het met goddelijke mogendheid in en door ons werken van God, den Heiligen Geest.

En al valt het nu ook klaar in te zien, hoe de daar tegenoverstaande eigenwilligheid en inbeelding van het zélf te kunnen en het Gode toe te brengen, en dies in loopen en sloven zijn zaligheid te zoeken, als vaak het *huidendaagsche* Christendom kenmerkt, menige teederder ziel eerst tot zekere »teruggetrokkenheid” en voorts tot het »stille wachten,” en alzoo ten slotte tot een »insluimeren op het oorkussen der lijdelijkheid” bracht, — toch zal geen Gereformeerde van hart daar ooit het Amen op kunnen uitspreken, maar moeten ijveren, om naargenezing van dit kwaad

te streven, in den weg; niet dien hij zich zelf verkoren had; maar die daartoe hem voor is geschreven in Gods Woord.

De kerk moet dus in ons midden weêr tot beteekenis komen, volstrekt niet om, op zijn Engelsch, eens „high-church” te spelen; maar wel omdat er zonder kerk geen *tucht* en zonder tucht geen *reinheid des levens* is, en God, de driemaal Heilige, van zijn toorn niet kan aflaten, zoolang in de soberheid en reinheid van het leven zijner Gemeente de eere van zijn Naam niet weêr schittert.

Maar eenmaal weêr herlevend werkt dat denkbeeld van »kerk” dan ook met al de onweêrstaanbare kracht van een beginsel; van *dit* beginsel namelijk, dat het ook op geestelijk terrein niet naar ieders wil en goedvinden toegaat, maar integendeel naar den eisch van de door God in zijn Woord gegeven wetten, die het leven beheerschen van dat historisch organisme, hetwelk in de »Gemeente des Heeren” voor ons treedt.

Vandaar dan ook dat ik de vraag: »In welke verhouding hebben we ons tegenover de belijdenis der vaderen te plaatsen?” niet mocht noch kon overlaten aan het goedvinden van eenige heeren, die, zonder veel oog voor de rechten der historie, noch band in hun consciëntie aan de formuleren, gevoelende, eigenlijk niets anders bedoelden dan hún individueele theologische zienswijze met bindend gezag aan de Gemeente op te leggen; en ter aanbeveling alsnu die zienswijze poogden te bekleeden met de autoriteit van Ursinus of De Brès.

Dit stuitte mij tegen de borst. Dit was onrecht. Dit mocht niet.

En wijl men nu, ziende op de dingen die komende waren, niet tevreden was met zoo terloops deze valsche interpretatie der Gereformeerde belijdenis even aan te dringen, maar er zelfs derwijs een systeem van ging maken, dat er, bij het uitzicht op revisie, zelfs over verandering der belijdenis in den geest van hún theologie, als van de natuurlijkste zaak ter wereld door hen gesproken werd, schoot de overtuiging al dieper bij mij wortel, dat *geen* weerstand aan zulk ongeoorloofd streven te bieden, verraad aan onze historie zou zijn en ongehoorzaamheid aan den Koning der kerk.

Tot het bieden van weerstand ging ik dan ook over.

Niet door, even willekeurig, gevoelen tegenover gevoelen, en inval tegenover inval te zetten, maar, gelijk het immers behoorde, door zóódanige beslissing van den Heiligen Geest voor te bereiden, als ten deze, naar Gods ordinantie, moest worden gezocht.

Die Geest toch werkt *door organen*; niet heden of gisteren pas, maar in verband met geheel de historie, die achter ons ligt; teruggaande tot op de hemelvaart Christi.

Om te weten wat in de Gemeente te belijden is en zal zijn, moest men derhalve bedacht zijn op herstel van het orgaan eener *ware geestelijke Synode*. Om op die Synode een ware representatie der kerke te ver-

krijgen, moest gearbeid aan het weêr doen opleven in de Gemeente van zuiverder begrippen aangaande kerkrecht en kerkleer. Om in die begrippen den hemelschen adem des levens te blazen, moesten onze geloovigen weêr in contact gebracht met den gloed van een even heerlijk leven als eens onze vaders gekend hadden. En om dat bezielde leven theologisch tot juister uitdrukking te laten komen, moest de wetenschap der theologie weêr met de historische gemeente in verband treden door den tusschenschakel van de doctoren der kerk.

En zie, terwijl ik nu, naar de mate mij gegeven, in zwakheid een eerste poging waag, om zulk een Synode voor te bereiden; tot zuivering dier begrippen tracht meê te werken; naar dat warmer leven de geloovigen heenroep; en een wetenschappelijk cartel over het pleit der historie aan de doctoren der kerk aanbied, — zie, nu komt een doctor der kerk mij de ongelooflijke verklaring doen: »Neen, daar *willen* we geen wetenschappelijk onderzoek naar instellen. Dat laten we aan den Heere over! Hij, de Heere en zijn Geest zal dat uitrichten!» Daarop toch en op niets anders komt uw »overlaten aan de kritiek des Heiligen Geestes», in de volkstaal overgezet zijnde, neder.

Het komt er op neêr, dat terwijl naar goede en zuivere begrippen, de Heilige Geest zich in de kerk van Christus ook de mannen der wetenschap tot organen kiest, om de door Hem geopenbaarde waarheid en gewrochte krachten voor het bewustzijn der geloovigen in helder verband te zetten en te vrijwaren tegen miskenning, hier door een doctor der kerk zou verklaard worden: »Dat doet de Heilige Geest *buiten* menschelijke tusschenkomst om!»

Er op neêr, dat het *onmiddellijk* werk des Geestes, hetwelk bij het werk der wedergeboorte zijn heilig recht heeft, nu ook overgebracht en toegepast zou worden op het terrein van dien wetenschappelijken strijd, waar juist het werken *in* en *door* organen tot het eigen merk van 's Geestes werken behoort.

Ja, er op neêr, dat een zonde der lijdelijkheid, die op het mystieke terrein des innerlijken leven althans nog met goede intentie gepaard kan gaan, alsnu insluipen zou juist op dat aan de mystiek tegenovergestelde terrein van het *denken*, waar helderheid van inzicht doel en, om daartoe te geraken, inspanning van alle ons geschonken talenten plicht is.

En nu, zeer waarde Broeder, zijt Gij er de man naar? duldt uw verleden het? gedooft het uw naam, dat *Gij* ons verlokken zoudt om onze tenten op die »wetenschappelijke Veluwe» op te slaan?

Mag, kan het bij U ondersteld worden, dat Gij, der Veluwenaren meest besliste tegenvoeter, niet om U van mij af te maken, maar uit dool geraakte vroomheid van zin, wezenlijk voor God gemeend hadt, U door de pen *wel* op het papier te zetten, te zullen bezondigen?

Ik waag dit te ontkennen, en zie mij dus wel genoodzaakt, nu ik aan *laatdunkendheid* niet mag, en aan *lijdelijkheid* niet kan denken, raad te zoeken bij de eenige dan overblijvende oplossing: dat het een vervallen is geweest in de *Gamaliëls*-philosophie.

Als Gamaliëls advies, zóó zou dan ook uwe redeneering zijn: »Indien dit werk uit God is, baat mijn tegenstand toch niet; en indien het niet uit God is, bloedt het wel vanzelf dood! Wat zal ik er dan tegen schrijven of zelf critiek oefenen! Veel beter immers, dat ik het overlate aan de critiek van den Heiligen Geest!»

Deze verklaring zou ten minste dit voor hebben, dat ze uw karakter geheel ongedeerd liet; uw zielsoverlegging begrijpelijk maakte; en alleen twijfel deed ontstaan, of uw philosophische levenswijsheid wel voor de »wijsheid van het leven» kon bestaan.

Want, gul gezegd, er zijn ook in mijn leven wel jaren geweest, dat ik dit zeggen van Gamaliël o, zoo prachtig vond; maar sinds ik meer uit het afgetrokkene in het leven zelf afdaalde en met de lessen der ervaring te rade ging, is die bewondering voor den ouden Jeruzalemschen hoogleeraar er heusch niet op verbeterd.

Die Gamaliëls-philosophie toch heeft vooreerst heel wat van een »afwachtede neutraliteit», die verre van u den man van karakter, van moed en enthousiasme te doen kennen, veeleer den indifferenten twijfelaar verraadt, die, gewoon om »op zien komen te spelen», nooit partij durft kiezen, eer er een beslissing is van het succes.

Maar ten andere, er is ook eenvoudig niets aan van wat Gamaliël zei.

Het is *niet* waar, dat God de Heere altijd aanstonds verbreekt, wat niet uit Hem is, en daarentegen de pogingen van zijn geloovigen altijd van stonden aan bekroont met gelukken.

Niet uit God was de afgoderij, en toch heeft het den Heere behaagd en behaagt het Hem nog steeds, ze na een bloei van duizenden bij duizenden jaren in gansche werelddelen nog te laten voortbestaan!

Niet uit God zijn de secten en ketterijen, en toch is er ooit een eeuw geweest, dat niet de dienst der ketterij vrijelijk omliep in de gemeente, en daarentegen de ware geloovigen werden gedrukt?

Niet uit God is de opiumverwoesting, en toch zie, bloeit ze niet in China en den Archipel?

Niet uit God is de drankweelde, en toch, oordeel zelf, of ze soms der verdwijning nabij is?

Niet uit God is het leven, waarvan het bordeel het middelpunt vormt, en nu, raadpleeg onze droeve statistieken!

Hoe komt men toch aan die Gamaliëlsgedachte, zoo diep onwaar en derwijs door heel het leven weêrsproken?

Of, is dan niet juist omgekeerd, *geen* succes hebben eer vermoeden

van deugdelijkheid? Het kruis merk van heiligen oorsprong? Gedrukt, vertrapt, vertreden worden, een aanduiding van wegen Gods, waarop ge wandelende zijt?

Eens ja zal de Heiligen Geest zelf duidelijk critiek oefenen, en allen geest die niet uit God is, eeuwiglijk door den mond des Zoons verdoo men, maar dat zal eerst *in het einde der dagen* zijn!

Nu daarentegen, nu we dat einde der dagen wel tegengaa u, maar er toch nog *niet* aan toe zijn, nu toont de historie U van de aldus be doelde critiek des Heiligen Geestes eer vlak het tegendeel.

Of wat zegt Ge van Rome, waar onze vaders wel terdege *zelf* te gen streden, maar dat men thans ook maar aan »de critiek des Heiligen Geestes» overlaat?

Verdwijnt het soms en komt het om?

Of ook zuivert het de bestanddeelen uit, wier insluiping de Hervor ming in het leven riep?

Of ook in ons eigen midden, zie waarde Broeder, naar uw overtui ging zijn de Modernen en de Gereformeerden in uw eigen kerk den dool weg op, en loopt het pad, waarop het licht des Heiligen Geestes neêrvalt, midden tusschen die beiden door, langs den Irenischen mijlsteen. Maar mag ik U vragen, vindt Ge dan nu werkelijk, dat die Modernen zoo bij den dag minderen, die Gereformeerden zoo tot onkenbaar wordens toe wegslinken, en dat de Heilige Geest in de harten der geloovigen zoo blijkbaar getuigende is, voor de juistheid van het Irenische woord?

In ernst, ik vat er niets van.

Want indien Gij dan nu de bestrijding van het bedoelen der Gere formeerden aan de critiek des Heiligen Geestes wilt overlaten, om zelf inmiddels een afwachtende houding aan te nemen, mag ik dan vragen, naar welke tijdsbepaling dit dan gaat? Of er dan oorzaak is, om te gelooven, dat de Heilige Geest, die datzelfde Gereformeerde bedoelen ook in de drie vorige eeuwen waarnam, het *toen* niet afbrak en het *nu* wel zal doen doodloopen? Om aan te nemen, dat de Heilige Geest, die ditzelfde bedoelen in de nu verlopen jaren van deze eeuw, juist omgekeerd, aan kracht liet winnen, nu plotseling zich tegen datzelfde bedoelen zal stellen, om het van dezen oogenblik af geestelijk te ontledigen en te verijdel en?

Maar waartoe deze interpellatie verder voortgezet?

Vergis ik me toch niet, dan won ik óók U reeds als bondgenoot voor de overtuiging, dat het ophebben van veel leeken, en nog wel van een enkelen prediker, met dat ondoordachte *Gamaliëls*-parool, onder Christenen, die het kruis-symbool kennen, immers gestrenge afkeuring verdient, en nooit met lof mag gesteund?

Er ligt, ja, God zij lof, ook ik weet het, op den bodem, ik zeg niet van die *Gamaliëls*-overlegging, maar van dat *Gamaliëls-woord*, óók een schitterend ideale gedachte, die kort begrip van alle hooger en hei-

liger gelooven, als star der hope, op het levenspad van elk kruisdrager zijn tintelende stralen werpt, maar dáármeê had uw uitlating in een wetenschappelijk twistgeding natuurlijk niets gemeen.

En zoo blijft U dan, zeer waarde Broeder, nu dus ook déze uitlegging U niet mag worden toegedicht, hoogstens nog één schijnbare uitvlucht over, waar ik U eerlijkheidshalve zelf op wijzen wil, maar die U toch evenmin baat.

Ik stem namelijk toe, dat er één geval is, waarin zwijgen geoorloofd en geboden kan zijn, t. w. het geval van een »*persoonlijk feit*.”

Als onze eer gekrenkt is; als onze naam is aangerand; als ons karakter verdacht wordt gemaakt; als het niet de *zaken*, maar haar pleitbezorger geldt; — dan, het spreekt vanzelf, zou aldoor spreken eer onbescheiden en onheilig kunnen worden, en is het overlaten »aan de critiek des Heiligen Geestes” vaak plicht. Let wel, plicht, volstrekt niet, omdat die Heilige Geest altijd reeds hier op aarde zijn geslagen dienaren met eere kroont; veeleer komt in verreweg de meeste gevallen de kroon *niet* hier beneden; maar wijl een ophouden van de overleggingen en gedachten der gemeente bij wat ons persoonlijk aangaat, haar belet met het hogere bezig te zijn en ze aftrekt van God.

Hebt Ge U dus soms ingebeeld, dat het bij den bedoelden strijd op U persoonlijk gemunt was; kwam het U voor, dat de Gereformeerden in den lande niet voor de eere van hun God, maar slechts tegen uw naam ijverden; en leefdet Ge in de vooronderstelling, dat er geen ander belang dan van uw reputatie op het spel stond; — dan, ik stem het van harte toe, was uw besluit, om niet voort te redeneeren, maar het geding aan de critiek van den Heiligen Geest over te laten, een daad van bescheidenheid, die U tot eere mag worden aangerekend, en trekt de schrijver van dit »publyck epistel” alle aanklacht tegen die anders fatale woorden in.

Of dit zoo is? Ja, of er voor zulk een vermoeden zelfs aanleiding bestond, wil ik in het slotstuk van dezen brief nog onderzoeken. Maar liep ook dit onderzoek, gelijk ik nu reeds meen te mogen gissen, min gunstig af, dan wil het me toch voorkomen, dat Ge ook in het culminante punt van uw Voorrede niet gelukkig geïnspireerd waart, en wel zult doen, met deze aan den kring der ethischen ontleende en dáár thuis behoorrende uitdrukking, van dat »overlaten aan de critiek des Heiligen Geestes” ¹⁾

¹⁾ In den kring der gemeenlijk »ethisch” genoemden wordt principiëel de verplichting der kerk tot het oefenen van tucht, in kerkrechtelijken weg, weggecijferd. Het »overlaten aan de critiek van den Heiligen Geest”, in de *consciëntie* namelijk, bedoelt men in dien kring dan als staande tegenover de »critiek van den Heiligen Geest” door de *wettige organen der kerkelijke overheid*, gelijk de Gereformeerde kerk dit wil. Lijdelijkheid daarentegen op *wetenschappelijk* gebied, gelijk Gij het thans in zwang wilt brengen, is in dien kring, naar ik weet, dusver nooit met dat zeggen verdedigd.

niet langer over te laten aan de critiek van wie aan het ontleden der zinsneden gewend zijn.

Acht Ge dat het bij den strijd der Gereformeerden; althans voor zooverre de auteur der »Leidsche Professoren» daaraan deel nam; persoonlijk op U gemunt was?

Er bestaat oorzaak tot die vraag?

Ga, om U hiervan te overtuigen, zelf maar eens na, wat Ge in uw Voorrede aan uw lezers alzoo verhaald hebt.

Ge doet U daar toch voor als iemand, die door »Dr. Kuyper rusteloos vervolgd wordt»; als een »van ontrouw» betichte; als een veroordeelde, die »ten toon is gesteld»; en besluit met deze zonderlinge woorden: »Ik hoop geen enkel beleedigend woord tegen hem geuit te hebben.»

Die laatste woorden nu vooral verraden immers de gemoedsstemming van iemand, die telkens voelde, dat hij op het punt had gestaan om een beleediging over zijn lippen te laten komen, maar ze inhield; of ook van iemand, die oordeelde, dat er eigenlijk wel terdege aanleiding om u te beleedigen bestaan had, maar er, uit overleg, van afzag.

Indien geen van deze beide in het hart zijn geweest, zegt men zoo iets niet.

Wat kon U nu tot een beleediging van mijn persoon geprikkeld hebben?

Toch niet de wijze waarop ik mij in mijn »Leidsche Professoren» te weer stelde? Immers, onverwijd na lezing hiervan beantwoordde Ge de toezending van een present-exemplaar met een vriendelijke briefkaart, die speciaal ook hulde bracht aan »de *modus quo* der bestrijding.»

Dat kan het dus niet zijn geweest?

Maar, eilieve, wat dan?

Zeker niet een persoonlijke antipathie, want nog in uw Voorrede mengt Ge de heusche woorden: »Voor iedere herinnering aan vroegere welwillendheid en persoonlijke betrekking blijf ik dankbaar.»

Ge ziet dus wel, dat het zijn *moet*, zooals ik vermoeden dorst, en dat er psychologisch geen andere oplossing overblijft, dan te onderstellen: dat Gij, in uw eigen oogen »de rusteloos vervolgde, van ontrouw betichte en tentoongestelde», als martelaar onder de onbarmhartigheden der Gereformeerde lieden bezweekt.

Veel wordt dan begrijpelijk, wat anders duister bleef.

Zoo b. v. Uw bijna onheiligh zeggen, dat Uw overlaten van de critiek op mijn arbeid aan den Heiligen Geest »meer overleg, dan deugd» is, en in uw eigen oordeel een »verstandige» zet mag heeten.

Ook, hoe uitvoerige anticritiek van uw eigen hand op het ééne punt, met dat »overlaten aan de critiek van den Heiligen Geest» van nog gewichtiger pleit, zich rijmen laat.

En evenzoo, hoe uw eigen bekentenis, dat Gij »een deel der Dordt-

sche nalatenschap verzaakt hebt,” ¹⁾ overeen is te brengen met uw prijsstelling op het voortdurend behoud van den Gereformeerden naam.

Toch, ik meen er U de oprechte en ondubbelzinnige verzekering van te kunnen geven, toch, zeer waarde Broeder, zult Ge dichter aan de waarheid komen, indien Gij deze martelaarskroon U weêr van de slapen neemt. Want wat mij en mijne vrienden althans aangaat, we kunnen bewijzen, dat Gij slechts door omkeering van de feiten in hun tegendeel bij een conclusie kondt aankomen, die U als den geplaagde in handen van de Gereformeerde drijvers overlevert.

Ik zeg *bewijzen*.

Dit kan ik althans wat mijzelf aangaat, en wjl Gij oorzaak hebt genomen, om met name *mij* als »dien rusteloozen vervolger” bij het publiek aan te klagen, zal het ook in uw oog wel niet onbescheiden zijn, indien ik mij bij datzelfde publiek dan ook van schuld tracht te zuiveren.

Tweeërlei is mijn bewijs, negatief en positief.

Negatief vraag ik U met ernste, mij hetzij de daden, hetzij de gesprokene of gedrukte woorden te noemen, waarin ik tegenover U schuldig sta aan tekortkoming in honorabele bejegening.

Maar *positief* kan ik meer, kan ik U wijzen op daden en woorden, die zeer honorabel voor uw persoon waren en mij wellicht aanspraak hadden kunnen geven op eenige meerdere welwillendheid Uwerzijds.

Gij leest de *Standaard*, Gij leest de *Heraut*, niet.

De hoogleeraar Van Oosterzee ook niet.

Gij begrijpt wat het Christelijk publiek van dit er op nahouden van zulk een *Index* juist voor Christelijke persorganen denkt.

Maar laat mij U dan eens verhalen mogen, zeer waarde Broeder, dat diezelfde *Standaard* en diezelfde *Heraut* juist de bladen zijn geweest, die het warmst voor U geijverd hebben en het voor U opnamen, zoo dikwijls aan uw talent werd te kort gedaan.

Waarom niet gezegd, wat ik bedoel?

Gij weet, ik had U reeds zoolang van heeler harte een leerstoel gegund voor de kerkhistorie. Ik wist uit vroegere gesprekken, hoe een »rustig leven voor de studie alleen” u toelacht. En persoonlijke omgang had mij geleerd, wat het U kostte, altijd de zorgen der practijk met uw critische studiën te moeten verbinden.

Daarom had ik U professor te Utrecht willen zien worden, toen Ter Haar wegviel.

Dit heb ik niet onder stoelen of banken gestoken, maar openlijk als

¹⁾ Dit zegt ge van Walaeus, dien Ge als historisch getuige voor uw eigen gevoelen opriipt. Zijn gevoelen en het *uwe* vallen dus in uw voorstelling saam.

mijn overtuiging uitgesproken, en voor U gevraagd, niet als een gunst, maar als eene eer, waar uwe studiën U recht op gaven.

Ik heb meer gedaan. Destijds, lid der Tweede Kamer, heb ik mijn invloed, hoe gering dan ook, aangewend, om U benoemd te krijgen. Niet dat ik tegen Beets was.

Ge weet, hoe hoog ik dezen vaderlandschen zanger en belletrist en Salomonischen redenaar waardeerde.

Maar Beets, dit wist ieder, had geen studie van de kerkhistorie gemaakt. En nu te Leiden de vaderlandsche kerkhistorie destijds nog braak lag, en Groningen geen hope bood, was het m. i. een onvergeeflijke fout, zoowel van de faculteit als van de curatoren en van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat ze U passeerden en voor de kerkhistorie de kracht van een man vergden, die op drie andere terreinen tegelijk schitteren, maar in deze bepaalde provincie der wetenschappen nooit lauweren winnen kon.

Mag ik vragen: verried dit soms mindere welwillendheid?

Maar daar liet ik het niet bij.

Toen later het Kabinet U aan den Koning voordroeg, om U een ridderorde aan te bieden, ben ik nogmaals op de zaak teruggekomen, en heb nog uit Nice openlijk aan de Ministers verklaard, dat dit eere-teeken U nooit vergoeding kon zijn voor het passeeren te Utrecht.

Toen men U bij de kerkelijke benoemingen nogmaals voorbijging, heeft de trouwe wachter voor uw eere niet nagelaten even beslist tegenover de Synode, als eertijds tegen den Minister, op dit tekort van eerbetoon te wijzen.

En indien ik bij de Amsterdamsche vacature zweeg, dan was het waarlijk niet uit mindere welwillendheid, maar overmits het betalen uit stedelijke fondsen van geld voor iemand die Irenische theologie komt doceeren, mij een te stuitend onrecht dunkt, dan dat ik, van mijn standpunt, voor U zulk een doteering mocht wenschen.

Zoo dikwijls ik mij overigens in het publiek over U heb uitgelaten, meen ik steeds eer aanleiding te hebben gegeven, om U aan te uitbundigen lof te doen denken, dan dat ik afdong op uw verdiensten. Dankbaar zijn uw uitnemende studiën steeds met eere door mij vermeld; uw talent heeft lof ontvangen; uw scherpszinnigheid alle eer.

En acht Gij soms, dat ik, aldus in het publiek sprekende, in vertrouwelijker kring mij ongunstiger zor hebben uitgelaten, dan noodig ik U uit, buiten mij om, bij mijn intiemste vrienden een verhoor in te stellen, en ik ben overtuigd, dat de uitkomst elke achterdocht zal beschamen.

Er bestond voor de booze bedoeling, die Gij mij ten uwent toedicht, dan ook geen aanleiding.

Eer integendeel moest én persoonlijke herinnering én de aard uwer

studiën saâmwerken, om U een plaats der eere in mijn schatting te geven.

Sprak toch die persoonlijke herinnering van menig teeder uur te zaâm doorleefd, van menig blijk van liefde mij betoond en van menige studievrukt, die we zaâm het aanzijn gaven; niet minder moest het kenmerkende van uw studiën mij verlokken tot warme sympathie.

Dit toch onderscheidde van meet af *Uw* studiën van die der Utrechtsche Heeren, dat Gij meer oog voor de rechten der historie hadt.

De réveil had uw genegenheid. maar de oude historie de liefde van uw hart.

Gij zijt het, die lang eer de nieuwere Gereformeerde school opkwam, de oude bibliotheken doorsnuffeld, onze wormstekige kwartijnen weêr voor den dag gehaald en van het historische recht onzer kerk en van haar belijdenis gejubeld hadt.

Ik zeg niet, dat er daarom geen verschil bestond; ik ontken niet, dat er ook wegen waren, waarop onze sympathieën van den aanbeginne, naar den tweesprong joegen; maar dit beweer ik toch en houd ik vol, dat van de dertien jaren, dat ik nu de eer heb U persoonlijk te kennen, er minstens elf voorbij zijn gegaan, zonder dat ooit min vriendelijke gewaarwordingen in mijn hart ten uwen opzichte opkwamen.

En vraagt Ge, hoe we, indien deze dingen alzoo zijn, dan niettemin in de tegenwoordige min toeschietelijke verhouding zijn geraakt, — zeer waarde Broeder, laat mij U dan beantwoorden mogen met deze eenvoudige wedervraag: *Kan het van één kant komen?*

Gij noemdet uzelf »den rusteloos vervolgde;” maar hierin steekt dan toch iets wonders, dat »de rusteloos vervolgde” zelf met den aanval begon.

Hengt het U niet meer?

Het was in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht op de Predikantenvergadering van het jaar 1868. Ik was pas in Utrecht, en had het voorrecht gesmaakt in uw intiemer omgeving op de vriendelijkste wijze te worden toegelaten. Het was één vertrouwen tusschen ons van den lieven morgen tot den laten avond. Er was geen wolkje tusschen ons aan de lucht. En zie, zonder een woord van waarschuwing, zonder een wenk, om er mij op voor te bereiden, moest ik daar opeens, U in het publiek, temidden mijner nieuwe collega's, de heusch toch niet zeer kiesche fount hooren b.^haan, dat Ge aan het slot van een ingrijpende niteenzetting, waarin heel uw theorie over de Confessioneele quaestie was uitgestald, de wijze, waarop ik te Utrecht als predikant, het Sacrament van den H. Doop bediende, tot mikpunt koost voor een ver van malsche critiek.

Uitgedaagd, verweerde ik mij zoo goed ik kon; niet slechts door te verdedigen wat Gij in mij gebrandmerkt hadt, maar tevens door thans

op mijne beurt een aanval te wagen op Uwe m.i. volstrekt onhoudbare theorie.

Dit trof doel. Althans de toenmalige Predikantenvergadering had de vriendelijkheid mijn oppositie op zeer marquante wijze toe te juichen, en mij zelfs in het middaguur eene plaats aan te bieden in het moderamen.

Eerst van achteren heb ik begrepen, hoe dit voorval U gehinderd heeft en waarschijnlijk niet weinig er toe bijdroeg, om uw genegenheid te mijwaarts aanmerkelijk te bekoelen.

Kort daarop gaaft Gij uw referaat in het licht, met weglating (waar ik U erkentelijk voor was) van de voor mij insidieuse zinsneê. Dit gaf mij ongezochte aanleiding, om op de volgende Predikantenvergadering uw opstel aan een nadere critiek te onderwerpen en een andere theorie, behoorlijk met historische argumenten gesteund, tegen de uwe over te plaatsen.

Het stuk, waarin ik dit deed, volgt hier achter als tweede *annexe*, om Uzelven te overtuigen, dat, bij alle beslistheid van keuze, de broederlijke gezindheid te Uwaarts in het minst bij mij geen schade had geleden; en tevens om U te doen zien, dat ik in hoofdzaak reeds destijds in dezelfde antithese als thans tegen U over stond, en indien ik op vervolgen zoo belust ware geweest als Gij U inbeeldt, reeds tien jaren en langer den drijver had kunnen spelen.

Het onloochenbare feit, dat ik desniettemin deze tien lange jaren nooit of nimmer uw naam in het publiek anders dan met eere noemde en het gebleken verschil geheel *rusten* liet, kan, in verband met dit stuk, dan aan wien lust doen beoordeelen, hoe gansch ingebeeld en geheel uit de lucht gegrepen dit »rusteloos vervolgen» mijnerzijds was.

Maar zie, zeer waarde Broeder, noch wetenschappelijke argumentatie, noch onthouding van alle scherphheid, noch zelfs het laten rusten der quaestie, kon mij, eylacen, in úw oog ten goede komen.

Ik had het nu eenmaal verkorven, en in dienzelfden raad der orthodoxe broederschap, die mij twee jaren vroeger met een »*dignus, dignus est intrare*» eer te vriendelijk ontvangen had, begon men thans weder plannen te beramen, om mijn streven te dwarsboomen, mijn bedoeling te verijdelen en mij uit te werpen uit de Synagoge der toonevende orthodoxie.

Dr. Hoedemaker gaf; niet in zijn schoon stuk voor den Hervormingsdag, maar in een inleidend woord daarop; een kort verhaal van de vergadering van dezen raad, ten huize van den toenmaligen predikant, den heer Chantepie de la Saussaye, te Rotterdam gehouden, waarin tot deze oorlogsverklaring tegen mijn persoon besloten werd.

Dit scheen saâm te hangen met iets anders.

In het jaar 1869 had zich toch een uitgever met het verzoek bij mij

aangemeld, om bij een platenbijbel tekst te leveren. Dit denkbeeld lachte mij toe, en ik ontwierp het plan, om een »geschiedenis der openbaring" te doen bewerken door de voornaamste orthodoxe geleerden. In wijden kring verzond ik de aanvraag daartoe en zoo hoogleeraren als leeraren hadden de vriendelijkheid mij hun medewerking toe te zeggen, mits, en daar kwam het op aan, de denkbeelden van den redacteur over de Heilige Schrift niet te eng waren.

Om dit tot beslissing te brengen schreef ik daarom een inleiding, die de stelling bepleitte, dat »*de Schrift IS Gods Woord*," als eenig adaequate uitdrukking behoort te gelden voor de waarheid omtrent den Bijbel. Het stukje is later apart uitgegeven en valt dus nog onder ieders beoordeeling. Inzage zal doen zien, dat het eer te ruim dan te eng genomen was.

En toch, na lezing van déze inleiding brak de storm opeens los en ontving ik van verreweg de meeste heeren kortaf bericht, dat ze hun toezegging introkken. Alleen Gunning en de streng confessioneele bleven. Maar heel de Utrechtsche orthodoxie, als ik zoo zeggen mag, zond mij den scheidsbrief.

Zoo bedierf ik het al erger en dieper. Van de Zeister Conferentie behoef ik niet meer te spreken. En het eindresultaat was dan ook dat de heerschende wetenschappelijke orthodoxie mij in den ban deed en op maatregelen begon te zinnen om mijn »woelen en drijven" onschadelijk te maken. De ethische, critische en irenische theologen, anders nog al eens onder elkander aan het plukharen, stemden in dezen zeer ernstig bedoelden toeleg (Dr. Gunning altijd uitgezonderd, die niet afliet mij zeer broederlijk te bejegenen) hoe weet ik niet, overeen.

Moest ik een psychologische oplossing van dit raadsel, voor zooveel U aangaat, geven, dan zou ik op tweeërlei wijzen: op mijn verhouding tot Dr. Kohlbrugge en mijn doen in politiek.

Voor al Gij immers, zeer waarde Broeder, kondt het mij maar nooit vergeven, dat ik niet instemde met uw harde veroordeeling van Dr. Kohlbrugges persoon en werk. En toch ik kon, ik mocht dat niet. Naar mijn vaste overtuiging, die niets sinds wankelen deed, was Dr. Kohlbrugge indertijd schandelijk hard door de Hervormde kerk om zijn belijdenis van den Christus bejegend en hadden de orthodoxe broeders van dien tijd hem niet trouw, gelijk het behoord had, bijgestaan. Dit reeds won hem mijn sympathie. Maar toen ik bovendien, vooral met de werken uit zijn eerste periode kennis makende, daarin meesterstukken van den eersten rang ontdekte; predicationen, zooals ik er uit deze eeuw geen betere ken, vol gloed en spierkracht, rijk aan geestesbezieling en vertroosting: en meer nog, bij persoonlijke kennismaking, in den vriendelijken, eervwaarden grijsaard een vrome, apostolische figuur vond; toen heb ik mij,

ja, afgevraagd of er geen schuld bij ons volk lag, dat het zulk een man had uitgebannen? of het niet kleingeestig van onze toongevers was, om zulk een figuur te blijven ignoreeren? en of het verlangen van Dr. Kohlbrugge, om vóór zijn sterven nog eens op den kansel van onze kerk te Amsterdam te mogen staan, niet wel het allerminste was, wat men uit deernis en liefde voor dezen getrouwen prediker doen kon? En zoo is het dan geschied, dat ik met Dr. Kohlbrugge, tot op zijn dood toe, meê door dat afstaan van mijn preekstoel, in liefelijke betrekking heb gestaan en de gedachtenis van dezen rechtvaardige mij onder de vriendelijkste herinneringen uit mijn verleden blijft verkwikken.

Maar bij dat „Kohlbrugge in eere herstellen”, gelijk dit in uw kring heette, kwam erger nog mijn „doen in politiek”, waar; al getuigt ook heel de historie te mijnen faveure, dat de toongevende theologen op Gereformeerd terrein, Calvijn en Knox voorop, van geen uitbannen der politiek wisten; toch schier al de heeren uit uw kring aanstoot aan namen.

Dit kwam ik te weten uit een hoogst opmerkelijke uitlating van den ontslapen De la Saussaye, die in een ernstig gesprek over de toekomst van ons land, mij eens dit zonderling verwijt deed: „Als gij niet waart opgetreden, zouden wij de partij van Groen geheel in onze macht hebben gehad, maar door u richt ze zich weêr op; gij bezielt ze met nieuw leven!” Dit was niet als compliment, maar als scherp verwijt bedoeld, en mag dus, zonder blozen, door mijzelf worden meêgedeeld. En *moet* meêgedeeld, overmits men daaruit eerst raden kan, wat felle antipathie in deze kringen tegen elke politieke beweging heerschte. Zelfs toen toch was De la Saussaye mij verre van ongenegen. Mijn eerste schriftuur had hij met veel lof aangekondigd. Eens liet hij mij voor zich optreden en bewees mij gulle gastvrijheid. En zoo dikwijls ik tot hem kwam, boeide hij mij steeds door de openheid van toon en hart.

Maar ná dien tijd bleef dat zoo niet. Dat weêropbloeien der antirevolutionairen scheen hem in zijn dunk te doen veranderen. En toen op de vergadering van Christelijk-nationaal de harde woorden van Beets gevallen waren, en ik me in dat geschil aan de zijde van Groen dorst te scharen, verloor ik allengs al zijn sympathie.

En niet de zijne alleen.

Want uw onverhoedsche uitval over mijn lezen van het Doopsformulier was niet de eenige min aangename verrassing, die mij op de Predikanten-vereeniging bereid werd. Gij herinnert u immers nog wel hoe de hoogleeraar Van Oosterzee kort daarop uw verleidelijk voorbeeld volgde, en er geen been in zag, om op een oogenblik, dat we nog in de vriendschappelijkste verhouding tot elkander stonden, mij onverhoeds op de Predikantenvereeniging te komen ten toon stellen en havenen als een „politieke tinnegieter”, met wien een loopje te nemen nog het veiligst was.

Die smadelijke bejegening trof mij diep, en ik kon mij maar niet

verklaren, hoe een zoo vredelievend man als Van Oosterzee de verregaande onkieschheid kon hebben, om 1°. een stichtelijk inleidingswoord door zulk een persoonlijken aanval te ontheiligen; 2°. een lid van het moderamen, dat hem uitgenoodigd had, aldus te havenen; en 3°. een vriend, zonder waarschuwen, derwijs op den kaak te stellen bij het publiek.

Intusschen geleerd door de ervaring, die ik bij uw uitval in '68 had opgedaan, ging ik nu voorzichtiger te werk en zweeg. Zweeg, hoewel Gij van achteren wel gelooven zult, dat het mij niet zoo gansch onmogelijk ware geweest, om den hoogleeraar van tegenredenen te dienen. Ik zweeg, wat meer nog zegt, hoewel ik als lid van het moderamen tot spreken *jure meo* recht had.

Ik wilde geen oppositie maken, omdat ik den hoogleeraar nog privaat meende te kunnen winnen, en ook wjl ik aan het wisselen der blikken bij velen iets merkte, als wilden ze Van Oosterzee toewenken: „Dát, lieve broeder, hebt ge nu eens kostelijk gedaan!” ik bedoel: er was billijkbaar verstandhouding.

Ik deed daarom iets anders. Ik begaf mij namelijk den avond van dienzelfden dag naar het huis van den hoogleeraar, en, op zijn studeevertrek toegelaten, deelde ik hem onder vier oogen mijn billijk beklag mede, hem verzoekende nogmaals het gesprokene te willen herlezen; en mij bereid verklarende, om van verweer en zelfverdediging af te zien, indien de hoogleeraar zoo heusch wilde zijn, bij uitgave van zijn stuk de voor mij insidieuse zinsneden en qualificatie weg te laten.

Maar ook met zelfbeheersching bleek ik bij de toongevende schriftgeleerden niet verder te komen. Althans Van Oosterzee ontving me zeer heel en stijf; zei, dat hij eens zien zou; en zond toch naderhand zijn caricatuur van „den politieken tinnegieter” onverwaterd in het licht. Niet heel vriendelijk, niet waar? En toch..... nu van achteren komt diezelfde hoogleeraar *mij* aanklagen, als wierd hij door mij, om met zijn eigen uitdrukking te spreken, „gedeeleneerd.” Behoeft het mij dan nog duidelijk te worden, zeer waarde Broeder, dat in uwe kringen, waarin men zich het monopolie van wetenschappelijke orthodoxie toeschreef, het kwaad ten volle tegen mij besloten was, en dat men reeds voor de executie van den weerspannigen Broeder tot het nemen van de voorloopige maatregelen voortschreed.

En toen het er dan alzoo met mij aan toe stond, hebt *Gij* toen in dien kring voor mij gepleit? Heeft oude vriendschap, heeft de herinnering van geestelijke banden, of heeft het *sodalitium studiorum* ten minste, toen zóóveel op U vermocht, dat *Gij* het in den kring dezer harde rechters voor den afwezigen vriend opnaamt?

Och, mocht ik de wetenschap maar toedekken, mijn Broeder, die ik desaangaande van alle kanten opving!

„Ik U rusteloos vervolgd!!” En wat hebt Gij dan deze laatste acht jaren gedaan tegenover mij? Gij, die mijn voorspraak hadt moeten zijn, werd't Gij niet mijn aanklager? Hebt Ge niet in en buiten dien raad, tot voor de ooren van Groningers en modernen in het Rotterdamsche ministerie, U onuitputtelijk getoond in een „declineeren” en „ten toon stellen”, soms een belachelijk maken van mijn arbeid en mijn bedoelen?”

Gij *dwingt* mij nu om het te zeggen, Gij die U thans aanstelt als de op alle manier door mij verongelijkte; maar op hetzelfde oogenblik, dat Ge wist, hoe ik openlijk voor uw professoraat ijverde, liept Ge rond, om altijd over „die Kuyper” te klagen. Soms met veel medelijdend liefs voor mijn persoon er bij! o, ik weet het, maar dan toch aldoor het voor een iegelijk duidelijk makend, dat ik ganschelijk aan het dolen was en de schare verleidde en men op weerstand bedacht moest zijn. Ja, zóóver gingt Ge in uw antipathie, dat mijn warm woord ten uwen behoeve, dat ik uit Nice tegen het Ministerie schreef, door U beantwoord werd met een advertentie in de anders zoo door U geminachte *Standaard*, om, wat anders nooit iemand deed, publiek te bedanken voor den vriendengroet aan den nieuw geslagen ridder.

En toch, ook hierdoor zou ik mij nog niet tot een optreden tegen U hebben laten verleiden. Maar zie, het grievendste wat ik tegen U heb, komt nog.

Toen namelijk door de onvoorzichtige gedragslijn van de heeren uit den orthodox-modernen kring de theologie gevaar liep aan onze academiën ontwee gescheurd en in modernen vorm omgegoten te worden, heb ik van meet af, het zijn nu negen jaren, aangedrongen op de stichting van een vrije universiteit, als eenig redmiddel om het seminarie te ontloopen en toch een theologie te behouden, die niet afging van onzen God.

In de Kamer hoorde ik uit den mond der radicaalste atheïsten, hoe men met opzet voor het behoud van een theologische faculteit ijveren zou, *om den Christelijken invloed op het volk te breken*.

Toch gingt Gij en uw vrienden maar aldoor voort petitien bij die Kamer in te zenden, »dat toch vooral het behoud dier theologische faculteit mocht verzekerd worden!”

De loochenaars van den Christus in de Kamer lachten in hun vuistje, om zooveel onnoozelheid, maar ik zou op redding.

Ik zei tot mijzelf: „Dat kunnen Van Toorenenbergen en zijn vrienden toch niet bedoelen! *Als* ze maar wisten hoe de zaken stonden! o, Geen twijfel of ze zouden omslaan!” En nit die overwegingen, vloede in verband met Gunnings schrijven, het plan voort, om door Gunning U en uwe vrienden te laten uitnoodigen... tot... niets ergers... dan een conferentie om over de zaak *eens te spreken*.

En hoe hebt Gij die óók U gezondene uitnoodiging beantwoord?

Zeer waarde Broeder, uw brief ligt bij Gunning, maar zóóveel mag en moet ik er toch van zeggen, dat Gij zelfs dat meêdoen aan een broederlijke saâmspreking absoluut geweigerd hebt, en dat deze uwe weigering in zulk een onliefelijk kleed was gehuld, dat Gunning zelf er leed over droeg, en liefst had, dat ik er maar niet verder naar vraagde!

Hoeveel goeds en heilrijks voor vaderland en kerk door deze onvriendelijke weigering te loor ging, laat ik U zelf gissen. Een vrije universiteit door *geheel* de orthodoxie in den lande gedragen, ware toen nog mogelijk geweest. En voor de ellende, die ons nu is overkomen, moet ik dus U wel mede aansprakelijk stellen.

En toch, ook de zoo noodlottige uitkomst van uw toenmalig streven, neêrgeleegd in de wet van '75 en in de Synodale keuzen van '78, was nog onmachtig, om U tot aflegging van uw tegenzin te brengen, en in steê van te keeren op uw pad, gingt Ge rusteloos met uw tegenwerking van de Gereformeerden voort.

Uw »aanvullingsplan" kwam toen op, waar ik als tegenover een halven en onprincipiëlen maatregel, zoo vrij was nogmaals het denkbeeld van een vrije universiteit over te stellen. En het was in de wrijving over die beide plannen, dat »de tijd der verbittering" zijn oorsprong neemt.

Toen toch liep het gerucht, dat men op U het oog had voôrl »een professoraat ter aanvulling".... in de *dogmatiek*?

Hiertegen nu waagde ik een korte opmerking, strekkende om de overtuiging te vestigen, dat uit mijn herhaalde aanbeveling van uw persoon voor een professoraat in de *kerkhistorie*, geenszins mocht worden afgeleid, dat ik mij nu ook zou kunnen verheugen in het overgeven aan uw leiding van de ontwikkeling onzer *dogmatiek*.

Dit heeft, ik heb het best gemerkt, kwaad bloed gezet, en bij U het achterdochtig vermoeden gevestigd van dat »rusteloos vervolgen".

Toch zweeg ik daarna weêr, en wilt Ge nu weten, zal ik U oprechtelijk zeggen, wat mij dan eindelijk tot de droeve overtuiging bracht, dat optreden tegen U niet langer uit kón blijven? Ik zal het U zeggen, nu Gij spreken komt van »een overlaten aan de critiek van den Heiligen Geest!"

Het was dit, dat Gij, om geen anderen te noemen, tot zelfs bij wijlen mevrouw de douairière Groen een Prinsterer bezoeken gingt brengen, om den kring mijner meervermogene vrienden toch vooral elke gave en elken geldelijken steun aan de vrije universiteit te ontraden.

Die bezoeken hebben doel getroffen; want toen, om weêr van anderen te zwijgen, mevrouw Groen van Prinsterer, die eerst gesproken had van een »iets van haar kapitaal voor ons te zullen losmaken", kort daarop liggen ging, heeft ze, aan haar mondelinge beschikkingen toekomende, slechts een betrekkelijk kleine som ons vermaakt.

Dit laatste vermeld ik met stillen dank. Immers, er blijkt dan toch uit, dat het U *niet* gelukt was de edele vrouw te overtuigen, dat haar gemaal eigenlijk aan uw kant stond. Dan toch had ze niets mógen geven. Maar het enthousiasme hadt Ge gebluscht; de kracht tot offervaardigheid gebroken; het doel van uw reis was gelukt.

En toen de nu overledene Donatrice onzer stichting mij dit zelfde had meêgedeeld, zonder dat haar vermoeidheid van geest mij weêrlegging van uw grieven gedoogde, toen, zeer waarde Broeder, heb ik me toch afgevraagd, of Ge nu niet te ver gingt? of dat nog *fair play* was? of op *die* wijs de plannen der Gereformeerden tegen te werken, nog bestaanbaar was met vriendschappelijke verhouding? Zie, op dát punt ware een »overlaten aan de critiek des Heiligen Geestes» nu, naar ik het op zou vatten, kiescher, edelmoediger, meer naar den zin des Heeren geweest.

Althans hier kom ik vooruit, dat Ge door *die* daad mij de tong los hebt gemaakt en mij hebt doen gevoelen, dat ik U niet langer sparen mocht.

Niet langer sparen! Ik leg nadruk op die woorden. Want in alle oprechtheid herhaal ik hier, wat ik voor mijn „Leidsche Professoren” schreef: ik had het door U verdedigd standpunt liefst niet bestreden in uw persoon. Oude herinneringen waren mij daar te heilig voor. U te overtuigen, wist ik toch dat niet gaan zou. En daarom dacht ik altijd: „Laat Van Toorenenbergen maar ongemoeid blijven. Waartoe hem nog bij zijn leven het verdriet aan te doen, om de zwakheid van zijn stelling te doen blijken.”

Maar dit had nu uit.

Dat kon, dat mocht niet meer.

En toch ook toen zelfs heb ik den aanval nog niet begonnen, maar hebt *Gij* U onvoorzichtiglijk aan de Gereformeerden gewaagd in uw historisch beroep op Walaëus c.s., die Ge exploiteeren woudt *tegen* ons.

Toen ik dat las, stond mijn besluit vast. Dáaraan, zoo nam ik mij voor, zou eens klaar en duidelijk de zwakheid van uw historische positie getoetst worden.

Vandaar eerst een kleine weerlegging van uw beweren in *de Heraut*; en toen Ge, onbedacht daar uit de hoogte in de *Haarlemsche Courant* op neerzaagt, mijn besluit, om U in een afzonderlijk geschrift te woord te staan.

Vandaar mijn *Verweerschrift*! Zoo ontstonden mijn „Leidsche Professoren!” Een stuk, waaraan déswege zulk een moeite werd besteed, omdat het er hier op aan kwam, bres te schieten in uwe positie.

Of iemand, die dit alles weet en dan dit boekje nog eens opslaat, misschien van oordeel zal zijn, dat er zelfbeheersching toe noodig is geweest, om na al het gebeurde zóó gracieuſ U te bejegenen, staat aan mij niet ter beoordeeling.

Maar wel weet ik, dat na een gevallen slag van zulk een beteekenis en de uit uw tegenstudie gebleken onmogelijkheid om hem af te weren, dat spreken in uw voorrede van een »rusteloos vervolgen» en dat »verstandige» beleid om het nu verder aan »de critiek des Heiligen Geestes over te laten», mij derwijs tegen de borst stuitte en hinderde, dat het mij te zweemen scheen naar een schennis van wat bij het noemen van den Heiligen Geest steeds heilig dient te blijven aan ons hart.

En wyl ik nu van open spel houd en liefst de stukken zelven getuigen laat, zend ik de »Revisie-artikelen», waarover Gij U zoo bitterlijk beklaagd hebt, met dit protest tegen uw „overlaten aan de critiek van den Heiligen Geest», gelijktijdig de wereld in, om leek en klerk beiden te laten oordeelen, of een strijd als ik ook in die artikelen tegen U aanbond, al dan niet het merk draagt van ridderlijken zin en aanspraak mag maken op wetenschappelijk karakter?

Dat oordeel zie ik met kalmte tegemoet van een iegelijk, die b.v. kennis zal gelieven te nemen van dit in die artikelen voorkomend portret.

»De *Irenischen* vonden ten deze hun »man van wapenen» en pleitbezorger in den zeldzaam kundigen Rotterdamschen predikant Dr. J. J. van Toorenenbergen, een historiekennër van zoo degelijke studie, omvattende kennis en helderen blik, dat ge schier vast op de juistheid van zijn resultaten af kunt gaan; zoolang ten minste zijn theologische zienswijze hem het zien van de historische waarheid niet onmogelijk maakt.

Zoo groot is dan ook dusver het schier onbetwist gezag van 's heeren Van Toorenenbergens woord in zake de Belijdenisquaestie geweest, dat men, nagenoeg zonder critiek, elke zijner uitspraken voor echte munt van hand tot hand heeft rondgegeven, en tot voor korte jaren zelfs aan de mogelijkheid van een andere voorstelling dan de door hem in schets gebrachte niet dacht.

Een goedgeefsich vertrouwen, dat zich bij ontstentenis van eigen studie en de jammerlijke onwetendheid, waarin de meeste predikanten en ouderlingen, ten opzichte van de historie onzer kerk verkeerden, nog te gereeder verklaren liet door den ernstigen toeleg, die in Dr. Van Toorenenbergens studiën doorstraalde, om de eere onzer Belijdenisschriften en tegenover de Modernen en tegenover de *Reveil*-mannen te handhaven. Eenigszins ook uit zijn verkeerden toon.

Indien we dan ook in deze artikelen een misschien niet geheel onmerkbaaren stoot aan Dr. Van Toorenenbergens autoriteit ten deze mochten toebrengen, zoo zij men niettemin verzekerd van de ongeveinsde waardeering, die zijn onbetwistbare verdiensten duurzaam bij ons vinden zullen; en zal, naar we hopen, onze uiteenzetting de blijken dragen, dat in niets te kort te doen aan de eischen eener ernstige discussie, in ons opzet en onzen toeleg lei.

Alle eere en hulde zijn we bereid dezen uitstekenden schrijver van heeler harte te blijven bieden, en in weerwil van sommige min-vriendelijke uitlatingen zijnerzijds en ommantkeuringen, waarop wij hem gedurig betrapten, hem al het voordeel te blijven gunnen van wat broederzin onder Christenen ten eisch stelt. Mits men slechts niet van ons verge, dat we ter wille van dezen gevierden naam het onhoudbare toedekken wat er in 's heeren Van Toorenenbergens voorstelling van de *waarheid Gods* schuilt.

Althans hijzelf is van te edel en te hoog karakter, om een onomwonden strijd voor de waarheid Gods niet in elken tegenstander te eerbiedigen, en we rekenen dan ook vastelijk op zijn onverdeelde goedkeuring, indien we onverbloemd en onverholen de historische misvattingen in het licht brengen, waartoe hij, zijns ondanks, door zijn eigenaardige theologische denkbeelden *moest* verleid worden."

Zoo schreef dan, zeer waarde Broeder, de man, in wien Ge een »rusteloozen vervolger» zaagt.

In trouwe, zoudt Gij er iets hebben naast te leggen, waarmee Ge, bij manier van over en weêr believen, uw eereschuld te mijwaart kwijten kondt?

Wat ik hier gezegd heb, *moest* mij eens van het hart.

Het *omnes contra unum* toch heeft men te mijnen opzichte met zóó uitnemend succes in toepassing gebracht, dat, heusch, half het publiek haast denken ging, dat ik een wolf onder de schapen, een twister onder de inschikkelijken, een zoeker van krakeel onder gansch zachtmoedigen van gemoede was.

En wyl ik er nu prijs op stel, dat om mijnentwil de Gereformeerde naam niet onder laster doorga, scheen mij de tijd gekomen, om aan de buitenstanders óók eens het *dessous de la carte* te laten zien.

In uw kring, Gij weet het beter dan iemand, zeer waarde Broeder, heb ik mij niet ingedrongen, maar had men den pas opgetreden auteur met een gretigheid, die ik eerst niet begreep, opgenomen.

Buiten alle afmeting was zelfs de consideratie waarmee men aanvankelijk den *novus homo* in dien kring der toongevers tegentrad.

Toch heb ik, hoewel ietwes verbluft over zóóveel onverdiende sympathie, mij nooit onder de uwen anders voorgedaan dan ik was. Een wolf op mijn hart te smoren, ligt in mijn aard niet. Wel wat *disputax* van nature, bekroop mij veeleer ook in dien kring van meet af tot het voorleggen van tegengreden de lust.

En verre van ooit den sycophant onder uwe medestanders te hebben gespeeld, bood ik veeleer ernstigen weerstand aan de poging, beurtelings door elk der schakeeringen onder U aangewend, om mij in den assimilatie-toestel van hun waarschuwingen en vermaanbetoogen te conformeeren naar een onder de uwen gangbaar model.

Ik bleef prijs stellen op zekere mate van zelfstandigheid. Vandaar mijn zacht verweer.

Maar ook, en dit kan U meer interesseeren, er was in de kennismaking met uw kring van den beginne aan iets, dat mij te leur stelde, aarzelen deed, afstiet.

In mijn stille Geldersche dorpje getrokken naar het Hooger Licht, had ik het schijnsel van dat licht zoo teeder en zoo zuiver zien glanzen in kringen, die nog van de vaderen erfden, en die deswege de liefde wonnen van mijn hart.

En zie, toen ik nu in uw kringen mijn oor te luisteren lei, trof het me alleronaangenaamst, dat ik van die goede, eenvoudige Gereformeerden altijd kwaad hoorde spreken.

Dat heette die »nachtschool!» Dat waren die »Veluwsche mensen!»

Ook wel die »wijsneuzen" of »stijfkoppen" genaamd. »Ultra's"! »Onverzettelijke lieden"!

Vergelijkenderwijs werd zelfs over Modernen en Groningers nog met genegenheden gesproken. Maar als het gesprek op die *ultra's* aankwam, dan mengde zich in de stem iets bitters; dan zag men in de uitdrukking van het oog iets onliefflijks; dan kreeg men den indruk »dat dát een soort menschen waren, die men onder u *niet kon zetten*!"

Het meest bevreemdde mij dat van U, zeer waarde Broeder, daar ik op grond van uw historische studie bij U immers op sympathie voor dat volkje had mogen rekenen.

Wat aan Van Oosterzee en andere min-historische geesten ontgaan kon, wist Gij.

Gij *wist*, dat de Gereformeerde kerk altijd de particuliere genade beleden had. Gij *wist*, dat het Gereformeerde type in de moderne orthodoxie geheel te loor ging. Gij wist óók, dat juist in die nachtschoolkringen de oude, schoone, edele gelaatstrekken, hoe verrimpeld ook, nog het zuiverst waren bewaard.

Bovendien, Gij schreeft altijd over »Gereformeerd!"

Hoe kon het anders, of ik keek vreemd op, toen ik bij verdere kennismaking met uw kring, uw stem meest boven die van anderen uit hoorde, als het op veroordeeling van die *ultra's* aankwam, en in particuliere gesprekken met een broederlijke liefde, die ik waardeerde, en met een *à plomb*, dat mij een oogenblik verbijsterde, altijd weér tegen die »repristinateurs" gewaarschuwd werd.

Was het vreemd, dat ik een oogenblik aarzelde, of ik wellicht te Beest door een kwaad glas had gekeken en naar uw rijper oordeel mij te conformeeën had?

Althans ik heb een jaar doorleefd, dat ik neigde om de laatste keuze te doen en af te glijden op den wonderlijk betooverenden stroom van Baade's theosophische golven, voortgestuwd door den adem van een »*ethisch*" bedoelen, dat zoo licht het zielsoog verblindt.

Maar lang duurde die aarzeling toch niet, en ze week meest voor deze drie allengs grijpte inzichten:

Vooreerst namelijk vond ik de manier, waarop men onder u te werk ging, niet wetenschappelijk, maar *willekeurig*.

Ἐν... σημείωσ schreeft Ge eens, met keurige keus, voor een uwer werken als motto. Welnu, zeer waarde Broeder, dát drukt nu juist uit, wat ik *tegen* U en de uwen had.

Het ging bij u niet »naar een wet;" niet naar een billijken regel; niet naar »wettige methode;" maar op den tast af.

Er gold onder u een zeker geïjkt type.

Wie dat type droeg mocht meêdoen. Zoo niet, dan wierp men u uit.

En wat mij hierbij vooral hinderde, was de ervaring, dat het onder u er nog even door kon als men *iets minder*; maar er nooit door kon, bijaldien men het ongeluk had van nog *iets meer* te gelooven, dan eisch van dit uw type was.

Geloofde iemand van de Heilige Schrift b. v., dat er verhalen van legendarischen inhoud in voorkwamen, nu, dan was dat wel bedenkelijk, maar liet men zoo iemand toch door.

Maar had iemand de onvoorzichtigheid om iets meer, iets krasser, iets meer volop aan te nemen dan onder de uwen gangbaar was, dan geen pardon. Zulk een verwees men naar de nachtschool.

Een tweede hindernis was mij het volslagen ontbreken in uw kring van de nationale levensgedachte, die eens onze kerk bezielde had.

Het was alles Duitsch of Fransch. Het Engelsche of Amerikaansche minde men minder.

En Duitsch niet alleen naar vorm, maar ook naar inhoud.

Een Luthersche levensopvatting in een nuchter Zwingliaansch kader.

Vandaar dat gemis aan karakter, aan tint, aan nerf in uw moderne orthodoxie. Gladhout meubelstukken, met het gekorven eikenhout uit vroeger eeuwen, geen oogenblik zelfs, voor vergelijking bestand.

Maar het zwaarst wegende lag toch hierin, dat ik in uw kringen wel een beslist anti-modernisme vond, dat met de uitwendige quaestiën zich bezig hield, van wonderen en der boeken echtheid en het voorwerpelijke dat in Christi persoon geboden was, maar dat de Bunyan, om het nu zoo eens uit te drukken, er ontbrak.

Er was wel mystiek; er was wel ernst; er was wel zin tot vermanen, maar »de genadige wegen, die God met een mensch houdt,” en de weg dien eens menschen ziel op de erve des heils langs komt, — zie, die stond meest maar met een potloodstreep zeer vagelijk aangeduid, en onder elkander hoorde ik uwe geleerde vrienden daar schier nooit van reppen.

Men versta dit niet mis; en wijl het een zoo teeder punt raakt, stel ik er prijs op, mijn bedoeling tegen misverstand te vrijwaren.

Er worde *niet* uit mijn zeggen afgeleid, dat ik de mannen uit uw kring verdenk of aanklaag, van minder op heiligheid des levens en een leven des gebeds te dringen. Verre van mij daarin boven U te verheffen, belijd ik liever mijn eigen geringheid en zwakheid voor God.

Maar wat ik bedoel is dit, dat de geschiedenis van eens menschen ziel ná de wedergeboorte tot aan zijn sterven geen plaats in uw theorie vond, en de stand der ziel in het genadewerk geen plaats in uwe gesprekken.

Ook hier weêr echt Luthersch; maar niet naar den trant onzer Gereformeerde vaders, voor wie het objectieve heilsgoed eenmaal vast-

stond, en die daarom misschien *te* onvermoeid met den subjectieven heilsweg bezig waren.

Zoo ontwikkelde zich van lieverleê een antithese, die ik practisch niet op kon lossen, en tot wier uiteenwarring ik daarom den eenigen weg insloeg, die mij *νομισμα* scheen: de studie der ouden.

Eerst, zoo veroorloofde ik mij te oordeelen, moest weêr teruggegaan naar de oorsprongen van ons kerkelijk leven; dan de wet der ontwikkeling van dat leven opgespoord; om alzoo ten leste tot dat ware gezuiverde type te geraken, dat dáárom bloeien kan, wijl ze dus wortelen zou in een geestelijk rijk verleden.

Maar zie, nauwelijks werd dat onder U en de uwen ruchtbaar, of het *omnes contra unum*¹⁾ begon, en de overvloeierende sympathie van het eerste begroeten bleek al spoedig door de stadiën van beleefde koelheid, stug terugtrekken en opzettelijk voorbijloopen, bij meer dan één zelfs in een gezindheid van wrevel en boosheid verkeerd.

De één voor, de ander na, uit uw geleerden kring zei mij toen, onder allerlei chicanerieën, de vriendschap op, en een enkele, die onder u aan dat ostracisme weigerde meê te doen, werd er gedurig over geïnterpelleerd, had er heel wat om te verduren, en werd telkens aangevallen, alsof hij, met mij ook niet van zich te stooten, een ergerlijk vergrijp beging.

Er werd, om het plastisch uit te drukken, door den hygiënischen officiant in uw kring een biljet voor mijn glasruit gezet, dat den voorbijganger waarschuwde voor besmettelijke invloeden, en wie desniettemin het waagde bij mij in te keeren, werd, zoodra hij weêr in uw kring verscheen, eerst behoorlijk door berisping en waarschuwing gedesinfecteerd.

Dát waren de ervaringen, die ik opdeed van de macht der Christelijke liefde, waarvan men mij eerst geloofd en geroemd had, „dat ze alle dingen draagt!”

En nu is het niet goed, eer is het zeer afkeurenswaard in mij geweest, dat ik deze bejegening niet altijd met stille onderwerping droeg; soms zelfs met de uitingen van een bitter gemoed beantwoordde. Maar mag ik U niet vragen, zeer waarde Broeder, of er naast die ongeveinsde belijdenis van schuld toch ook geen oorzaak was, die soms mijn heftigheid verklaarde?

Door allen aangevallen; langen tijd door niemand in het publiek gestennd; overal uitgebannen; en dan, overkropt met arbeid; de zenuwen overprikkeld; telkens tot spreken over alles en allen geroepen! Wat

¹⁾ Allen tegen één.

dunkt uzelf; U wien een zooveel bezadigder natuur geschonken werd; moest dit in oogenblikken van geestelijke inzinking, vooral bij den pas beginnende, niet schier met noodwendigheid tot het oefenen van *repressaille* leiden?

Zekerlijk, ik had zeventigmaal zevenmaal moeten vergeven.

Maar sta ik dan in het tekortschieten voor dien zoo goddelijken eisch *alleen*?

Doch hoe dit ook zij, ik vraag aan U, zeer waarde Broeder, dat Ge met wederzijdsch vergeten en vergeven van wat achter ons ligt, van nu voortaan meê de hand wilt toesteken, om in den kring uwer vrienden aan dezen voor God niet goeden toestand een einde te maken.

Een positie, hoe gering ook, is dan nu toch eenmaal door mij oververd. Een *δὲς μοι τοῦ σῶ* heb ik. Waarom zou dan nu voortaan over en weer het recht van elkanders positie niet erkend kunnen worden?

Accentueer Gij en de lieden uit úw kring úw streven, úw bedoelen, úw ideaal voor de toekomst, mits ge er de voorstelling van uw methode niet bij vergeet.

Vergun mij en hun wien gelijke liefde voor het Gereformeerde leven in de ziel werd gestort, óns standpunt allengs zuiverder af te bakenen; ónze methode U voor te stellen; en U een blik te geven in het ideaal waar óns het trekken van het hart naar uitgaat.

En laat er dan zoo Gij wilt, tusschen die beide groepen een theologisch duel worden geleverd, waarin de »groote woorden" heel weinig worden en streng betoog beslist.

Dan zullen we verder komen! Dan zal de gemeente weêr adem scheppen! En zal aan kerkelijk en buitenkerkelijk publiek een nieuwe opvoering gespaard worden van het *odium theologicum* in al zijn stuitende bedrijven.

Wil het U niet meer uit de pen mij daarbij als »broeder" toe te spreken, zooals ik een oogenblik tot mijn leedwezen van U, maar bovendien, o, zoo dikwijls van anderen bespeuren moest, het zij zoo, ik heb met nederiger titel vrede. Desnoods een »amice"; door sommigen uwer zelfs tot minder nog ingekrompen; zal ik honoreeren.

En opdat Gij bij deze poging om in den kring der uwen weêr aan gunstiger stemming den boventoon te geven, aan elke »*misrepresentation*" van mijn gevoelen terstond den bodem in kunt slaan, besluit ik dit epistel met U dit kort summier van mijn bedoelen voor te leggen:

»¹⁰. De kloof die op dit oogenblik bestaat tusschen de orthodoxie van het overgrootste deel der gemeente en de moderne orthodoxie die op den kansel praevaleert, is ontstaan doordien de orthodoxie onder het volk nog uit den ouden Calvinistischen stroom komt, en de orthodoxie van den kansel geïmporteerd is uit anti-Calvinistische, meest Duitsche academiën.

Dit brengt het drieledig kwaad met zich: *a.* dat het Calvinisme onder het volk, verstoken van godgeleerde ontwikkeling, kankert; *b.* dat de moderne orthodoxie het nationale type derft; en 3°, dat de zoo gewenschte aaneensluiting tusschen theologie en gemeente blijft ontbreken.

2°. Om aan dezen ongewenschten toestand een einde te maken, is noodig dat de orthodoxe theologie haar buitenlandsch en anti-Calvinistisch karakter prijsgeve en weer worde een in hart en ader Gereformeerde theologie.

Hiertoe kan niet strekken een naspreken van de versteende orthodoxie uit het midden der vorige eeuw, maar moet teruggegaan tot de periode van Dordt, om van daaruit den stroom weêr te leiden in de wettige bedding.

3°. Om nu te beslissen wat Gereformeerd is, volstaat niet een historisch onderzoek, wijl in een kerk een geestelijke macht tot uiting komt, die bevoegdheid heeft om te binden en los te maken. De beslissing moet dus gevraagd aan de oude wettige Synoden, vooral aan die van 1618/9.

Ook de levensgeschiedenis, de theologische en practische litteratuur voor en na Dordt kan mede daarbij als bouwstof dienen, maar bindend voor den Gereformeerden naam op kerkelijk terrein is alleen het officiële woord.

4°. De aard van het Gereformeerde leven brengt met zich, dat ook in deze officiële stukken onderscheiden moet tusschen vorm en inhoud, en dat het eens vastgestelde, onder vaste bedingen, voor verbetering en aanvulling en uitwerking vatbaar blijve.

Beide echter, zoo deze onderscheiding als ontwikkeling bij het Gereformeerde type, hangt aan de werking van Gods Geest in de wettige organen der Gemeente, en heeft zich dus te regelen naar een wet, die niet door eenig theoloog uit de verschijnselen mag worden opgemaakt, maar alleen door een wettige Synode kan vastgesteld en toegepast.

Geeft men dit prijs, dan verheft elk theoloog zijn bijzondere zienswijze tot wet der kerk; noemt *νομισμός* wat slechts een gieten van zijn eigen denkbeelden in antieken vorm is; en laat, erger nog, aan intellectualisme in steê van aan den Heiligen Geest de beslissing voor de gemeente.

5°. Er behoort diensvolgens naar tweeërlei gestreefd te worden: *a.* naar een juiste kennis van de materieele en formeele bedoelingen der wettige Gereformeerde Synoden, die van 1618/9 ingesloten; en *b.* naar

de wederoprichting van een nieuwe geestelijke Synode, die, staande op de schouders van de Dordtsche vaderen, door den Heiligen Geest bekwaaamd en gemachtigd wordt, om over den Gereformeerden naam te beslissen.

Eerst dan zal het oogenblik gekomen zijn voor hen die deze beslissing wraken, om een eigen weg te gaan. Tot zoolang blijft elk definitief uiteengaan van Exotische en Gereformeerde orthodoxen praematuur.

6°. In afwachting hiervan is echter thans reeds een iegelijk, wien God daartoe lust en kracht schenkt, bevoegd en verplicht, om zonder aanzien des persoons tegen verbastering van den Gereformeerden naam te waken; kennis van de Gereformeerde waarheid aan te kweeken; en den invloed der Gereformeerde beginselen, in gemeente, kerkbestuur en theologie te bevorderen.

Dit brengt met zich, dat deze voorloopige daden geen andere dan zedelijke werking kunnen hebben; als zoodanig niemands consciëntie binden; en, zelfs al golden het uitspraken van de meest bevoegde personen, kerkelijk juridieke en bindend-geestelijke waarde missen.

7°. De eenige *eisch* die iemand voorschands kan gesteld worden, is, dat hij de drie formulieren van eenigheid onderteekene.

Of hij dit kan; of hij daartoe recht heeft; of zijn belijdenis en zijn theologie dit al dan niet gedoogen, kan slechts door twee machten beoordeeld worden: *canoniek* door een wettige Synode; *zedelijk* door zijn eigen consciëntie.

Wel blijft iedere corporatie vrij, om de waarde dier onderteekening, naar het karakter van den persoon; zijn gedrukte schriften, en zijn gebleken opinie over onderteekeningen; hooger of lager aan te slaan; maar de onderteekening blijft daarbij intact.

Mits, en dat worde wel verstaan, mits er bij die onderteekening niet gezegd worde: »ten minste naar de substantie!" of »in hoofdzaak," of »generaal;" maar dat die onderteekening zij »*puur en simpel*."

Terwijl alsdan op de vraag, wat deze »onderteekening puur en simpel" bedoelt en inhoudt, geantwoord moet worden: »Ze laat u persoonlijk die volle, maar ook geen andere mate van vrijheid, dan bedoeld was door de Synode van Dordrecht."

Dat is altijd *sous entendu*.

Elke andere onderteekening, ook dus zulk eene die meer wou binden dan Dordt bond, is weêr niet *συμμετοχή*, maar even willekeurig als de tactiek die lostornt wat Dordt vastreeg.

8°. Bij dit weeropbouwen van het Gereformeerde huis onzer vaderen, moet tweërlei onverbloemd en onverholen uitgesproken, en wel *a.* dat

het Calvinisme gelijk dit thans onder ons leeft, in meer dan één opzicht krank is en van die krankheid met Gods hulp, door sympathetische geloofskracht, moet genezen; *b.* dat de positie waarin de Gereformeerde kerk zich thans tegenover de dwaling bevindt dermate van 1618 verschilt, dat er meer in onze belijdenis dient beleden dan destijds, en dat ook de uitdrukkingsmanier en betoogwijs van het toen reeds beledene door herziening verhelderd kan en versterkt.

Maar ook tweeërlei met hand en tand vastgehouden, t. w. *a.* dat geen der eigenaardige grondtrekken van de Gereformeerde belijdenis goeden prijs mogen verklaard worden, en alzoo de eeuwige verkiezing „*cor ecclesiae*” moet blijven; en *b.* dat ze, ook na zoodanige herziening, altijd weêr, mits bij den wettigen rechter, examinabel blijve aan Gods Woord.

Weshalve de toeleg, om het Synergisme of verdunde Arminianisme van vele moderne orthodoxen, bij manier van revisie, in onze belijdenis te brengen, met ernst weerstaan dient en zonder uitdrijving der „*issus de Calvin*” nooit zou kunnen noch mogen gelukken.” ¹⁾

Dit weinige is mij voor ditmaal genoeg. De hiermeê getrokken lijnen duiden overduidelijk de grenzen aan van het glacis, waarop de Gereformeerden hun tente opsloegen. Zeg zelf, waarde Broeder, is het in dit achttal punten afgebakend standpunt niet sterk in zijn beginsel, vast in zijn begrenzing, wetenschappelijk in methode, en, wat ook in uw oog immers het meeste afdoet? geheel hangende aan de werking van den Heiligen Geest *in zijn wettige organen*?

Maar ook al mocht ik er met dit breed epistel niet in slagen, U gunstiger gedachten in te boezemen omtrent hen, die, de groepeeringsnaam naar namen en personen moede, naar geen der mannen uit ons geslacht zich ooit noemen zullen, maar vasthouden aan den, historisch hun van God gegeven, *Gereformeerden* naam, — zooveel zal U dan toch gebleken zijn, dat ik uw „overlaten aan de critiek van den Heiligen Geest” dáárom niet accepteerden kon, wjl Gij aldus van den Heiligen Geest sprekende, dien Geest van zijn natuurlijke en wettige organen, zoo in het organisme als bij het instituut der kerk, berooft.

Dieper dan Gij van verre vermoed hebt, is dat „overlaten aan de critiek des Heiligen Geestes” mij onder elk gezichtspunt, een onchristelijke en even deswege anti-Gereformeerde gedachte.

¹⁾ Uit deze verklaring, den 23^{en} October geschreven, zal aan Dr. Gunning blijken, hoe ten eenemale hij zich in zijn jongste geschrift, bij al de welwillendheid van zijn bedoelen, in *ons* bedoelen vergist.

En hiermeê een *niet-overlaten uwerzijds van de critiek op mijn streven aan een Geest zonder organen tegemoetziende*, zij U de betuiging der hoogachting, met heilbede over uw persoon en arbeid, simpático, gelijk de Italianen zeggen, geboden

's *Gravenhage*, den 23 Oct. 1879.

door Uw Dw. Dienaar
KUYPER.

P. S. Tot zóóver schreef ik den 23^{en} October; den 29^{en} waren ook de beide annexen voor de pers gereed; en reeds den 4^{en} November ontving ik het geheel in proef, toen tot mijn diep leedwezen, een eindelijk inzinken na een huislijk tobben en lijden van twee bange maanden, mij sterker aantastte dan ik eerst vermoedde, en voor weken lang zelfs de correctie van drukproeven onmogelijk maakte.

Vergeef mij dit oponthoud, en sta mij toe, eer ik oorlof neem, thans te doen wat ik op 23 October nog niet kon, en U thans ook openlijk geluk te wenschen met uw eindelijk komen tot het professoraat.

Privaat zond ik U dien gelukwensch reeds den avond zelf van uw benoeming, en in den *Heraut* schreef ik er van:

»De benoeming van Dr. J. J. van Toorenenbergen tot hoogleeraar in de »geschiedenis van het Christendom» aan de stedelijke Universiteit te Amsterdam is ons een oorzaak van groote vrengde om zijne persoons wille.

De zoo dikwijls op grievende wijs voorbijgegane man komt dan nu toch eindelijk tot zijne natuurlijke bestemming.

Dit zal hem het hart verkwikken; hem, zoo we hopen durven, ook ten onzen opzichte zachter stemmen; en, mits Dordt buiten spel blijve, aanmerkelijke winste voor de wetenschap zijn.

Van Moll op Van Toorenenbergen is eene schrede, die al den klimmenden invloed toont der orthodoxie.

Innems, men weet dat de bijna geheel uit modernen en Joden bestaande Raad van Amsterdam Dr. Van Toorenenbergen uitsluitend benoemd heeft om orthodoxe studenten naar de Stads Universiteit te trekken.

Doch al keuren we dit in den Raad ook als min principieel en min moreel af; áf vooral in den Raad, dat er op kosten van Roomschen, Joden, Gereformeerden en Luther-schen een hoogleeraar wordt aangesteld om in den trant der Irenisten de »geschiedenis van het Christendom» te doceeren, toch zijn we onpartijdig genoeg, om ook ten deze personen van zaken af te scheiden en, zonder prijsgeving van ons beginsel, hulde en gelukwensch te bieden aan den man, die, in zoo menig opzicht onze wederpartijder. toch ook in den grooten strijd onzer dagen op zoo uitgebreid terrein onze medestrijder en medeijveraar is."

Dit eischt nog een kort woord ter toelichting.

Om U persoonlijk heb ik mij van harte in uw benoeming verblijd, en verblijd ook over den meerderen tijd, dien Ge van nu af aan historische studiën zoudt kunnen besteden.

Maar eerlijkheidshalve moest er bij gevoegd, dat er ook in deze benoeming is, wat mij én om Uwentwil én ter wille der zaak smart.

Ik wijs op vierderlei:

a. In een theologische faculteit te zitten met twee Lutheranen en twee Mennonieten, en onder deze met drie moderneren; en voorts met een zoo ver afgewekene als De la Saussaye Jr., zou het U niet hard voor uw Gereformeerde praedilectie zijn?

b. In een faculteit op te treden, die geheel op moderne leest geschoeid is en zelfs geen geschiedenis »der Christelijke Kerk» meer kent, moet het U niet zeer doen?

c. In een theologische faculteit te doceeren, die uit de stadskas van Roomsche, Joodsche en moderne ingezetenen betaald wordt, zou het U niet een schaduw op uw weg zijn?

en d. Benoemd te zijn, niet wijl men op U bij voorkeur het oog had, maar uit Universiteits-speculatie, moet U immers zelf een dier pijnlijke bij-omstandigheden wezen, waar al de ellende van onzen toestand zich weder in uitdrukt?

Met die benoeming *objectief* beschouwd heb ik dan ook volstrekt geen vrede. En het is alleen uit persoonlijke waardeering; om de kans op nieuwe studiën van Uwe hand; en het uitzicht van U onze stadgenoot te zien worden, dat ik, ondanks mijn zeer wichtige bezwaren, mij ongeveinsdelyk met den blijde verblijden kon en kan.

K.

AMSTERDAM, 10 December 1879.

EE RST E ANNEXE.

ANTICRITIEK OP DR. VAN TOORENENBERGENS TWEEDEN AANVAL.

Uw anticritiek bespreekt tweeërlei zaken: quaestiën die het geschil tusschen ons *wel*, en quaestiën die het tusschen ons gerezen different volstrekt *niet* raken. *Qui bene distinguit, bene docet.* Sta mij daarom toe, U over deze beide geheel verschillende stoffen afzonderlijk te woord te staan.

Eerst dus, toets ik de door U gebezigde verweermiddelen, *die met het tusschen ons gerezen geschil niets uitstaande hebben*, en die U derhalve geen stroobreed verder zouden brengen, ook al kon ik ze U niet uit de hand slaan.

Ze zijn drie in aantal. Ik wijd aan elk dezer drie een afzonderlijke paragraaf.

§ 1. *De inwilliging der Dordtsche Synode door Hollands Staten.*

Hier staat het tusschen ons zóó, dat Gij beweerd hadt: „Pas na het verzetten der wet, maar toen ook terstond, hebben de Staten van Holland, en dat wel onvoorwaardelijk, de Synode ingewilligd.” Ik daarentegen: „Niet het verzetten der Staten, maar reeds het afdanken der waardgelders, heeft de Staten op den 25 Augustus, lang voor het verzetten der wet, genoopt, edoch voorwaardelijk, de Synode toe te staan.” Tegenover dit mijn gevoelen handhaaft Ge thans uw oorspronkelijk schrijven, dit nader in dier voege bepalende, dat met die „inwilliging” door U bedoeld is, niet op het besluit der Staten van 25 Augustus, maar op dat van 27 October.

Te dien opzichte nu ben ik bereid, na uw meer ampele verklaring gehoord te hebben, terug te nemen, wat ik als door U bedoeld ondersteld had, met inbegrip van de redeneering, die op dat misopvatten van uw meening rustte. Te erkennen alzoo, dat Wagenaar X deel, p. 309, en niet gelijk ik giste p. 239, door U geciteerd was; en U toe te geven, dat metterdaad de op 27 October aan de Generale Staten verleende acte onvoorwaardelijker was dan de inwilliging van 25 Augustus, waarvan die acte heette gegeven te worden.

Naar Ge wel merkt is uw tegenpartij in het *cedeeren* van wat *geconcedeerd* moet worden, bij lange na niet knimelachtig, maar eer grif en gul.

Dit geeft mij evenwel hoop, dat Gij dan nu ook Uwerzijds even grif en gul zult zijn met de erkenenis van datgene, waarin ik U ga aantoonen, dat Gij ook nu weër dwaalt.

En dan begin ik met een klein foutje, maar waar schier alles in schuilt. Gij laat Wagenaar niet goed, of schreeft hem althans niet goed over, en bracht daardoor uw lezer in de war.

Wagenaar had op p. 239 in zijn Xe deel, tamelijk juist, geschreven: „Op 25 Augustus bewilligden de Edelen en alle de steden, op Gouda na, in de Synode; edoch met eenige bepalingen,” d. i. niet onvoorwaardelijk. En, als nu toekomende aan het verleenen der acte van dit besluit op 27 October, schreef dezelfde Wagenaar, evenzeer bijna juist: „de nieuwe Staaten van Holland bewilligden terstond in de Synode *zonder eenige voorwaarde*.”

Dit laat zich hooren, niet waar? Op 25 Augustus bewillig ik, maar conditie. Op 27 October daarentegen bewillig ik, edoch zonder conditie. Dat is verstaanbaar; dat is logisch; dat is taal.

Maar wat deedt Gij? Wat maaktet Gij van deze woorden?

Zie, overnemende wat Wagenaar op p. 309 schreef, hebt Gij er het wordeke „en” ingevoegd en daardoor Uw lezer op het dwaalspoor geholpen. Gij liet toch drukken, en merktet ook nu de font nog niet: „De nieuwe Staten hadden terstond *en* onvoorwaardelijk in de Synode bewilligd.” Dit nu is heel iets anders. Dat kondt Gij alleen zeggen, doordien Ge in de dwaling verkeerdet, dat er vroeger nog *niet* bewilligd was; dat men, alvorens de wet verzet was, had geweigerd, en nu, als nieuwe Staten saamkomend, in de eerste vergadering de beste een besluit nam, om *wel* in te willigen.

Heb ik dus in mijn „Leidsche Professoren” op dit punt te hard over U geoordeeld, weet dan wel, dat Gij dit grootendeels aan Uzelven hebt te wijten, en erger nog er zelf schuld aan zijt, dat ik U, nadat Ge thans accuraat van de quaestie kennis naamt, nogmaals tot mijn leedwezen moet komen aantoonen, dat het verloop der zaak ook nu nog gansch verkeerdelijk door U wordt voorgesteld.

Dat beloop viel namelijk niteen in drie perioden: *Eerste* periode, De oude Staten zitten nog, van 25 Augustus tot 14 September. *Tweede* periode, De Staten zijn op weg van oud naar nieuw; van 14 September tot 6 November. En *Derde* periode, De Staten zijn nieuw geworden; van af 6 November en vervolgens.

Door op het onderscheid tusschen deze drie stadiën niet te letten, zijt Gij op het dwaalspoor gebracht en zaagt blijkbaar voorbij, dat de Staten van Holland, krachtens het decreet van 12 Maart 1585, geen besluit konden nemen *zonder eenstemmigheid*, en dat dit gold voor alle zaken van aanbelang. Of de Staten dus al ten deele vernieuwd waren hielp niet; of de meerderheid al vernieuwd was evenmin; om, in den door U bedoelden zin, „nieuwe Staten in hun besluit te zijn”, moest de vernieuwing uiteraard *geheel* zijn afgeloopen. Overmits nu het verzetten van de wet op 3 September te Schoonhoven begon, en de nieuwe gedeputeerden van Schoonhoven eerst den 14 September opdaagden, bleven de Staten tot op dien dag geheel oud. En evenzoo, overmits eerst den 3 November het verzetten van de wet in de stemhebbende steden was afgeloopen, was ook de nieuwwording der Staten, wat het stemmenijfer betreft, eerst volongen op de vergadering van 6 November, toen de h.h. Vlacq en Werff zitting namen.

Door ook nu weêr te verhalen, dat de nieuwe Staten reeds van den 21 September af besluiten konden, hebt Gij dus, of abusievelijk gemeend dat de Staten evenals onze Kamers bij meerderheid van stemmen besloten, of wel voorbijgezien dat het „verzetten der wet” eerst in November afliep.

Gaan we nu ordelijk te werk, en catalogiseeren we in drie rubrieken, wat in elk dezer drie perioden ten opzichte der Sijnode geschied is, dan zal en Wagenaars onjuistheid en uw dubbele, ook nu weêr begane, vergissing openbaar worden.

Eerste periode van 25 Augustus tot 14 September. Nog geheel oude Staten.

a. Op 25 Augustus besloten, om de Synode in te willigen, edoch conditioneel. Gouda bleef difficulteeren. Hoorn was ongelast (zonder bericht) *Res.* 2 *Holl.* p. 746).

b. Op 30 Augustus de Synoden-Provinciaal toegestaan, om het houden der Nationale te praepareeren. (Cf. „mits de tijd seer begon te becorten” p. 755). De ongelaste steden zouden na verloop van vijf dagen gehouden worden *é silentio* te hebben geconsenteerd (p. 755).

c. Op 31 Augustus. Schriftelijk consent voor de Provinciale Synoden vastgesteld „om alles jegens de aanstaande Sinode Nationaal tijdelyc ende behoorlyc te praepareeren”; onder gelijk beding als op 30 Augustus (p. 758).

d. Op 4 September. Ook Hoorn consenteert in de Nationale Sinode. De op 30 en 31 Augustus nog ongelasten consenteeren in de Provinciale (p. 761).

e. Op 12 September komt in bericht van de Classen van Dordt en Enkhuysen, dat, naar der Staten last, de gravamina opgevraagd en alle maatregelen genomen zijn, om de Sinode Nationaal te praepareeren (p. 763).

f. Op 13 September. Verzoek der Remonstranten om garantie tegen de komende Nationale Synode. Aangehouden (p. 765).

Resultaat. Toen op 13 September de oude Staten nog geheel en al in hun vorigen doen waren, was: 1°. de Synode-Nationaal reeds (conditioneel) gehouden voor ingewilligd, en 2°. de Provinciale Synode, als voorbereidend voor de Nationale, op last van de Staten van Holland saâmgeroepen. Kortere gezegd: Er was conditioneele inwilliging met ... merkelyk begin van executie.

Tweede periode van 14 September tot 6 November. De Staten zijn op weg van oud naar nieuw.

a. Op 20 September (toen pas 4 van de 19 leden vernieuwd waren), Benoeming van Commissarissen voor de Synode Provinciaal (p. 780). Voorts „*dewijl nu alle de leden in het houden van een Synode-Nationaal hadden geconsenteert*” aan den Koning van Frankrijk vragen om deputatie (p. 781). En Episcopus en Polyander gelast om de Synode-Nationaal te assisteeren (p. 781). (N. B. Episcopus zou nooit door de nieuwe Staten gecommiteerd zijn).

b. Op 3 October. Vast- en biddag voor de Synode-Nationaal uitgeschreven (p. 784).

c. Op 13 October. Twee commissarissen naar Dordt gezonden, om de Synode-Nationaal te praepareeren. Crediet van f 100,000 voor de Synode toegestaan (p. 788).

d. Op 18 October. Extra vacatie-gelden voor de uitheemsche theologen toegestaan (p. 794).

e. Op 25 October. Besloten, alsnu, evenals de andere provinciën, acte aan de Generaliteit te verleenen van het reeds voorlang genomen besluit tot inwilliging der Synode-Nationaal. („Dat, hoewel de Synode-Nationaal van weegen den lande van Holland en Westfrieslant *waren gehouden voor ingewilligt* op de acte van non-prejuditie en *in achtervolg van de uitschrijving van de Staten-Generaal daar van gedaan....* daartoe Acta te concipiëren.” (p. 809.)

f. Op 27 October. De Acte vastgesteld, met reserve van Gouda, waarin verklaard wordt dat men: 1°. in de Synode heeft bewilligd op Acte van non-praejuditie, en 2°. de Synode-Provinciaal daartoe dienende heeft uitgeschreven; onder verzoek dat 3°. aan Holland overwicht zou gegeven worden in den raad der Politieken. (Nieuw bewijs dat de oude Staten nog den boventoon hielden) (p. 812).

g. Op 30 en 31 October. Instructie voor de politieke commissarissen der Synode-Nationaal geconcipeerd (p. 814, 6).

h. Op 1 November. Nader besluit over deze instructie en de meerdere stem-voor Holland (p. 816).

i. Op 3 November. Deputatie der Politieken (p. 812).

k. Op 5 en 6 November. Vaststelling der instructie (p. 824).

Resultaat. In de periode van overgang is door de Staten van Holland *geen* nieuw besluit tot inwilliging genomen, maar wel van het vroeger genomene besluit, met weglating van vele conditiën, acte verleend. En voorts, op gelijken voet als in de eerste periode, met de executie van het besluit van 25 Augustus voortgegaan.

Derde Periode. Na 6 November. De nieuwe Staten.

Op 12 November. De inhibitie aan Ds. Smout opgelegd, opgeheven enz. zonder dat in de volgende acten iets meer van deze zaak gerept wordt.

Blijkbaar is alzoo ten onrechte door U beweerd: 1o. Dat pas de nieuwe Staten hadden ingewilligd, overmits de inwilliging, conditioneel, reeds op 25 Augustus verleend was, en er daarna nooit eenig ander of nader besluit over de inwilliging qua talis was gevallen. 2o. Dat er hier sprake kan zijn van een „*terstond*”, wijl dit op een bepaalden datum ziet en die datum niet vóór 6 November kan vallen; terwijl toen reeds alles was afgedaan. 3o. Dat de feitelijke executie pas ná 21 September door de ten deele vernieuwde Staten zou zijn begonnen, overmits het voornaamste stuk van deze executie, bestaande in de saamroeping der Provinciale Synoden reeds door de nog geheel oude Staten was tot stand gebracht. En 4o. Dat de acte op 27 October verleend, geweest zou zijn *onvoorwaardelijk*. Eenige voorwaarden toch stelde men ook toen. De Acte van praejuditie bleef.

Feitelijk komt de toedracht der zaak dus hierop neêr: Op 25 Augustus, onder den sebrik van het afdanken der waardgelders, gaf men zijn verzet op, maar hing er onvervulbare conditiën aan, zonder die evenwel aan de Generaliteit meê te deelen, en ging inmiddels, wel ziende dat er toch niets meer aan te doen viel, tot de executie over. Naarmate er in de Staten meer nieuw bloed kwam, maakte men met die executie meer spoed en ernst. Toen de nieuwe elementen het overwicht kregen, zond men een acte van inwilliging aan de Generaliteit, waarin slechts de geoorloofde conditiën vermeld werden. En toen eindelijk op 6 November de Staten werkelijk geheel „nieuw” waren en de wet in alle steden verzet was, bleef er niets te doen over, wijl reeds alles gedaan was.

Op uw vraag: Wie heeft zich hier vergist? dient dus geantwoord: In het opslaan van Wagenaars register verzag Kuyper zich; maar in de feiten der historie, in het raadplegen der resolutiën en in het referaat over der Staten handelwijs, vergiste zich ten deele Wagenaar, maar erger nog Van Toorenenbergen.

Althans deze quaestie zal nu hoop ik uit zijn.

§ 2. *De onderteekening der doctoren.*

Dr. Van Toorenenbergen is het niet eens met mijn stelling, dat iemand die doctor geslagen werd door een academie, als zoodanig *niet* in den dienst der kerk trad.

Hij acht het tegendeel ontwijfelbaar.

Nu dat staat gelijk. Hij acht zus, ik zoo. Het komt maar op het bewijs aan. *Affirmanti incumbit probatio.*

Nu zegt Dr. Van Toorenenbergen wel, dat dit bewijs ligt in de „onderwerping aan kerkelijke rechtspraak” te Utrecht door doctoren geteekend. Maar dit zegt natuurlijk niets. Want, *vooreerst* handelen we van Leiden en niet van Utrecht; en *ten tweede* is onderwerping aan een rechtbank nog volstrekt niet het minste bewijs van *ambtelijke* bediening. Subject is ook de ambtelooze.

Of er ambt al dan niet is, volgt uitsluitend uit de aanstelling en instructie.

En laat Dr. Van Toorenenbergen die maar eens voor doctoren van kerkezij opdelen.

§ 3. *De kerkorde.*

Door mij is aangetoond uit de stukken, dat de Dordtsche kerkorde in Holland noch door de Staten noch door de Synoden-Provinciaal, ooit definitief is ingevoerd.

Om toch aan alles te tornen, komt Dr. Van Toorenenbergen intusschen ook hier tegen op, en brengt eenige overbekende gezegden bij. waaruit blijkt, dat deze kerkorde in de 18de eeuw *usuëel* niettemin in vele harer bepalingen gegolden heeft.

Nu, dat is door *mij* niet weersproken, en ontkenning hiervan behoeft dus door mij ook niet gemainteneerd.

Wat ik beweerde, en nog beweer, laat Dr. Van Toorenenbergen onaangevochten.

Waarom weerspreekt hij het dan?

Thans kom ik aan de *punten, die het geschil wel raken* en die ik onder vier paragrafen rubriceer.

§ 1. *Weigerden Walaëus c. s. te teekenen, uit hoofde van eigen bezwaar tegen de formule?*

Gij beweert dit. Ik ga de gronden, die Gij er voor aanvoert, boeken.

a. Gij zegt: „het is een feit, dat toen Polyander c. s. de verhouding van het academisch onderwijs tot de kerkelijke formulieren wilden regelen, zij bezwaar getoond hebben tegen het schroevende: *in alles*.”

Ge zegt dit, maar *bewijst* het niet; terwijl ik omgekeerd U met de stukken aangetoond heb, dat ze in hun eigen verklaring het „in alles” even goed en wel terdege opnamen.

b. Gij stelt het voor als weigerden zij zich te sisteeren als subjecten. Wel als „medeleden”, niet als „subjecten” wilden zij tegenover de kerk staan.

Het ongereformeerde van deze gausche tegenstelling laat ik voor uwe rekening. Mij gaat alleen dit aan, dat Gij U ook hier vergist. Door, op welke conditie

ook, zich onder de censuur der Provinciale Synode te zetten, had er wel terdege subjectie, eerst aan háár oordeel, en ter tweede instantie aan dat der Synode-Nationaal plaats.

Uwe tegenstelling gaat dus niet op.

c. Het was, zegt Gij, wel degelijk hún bezwaar, dat zij deden gelden; de interdictie der Staten betrof alleen de subjectie.

Ook deze tegenstelling fantaseert Gij in het geding in. Van een ánder bezwaar toeh dan van die „subjectie” is in gansch het geschil door niemand spoor noch schaduw ontdekt, eer Gij in den jare 1878 er in *de Stemmen* meê te berde kwaamt.

Maar stel al; wat ik op den aangegeven grond (zie boven § 1 a) bepaald ontken; stel, dat zij tegen het „in alles” ernstig bezwaar hadden geopperd en dit als hún bezwaar hadden doen gelden, dan moest dit uiteraard met even zoo vele woorden door hen zijn gezegd.

Zoo dikwijls toch een ondergeschikte (en de faculteit was de ondergeschikte van Curatoren en Staten) een officieel bescheid aan derden overbrengt, ontstaat de zekerheid, dat hij niet slechts een ontvangen last overbrengt, maar ook uit eigen hoofde handelt, dán eerst, als ik òf van elders weet dat de inhoud van dit besluit zijn subjectief gevoelen uitdrukt, òf dat zijn meester er zich niet in gemengd heeft, òf dat die meester er tegen was, òf eindelijk, dat er een particuliere adhaesie op het officieel bescheid volgde.

Zonder één dezer vier is dat kort en goed niet plausibel te maken; laat staan te bewijzen.

Gij nu levert er van deze vier geen één.

Gij herhaalt, wat ik zelf schreef, dat hun door de Staten verboden was in de subjectie te bewilligen (p. 3), en dat over die subjectie reeds dispute was gevallen te Dordt; maar zoekt U dan sterk te maken door te wijzen op de woorden: „dat de facultas theologica, *met goedvinden* van Curatoren, niet heeft willen toestaan” (p. 4).

Dat schijnt nu heel wat. De faculteit *wilde* niet, en de Curatoren hebben dit verzet der faculteit niet uitgelokt, maar er slechts in bewilligd. *Atqui ergo* ging het verzet wel terdege van Walaëus e. s. uit.

Maar met uw welnemen, wist Ge dan niet dat het stuk, waar dit in voorkwam, uit de Staten afkomstig is; dat het interdict der Staten door Uzelf erkend is; dat de faculteit als lasthebber handelde; en dat het goedvinden van Curatoren niet op een zich schikken naar de faculteit zag, maar op een meêgaan met de Staten?

En wat nog het ergst van alles is, moogt Gij, zeer waarde Broeder, als er in het stuk staat, dat deze woorden op *vroegere* disputen, en *niet* op Walaëus slaan, deze woorden dan toch uw en lezers voorstellen, als op Walaëus doelende? Komt dit uw eer en uw waarheidsliefde niet te na?

En toch dat doet Ge. Want er staat uitdrukkelijk in WALAEI *Opera*, p. 422: „Alsoo in de laatste Nationale Synode, *ende voor DESEN meermalen voorgevallen is...* dat de facultas theologica haar dezen opzicht, met goedvinden ook der Curatoren, niet heeft willen toestaan.”

De woorden, waarop Gij U beroept, slaan dus volstrekt niet op het geschil over de onderteekeningensformule, maar op de disputen met Arminius en Episcopus.

Natuurlijk wantrouw ik ook hier geen oogenblik uwe eerlijkheid. Maar, lieve Broeder, de fout is toch anders al vrij erg en grof, en verraaft wel de zwakheid van een positie, die in zulk een anachronisme heil zoekt.

Zelf de nietigheid van dit stroohalmpje gevoelende, zegt Ge er dan ook bij: „het stuk ging door Walaëus' handen!”

Nota bene! Alsof in die jaren een professor zich veroorloofd zou hebben, een stuk van de Staten te vervalschen of niet door te zenden aan zijn adres!

d. Gij beroept U op hun verklaring op de Haagsche Synode van 1624, en schrijft die aldus uit: „dat *zij* de correspondentie ende comparitie op de Synodale vergadering hadden *verzocht*, omdat *zij* meenden, dattet den kerken soude dienstigh en profijtelick zijn.”

Hiertegen: geldt 1°. dat Gij ook hier weêr den tekst abusief meêdeelt. Er staat toch heel wat anders, t. w.: „dat sijlieden de correspondentie eade comparitie op de Synodale vergaderinghe niet en hadden versoght om haer eighen zelfs wille, als die met haeren staet ende conditie wel te vreden waren, maer omdat ze meenden dattet den Kercken soude dienstigh ende profijtelijck wezen” (*Leidsche Professoren* p. 72).

Reeds uit de taal bleek, dat Gij den tekst willekeurig veranderd hadt in bijna zijn tegendeel. Gij woudt er toch in zoeken iets dat hén zelf, hún vrijheid als professoren betrof; en er staat juist dat se het om „harer eighen zelfs wil” *niet* zochten. Bovendien is uw veranderen van het niet geaccentueerde „se” in „zij”, en dan dat „zij” nog al te cursiveeren, een vergrijp aan de stukken, en eer verzwakkend dan versterkend voor uw pleidooi.

Wat dunkt u, amice, dat is nu tweemaal achtereen, dat men op uw citaten niet aan kan. Waar moet dat heen, in zulk een omvangrijke quaestie?

Dan „neemt Ge eenige dingen aan” en „vermoedt eenige andere”, waaraan Ge intusschen zelf weinig waarde hecht blijkens uw overgangspphrase: „doch laat dit zijn zoo het wil” p. 5, en waarbij ook ik mij dus niet ophoud.

e. Daarna stelt Ge de vraag: waarom de professoren dan een *eigen* formulier opstelden en niet eenvoudig de Dordtsche overnamen met afsnijding van den staart (subjectie aan de Synode)!

Dat weet Gij zoo min als ik. Wie zal dat zeggen? De reden die Gij opgeeft: „dat ze deze formule te streng vonden” intusschen is stellig onhoudbaar. Dán toch zouden ze dit moeten gezegd hebben; en niet hebben kunnen verklaren, dat ze c. q. bereid waren dit stuk toch te teekenen.

Wilt Gij een verklaring, zie er hier ééne, die althans hout snijdt.

De Dordtsche formule eischt adhaesie aan drie stukken: 1. de Confessio Belgica, 2. den Catechismus Heidelb. en 3. de Canones Dordr. alenae.

De academische formule daarentegen vraagt bovendien onderteekening van de *Confessio Gallica*, of Fransche Confessie!

Nu was de *Fransche* predikant Rivet juist tot hoogleeraar benoemd.

Eilieve, wat dunkt van deze combinatie Uzelden?

f. Voorts denkt Ge een geheel plan uit, waardoor Walaeus' aanbod, om c. q. zelf wél te teekenen, toch te rijmen zou zijn met zijn opstellen van een andere formule.

Gij schrijft er van: „Zij konden voor zichzelf en mochten vanwege hunne superieuren de synodale formule overnemen met eenvoudige uitlating van hetgeen de subjectie aan de Synode betrof — anders hadden zij de onderteekening niet mogen aanbieden — maar zij hebben haar niet overgenomen. Dát is het punt, waarop ik wees, en waaruit ik meen te mogen afleiden, dat zij de verhouding tot de Symbolische Schriften der kerk niet voor alle omstandigheden — en tijden — dezelfde achtten en bepaaldelijk meenden, dat die verhouding eene andere is voor de betrekking van den academischen leeraar en eene andere voor die van den onmiddellijken dienaar der kerk. Hun *aanbod* van persoonlijke onderteekening onder bepaalde omstandigheden werd, blijkens hun gedrag en

handelwijs, door hen onderscheiden van hunne *verplichting*, waar zij zelven de betrekking tusschen *de Kerk* en *de Faculteit* hadden te regelen. Wat zij persoonlijk konden, na eene pas gehouden Nationale Synode, hebben zij niet als regel willen stellen voor anderen en voor de nakomelingschap (p. 7)."

Daar hebt ge weer den vindingrijken man. Nooit verlegen. Steeds heel zijn phantasie tot zijn dienst.

Intusschen voelt Gij zelf, dat Ge tegenover mij daarmee niet afkunt.

Gij geeft hier toch allerlei bedoelingen en bewegingen des harten en overleggingen van Wallaeus op.

Maar eilieve, hoe komt Ge aan die wetenschap van hunne intentiën? Geef ons Bijlagen! Ontsluit ons uw archief. Stel ons in staat U na te rekenen. Tot zoolang toch wordt U natuurlijk ook deze wissel op ons goed geloof zeer nadrukkelijk geprotesteerd.

Geprotesteerd: 1°. omdat elk bewijs *pro* door U is weggelaten; 2°. overmits of de heeren in de Synode-Provinciaal zaten of niet zaten, dit aan de *fixiteit* der leervoorstelling niets toe of afdeed, en zij door, werd slechts die zetel hun ingeruimd, tot afschaffing van de academische en overneming van de Dordtsche formulieren zich bereid te verklaren, de onjuistheid van uw gissing in het helderst licht hebben geplaatst; en 3°. wijl door henzelfen nooit dit, maar wel constant een ánder motief van hun handelen wordt opgegeven, t. w. der Staten interdict.

g. Onderteekening der Dordtsche formule zou de hoogleeraren nog van erger conditie hebben gemaakt dan de predikanten.

Natuurlijk.

Een minister kan harder worden aangetast dan een eenvoudig referendaris. Hoe hooger de positie, des te zwaarder ook de strafrechtelijke verantwoordelijkheid.

Uw interpellant zelf wees reeds op dit punt.

Maar mag ik U vragen: Indien de correspondentie nu eens ware toegestaan, niet waar, dan zouden, ook volgens U, de hoogleeraren hun eigen matje hebben opgerold en de Dordtsche formule op hun faculteitstafel ontrold hebben. En dan? Zou er dan aan die strenge censuur, aan dat citatierecht zelf, ook maar iets veranderd zijn?

Niets immers.

Nu, wat wint Ge dan?

Wat anders dan de twijfelachtige eere van nogmaals geproduceerd te hebben een niet steekhoudend argument?

§ 2. De medevaststelling der Dordtsche formule van de hoogleeraren zelven.

Alsnu dan toch toegevend, dat de hoogleeraren te Dordt wél een „definitieve stemme" hadden, houdt Ge niettemin staande, dat zij te Dordt tegen de formule geageerd, *niet* er toe meêgewerkt hebben.

Laat mij ook hier uw *argumenten* één voor één mogen wikken.

a. In de 175e zitting is Ds. Rodingenius van Hoorn verscheenen met nog een suppliant. Voor hun zaak was een commissie benoemd, waarin o. a. Polyander zat. Nu werd deze Commissie verzocht terstond in een zijkamer deze zaak af te doen. En daarop volgt dat het formulier der Synode voorgelezen en goedgekeurd is. Dus, zegt Gij, was Polyander er *niet* bij en kón alzoo niet voorstemmen.

Natuurlijk beteekent dit niets. Wie de acten dezer Synode ook maar even

kent, weet, dat er van *procès verbal* geen de minste sprake is, en dus uit de successie van momenten niets hoognaamd mag of kan worden afgeleid.

Alsof men in de 17e eeuw tegen tien uren zijn kop koffie niet ging drinken, en juist in de pauze dan gelegenheid voor korte Commissiën had.

Maar, goed, ik neem dan nu eens aan, dat Gij juist hebt gegist; edoch, zeer waarde Broeder, dan komt dit vermoeden *mij* uitnemend te pas, *U* allerongelegendst.

Want 1°. waren dan Walaëus en Thysius er wél bij, wat mij volkomen voldoende is; en 2°. zou Polyander indien hij er niet meê eens ware geweest, juist plichtshalve hebben moeten blijven en opponeeren tegen een voorstel dat bijna zeker doorging.

Wegblijven is geoorloofd als de zaak toch loopen zal, gelijk ze naar uw overtuiging moet loopen; maar plichtsverzaking, als er tot *contraactie* naar uw overtuiging oorzaak is.

b. De politieke gedelegeerden zullen de professoren genoeg geïntimideerd hebben, om hen van medewerking tot vaststelling van zulk een formulier af te houden.

Al aanstonds zondert Gij hierbij zelf Thysius uit. Valt ook af Rivet. Blijven dus alleen Polyander en Walaëus. Maar overmits Walaëus toen nog geen hoogleeraar te Leiden was, kon die intimidatie van de Staten van Holland (anderen hadden met Leiden niets te maken) ook hem niet deren.

Bovendien, nu we weten dat èn professoren èn Staten in de onderteekening der formule zouden bewilligd hebben, indien maar de correspondentie met de Provinciale Synode werd toegestaan, en er van deze correspondentie bij de onderteekening formule zelve geen sprake was, vervalt elke grond voor het vermoeden, dat de formule op zichzelf aan de Staten mishaagde.

c. Niet Walaëus maar de Zuyt-Hollandsche deputatie zal het formulier in concept hebben gebracht.

„Het stuk is wel gewis, zegt ge, uit dien hoek!”

„Wel gewis!” waar uw gissing puur en simpel op een door niets gestaafd vermoeden rust. Zoo komt men ver.

Dat Walaëus auteur zou zijn geweest, gaf ik zeer bescheidenlijk slechts als „vermoeden” aan. Beamt Gij dit niet, laat het dan glippen. Daar steekt niets in, en ik eisch allermint dat mijn vermoeden door *U* mij gegund zal worden. Eer komt het mij recht en billijk voor, dat Gij al aanstonds begint, met door al wat ik slechts „vermoed” een schrap te halen. Maar wat *U* niet vrijstaat en wat ik niet mag laten doorgaan, is, dat Gij nu, op Uw beurt, Uw vermoeden merkt met het merk van „wel gewis”! *Certum et verisimile a se invicem compellendi vi in argumentatione distant.*

d. Ondenikbaar, onmogelijk is het uws erachtens dat de hoogleeraren meêgewerkt hebben „aan de politieke artikelen over hooger onderwijs.”

Het zij zoo.

Ik zal daarover niet met u twisten. Maak zoo iets eens uit!

Maar wat doet dit tot ons onderhavig geschil af? Immers de onderteekening formule liet alle *politieke* bepalingen uit deze artikelen, die de macht der Staten raken, ter zijde, en gaf slechts „lichaam en vorm” aan de relatie van „hoogleeraren en kerk.”

Gesteld dus al, Gij kondt bewijzen, wat Gij *niet* kunt, dat de hoogleeraren deze artikelen hebben bestreden, dan valt hieruit nog geen de minste conclusie te trekken ten opzichte van de formule, waarbij juist de kritieke punten *onaan-geroerd* bleven.

Hier komt nog bij, dat ook hier uw argumentatie, stel, ze ging door, alleen op Polyander zou slaan, en niet op Walaeus, noch op Thysius; dus slechts op één van de drie. Immers Polyander alleen was subject aan Hollands Staten.

Tegenover deze aldus wegvallende argumenten *in contra*, handhaaf ik alsnu de argumenten *pro*, die ik in mijn verweerschrift leverde; en sla den aanval, dien Gij op twee dezer argumenten deedt, aldus af:

1°. Gij zegt dat *é silentio* niet mag geredeneerd.

Dat betwist ik ten stelligste.

Als iemand in een proces gewikkeld, door verwijzing naar zeker feit zich op eens uit alle moeilijkheid kon helpen, en hij noemt dat feit *niet*, — dan is steeds door alle lieden van gezonden zin geoordeeld, dat zulk een persoon van dit feit geen kennis droeg, wijl hij het anders had *moeten* releveeren.

In dat bepaalde geval is een argumentum *é silentio* volkomen even sterk als een argumentum *é concessis*.

Waar alzoo hier de Staten, de curatoren en de hoogleeraren in hun proces tegenover de kerk onmiddellijk gewonnen spel zouden gehad hebben, indien ze er op hadden kunnen wijzen, dat de formule *tegen* den zin der hoogleeraren en in weerwil van hun oppositie was doorgezet; zoo is het feit, dat noch door de Staten, noch door curatoren, noch door de hoogleeraren ook maar met één enkel woord hiervan gerept is, volkomen voldoende bewijs voor het beweren, dat óf zulk een oppositie niet gevoerd is, óf dat zij bij de stemming is opgegeven.

En 2°. Weglatende wat ik schreef en alleen op den klank af de woorden van de Brielsche Synode citeerend: dat de formule „in tegenwoordigheid van de hoogleeraren” te Dordt was vastgesteld, zegt Gij, dat dit volstrekt niet betekent: „met hun medewerking”.

Vooreerst merk ik hiertegen op, dat Ge hier nu zelf weêr uw beroep op Polyanders absentie in de zijkamer schieten laat; want nu geeft *Gij* weêr toe, dat hij er althans bij was.

Maar ook ten tweede, dat het zeggen: „Gij waart er bij toen we de formule vaststelden”, gebezigd ten opzichte van stemhebbende leden, elk denkbeeld van oppositie uitsluit; daar zij, in geval van oppositie, natuurlijk zouden geantwoord hebben: „er bij, ja, maar om tegen te stemmen; dat bindt ons dus volstrekt niet.”

En ten derde, dat ik uit de taal zelve der Acta U heb aangetoond, dat „*presentibus*” destijds zeer bepaaldelijk werd opgevat, als „met medewerking van”.

§ 3. De verzaking van een deel der nalatenschap.

Te dien opzichte redeneert Gij aldus: „De nalatenschap bestond uit de artikelen voor hooger onderwijs, vastgesteld in de 163ste zitting der Dordtsche Synode. In hun definitief request aan de Staten zijn niet déze artikelen, maar zijn de oude Delftsche gepresenteerd. Volgens uw eigen toegeven was de onderteekningsformule een belichaming van de Dordtsche artikelen over hooger onderwijs. Blijkt derhalve dat de Dordtsche vaderen zelve de onderteekningsformule hebben verzaakt.”

Zeër waarde Broeder! bij het lezen van zulk een betoogwijs heb ik metterdaad moeite om ernstig te blijven.

Ei zoo, hebben nu weêr de kerkelijken (Festus Hommius en de zijnen) de onderteekningsformule laten glijpen? En heel het geschil loopt er over, dat ze

die formule juist tegen het interdict der Staten *verdedigd en gehandhaafd* hebben.

Maar bovendien, als ik schreef, dat de onderteekeningsformule „lichaam en vorm” gaf aan het standpunt, in de artikelen aangeduid, wil dat dan zeggen, dat in die formule juist *die* punten werden aangevoerd, die in deze jongere artikelen boven die van Delft nitgingen?

Och, immers niets er van.

Geen *enkel* punt, dat wél te Dordt, maar *niet* te Delft was behandeld, komt in die formule voor. En gelijk boven reeds gezegd: met dat „lichaam en vorm” is wel bedoeld op de relatie van hoogleeraren in de theologie *tot de kerk*, maar volstrekt niet op de samenstelling van het collegie van curatoren en andere *politieke* bepalingen.

In verband hiermeê legt Gij nog de zonderlinge verklaring af, „dat uw brein niet bevroeden kan” wat de optreding van Polyander bij de aanbieding van het request aan de Staten voor U nadeeligs in zich houdt.

Gun mij van „uw brein” betere gedachten te hebben.

Althans indien er een commissie moet benoemd worden om naar de Staten van Holland een verzoek rakende de academiën over te brengen, en de Synode benoemt daarin *heel het moderamen*, met uitzondering van *één* lid; voor wiens niet-benoeming geen enkele reden bestond; en benoemt in dieus plaats den eenigen hoogleeraar, die uit Holland ter Synode aanwezig was; en deze neemt die benoeming aan, en leent er zich toe, om die wenschen, inclusive de onderteekeningsformule, bij de Staten aan te dringen, — dan dunkt mij toch, zeer waarde Broeder, dat hierin een zeldzaam sterk bewijs ligt voor *mijn* beweren: „dat de hoogleeraren te Dordt niet met de Staten opponeerden tegen de kerkelijken, maar moeds genoeg bezaten, om aan de zij der kerkelijken op te treden bij en tegen H. Ed. Mogenden.”

En nu eindelijk

§ 4. *De normale verhouding van hoogleeraren en kerk*

Op dit punt staan twee beweringen naast of tegenover elkander.

Volgens U was het in normale overeenstemming met de Calvinistische beginselen, dat het Hooger Onderwijs, zonder medezeggenschap of ingerentie van de kerk, geregeld en gegeven werd door den Staat; was er dus niets op aan te merken, dat de Staten de onderteekening der subjectie verboden; en kon op geen minder beding, dan hun *suo jure* zitten in de Provinciale Synode, aan onderteekening der formule gedacht worden.

Naar mijn bescheiden meening daarentegen is het eisch der Gereformeerde beginselen in een Staat die, gelijk destijds, Gereformeerd was: 1°. dat aan de kerk en niet aan den Staat de beslissing bleef van wat voor Gereformeerd zou gelden; 2°. dat het Hooger Onderwijs van Staatswege, edoch op zulk een wijze zou geregeld worden, dat voor geheel het onderwijs en met name voor de theologie, waarborg voor overeenstemmig met die beginselen, geboden werd, ten genoegen en ter beoordeeling van de kerk; 3°. dat de theologische professoren, als college van „doctores Ecclesiae” in *die* Synode zitting hadden, waar de beslissing over de leer viel; d. i. niet in de provinciale maar in de nationale; en 4°. konden niet, dan door gedeeltelijke afwijking van het normale, de academische personen onttrokken worden aan de jurisdictie van den lokalen kerkeraad, om als classis *sui generis* te deputeeren op de Synode-Provinciaal.

Te gelegeren tijd ben ik gaarne bereid, ook over dit gewichtig punt met U

te disputeeren. Voorshands echter laat ik dit liggen, omdat ik na al de verdrietelijkheid, die U deze quaestie reeds berokkende, liefst eindig met U een kleine verrassing te bieden, die U genoeg zal doen.

Niet in geheel de zooveen geschetste tegenstelling, maar toch in een consequentie er van kom ik U namelijk het bondgenootschap aanbieden van den hoogleeraar R. Fruin.

Ook hij toch kon zich niet vereenigen met mijn voorstelling, dat het heenwerken op een provinciale kerk met een eigen leerbeslissing er bij de Staten onderstak.

Ik voor mij laat dit punt, ook na zoo gewaardeerde tegenspraak, nog niet los.

Voor mij blijft het vast staan, dat de Calvinistische partij met Oranje steeds geijverd heeft voor de eenheid van het land, wyl ze beleed de lotgemeenschap van alle kerken dezer landen; terwijl de Arminianen met Oldenbarnevelt steeds geijverd hebben voor separate provinciale kerken, om dusdoende de autonomie der afzonderlijke Staten te beter te maintainereen.

Dit verschil nu teekende zich bij de leerbeslissing.

Waar in de kerk de *leerbeslissing* rust, dáár is de kerkelijke eenheid.

Derhalve voor de Calvinisten op de Synode-*Nationaal*; voor de Remonstranten op den Synode-*Provinciaal*.

En overmits nu de „doctores Ecclesiae” geen *localen*, maar alleen een *generalen* dienst, bij de kerk hadden te vervullen, lag het m. i. in den aard der zaak, dat ze slechts dáár en dán *qualitate qua* optraden, waar en wanneer de generale kerk in haar Synode verzameld was.

Ook de hoogleeraar Fruin zal moeilijk ontkennen kunnen, dat vooral Oldebarnevelt en de Arminiaansche kerkorde op die zitting van hoogleeraren in de Synode-*Provinciaal* steeds ten ernstigste als hoofdzaak gedrongen hebben, en dat de Calvinistische kerkorden haar als regel *uitsluiten*.

Doch hoe *dit* historisch gewichtig, maar hier bijkomstig, geschil zich ook later ontwikkelde, mij is het aangenaam het „zonder sparen maar met gracie” ook aan het slot van deze „examinatie uwer verweergronden” in practijk te kunnen brengen, door U als een lang niet te versmaden bondgenoot op dit *ondergeschikte* punt, een dier bij uitnemendheid deskundigen te kunnen bieden, die *mijn* bondgenoot *tegen* U is in de *hoofdzaak*.

TWEEDE ANNEXE.

REFERAAT OVER DE BELIJDENIS. ¹⁾

Op onze voorlaatste samenkomst leverde onze hooggeschatte Broeder, Dr. Van Toorenenbergen, een zeer wichtige studie over de belijdeniskwestie, waartegen ik het waagde eenige bedenkingen te opperen. Tot afdoende oppositie was ik echter destijds buiten staat. Historisch was het vraagstuk gesteld. Alleen met historische wapenen mocht dus gestreden, en, die bijeen te zoeken, vereischte tijd. Een vorig jaar was de doorwrochte studie van onzen toenmaligen referent nog niet uitgegeven. Daarom zweeg ik toen, om thans, met zijn gulden boekske in handen, op meer afdoende wijze den grond te kunnen leggen voor een ernstig en broederlijk debat. Door hierbij meer de resultaten van eigen onderzoek mee te deelen, dan die van anderen te bestrijden, zal, zoo ik hoop, én tijd gewonnen worden, én elke aanleiding zijn afgesneden, voor wat een broederlijk overleg storen kon. Zoo maar de vrijheid van gedachtenwisseling niet belemmerd wordt, mag er van strijdende partijen hier vooralsnog geen sprake zijn. En mits *die* voorwaarde vaststa, weet ik zeker, dat hij, van wien ik het waag te verschillen, de eerste zal zijn, om mij tot die rondborstige uiting van gedachten op te wekken, waarin hij mij zelf is voorgegaan.

Immers, zijdelings, maar toch doorzichtig genoeg, meende hij aan het slot van zijn referaat zijn censuur te moeten uitspreken, over wat ik bij mijn komst te Utrecht over de belijdenis gezegd, en sinds als leeraar dezer gemeente met opzicht tot het doopsformulier gedaan had. Welnu, die door hem gewraakte overtuiging: „vastheid maar geen onveranderlijkheid van vorm voor liturgie en voor confessie beide,” was toen en is nog mijn leuze gebleven. De vraag is maar naar het historisch recht, waarop deze mijn afwijkende overtuiging steunt.

Ik stel daarbij op den voorgrond, dat de kerk noch uitsluitend een *instituut*, noch alleen een *organisme* is, maar beide. Ze deelt met alle zedelijke organismen de noodzakelijkheid, om haar rechtsbetrekkingen te regelen, die organisch voor definitie onvatbaar zijn, en dus het recht verkrachten, zoolang *de vorm van instituut* geweerd blijft. Het recht, hoewel uit de levensnorma van het orga-

¹⁾ Dit opstel was een referaat voor de Predikanten-vereeniging van 1869.

nisme geboren, moet niettemin formeel *geïnstituëerd*, d. i. als instituut openbaar worden, om *recht* te kunnen zijn. Wie dit miskent, doet òf de kerk van Christus in de maatschappij doorvloeien, òf jaagt ze in de enghartigheid van het Donatisme terug.

Hieruit volgt derhalve, dat elke levensuiting der kerk, en dus ook haar belijdenis, een *dubbel* karakter draagt. Ze heeft een belijdenis als organisme, maar ook een belijdenis als instituut. Als *organisme* belijdt ze, ook al is er geen letter dier belijdenis gedrukt. De belijdenis in dien zin, leeft in haar hart, spreekt in haar leven en kan nooit stationair, kan nooit vast van vorm zijn, maar maakt de rustelooze beweging van haar leven in al zijn slingeringen meê. Als *instituut* daarentegen heeft ze geen belijdenis, zoolang die niet in woorden is geformuleerd. Keurig afgerond moet dan zelfs haar vorm zijn, die wel wisselen, maar nooit zijn *vastheid* verliezen kan. Zij rust bij elke mijlpaal, om eerst *dán* in beweging te komen, als de organische belijdenis in haar ontwikkeling weêr een nieuwe mijlpaal heeft bereikt.

Nooit straffeloos wordt beider samenhang geloochend of verward. Wie alleen een *organische* belijdenis erkent, wischt de grenslijn der zichtbare kerk uit en brengt haar zedelijke schade toe, door het *rechtsbewustzijn* te vernietigen. En evenzoo wie alleen de belijdenis kent van het *instituut*, is schuldig aan haar ondergang, zoo ze wegsterft in versteening. Wie eindelijk beide, zonder verband, naast elkander plaatst, verstoort haar proces door vorm en wezen te scheiden. Eerst waar men de organische belijdenis als den stroom beschouwt, die de institutioneele belijdenis draagt en verder brengt, is de weg tot oplossing der belijdenisquaestie gebaand.

Bij het historisch onderzoek geldt natuurlijk dezelfde regel. Men sticht een eindelooze verwarring door de geschiedenis der *organische* belijdenis tot richtsnoer voor ons oordeel bij de belijdenis van het *instituut* te nemen. Dan vindt men allerwegen bij onze vaders strijd. Dan is er bouwstof in overvloed voor den confessionalist, die u onder het juk van menselijke inzettingen wil brengen. Een bouwstof evenzeer voor wie het modernisme bepleiten wil, als door onze vaders bedoeld. Maar ieder gevoelt dan ook, dat zulk een gebrnik der geschiedkundige feiten geen raadplegen der geschiedenis mag heeten, en meer het netelig vraagstuk verwart, dan ons de geestelijke vrijheid onzer vaders waarborgt.

Na dit op den voorgrond geplaatst te hebben, geef ik U zoo beknopt mogelijk de adstructie van deze acht stellingen:

1. De kerk heeft een Confessie.
2. De kerk plaatst zich bij het uitspreken van haar Confessie op den bodem der Schrift.
3. De kerk wijzigt haar Confessie bij wijziging van haar overtuiging.
4. Het recht hiertoe staat uitsluitend aan een wettige generale Synode.
5. De adhaesie aan de belijdenis der kerk geschiedt niet aan haar substantie, maar aan haar geheel, behoudens het *jus discretionis*.
6. De *Harmonia Confessionum* bewijst niets voor het recht van het syncretisme.
7. De Canones van Dordt zijn geen soort Apocryfen.
8. Vastheid der belijdenis is juist een protest tegen haar onveranderlijkheid.

Mijn eerste stelling was: *de kerk heeft een confessie*.

Dit blijkt uit het feit, dat alle Gereformeerde kerken een confessie hebben opgesteld; en juist daardoor zich van het confessionslose anabaptisme hebben

onderscheiden. Het aanvaarden van de Schrift als Gods Woord, werd op zichzelf onvoldoende gekeurd. Toen derhalve op de N. Syn. van Dordt in 1578 werd gevraagd: „*Of het geoorlooft is tot het Avondmaal toe te laten, die wel den Bijbel voor Gods Woord houden, maar de gewone vragen niet bewilligen*”, luidde het antwoord: „*Neen, de kerken zullen haar gewone wijze van belydinghe des geloofs afschicken, onderhouden*” ¹⁾. En in gelijken geest werd door de Nat. Syn. van Middelb. in 1581 gelast, dat „*men by stichting van nieuwe ghemeenten sou nitghaan van hen, die de Belydenisse des gheloofs voor goed en oprecht beken-*” ²⁾. Zonder Confessie was er geen „*eenicheyt der kerken*”, want om met de Overijselsche Deputatie van 1618 te spreken: „*Zo daer eenighe kwestie gemaakt wierd, van de eenigheyt der Kerke, dat dezelve nyt deze formulieren moest geoordeeld worden*” ³⁾. Wel beweerden de Remonstranten: „*formulas scripturarum confessionum non esse ad bene esse ecclesiae praecise necessarias*”, maar terecht voerde men hun tegen: „*Non quaeritur a te, quae sint verba scripturae, sed quae sit mens tua de his aliisque scripturae verbis*” ⁴⁾. Geheel in gelijken zin, als waarin Schleiermacher zoo juist opmerkt: „*Die Berufung auf die Schrift thut an und für sich nur das allgemein Christliche dar, und nicht das protestantische*” ⁵⁾.

Nog korter vertoef ik bij mijn tweede stelling: dat *de Kerk bij het uitspreken harer confessie zich op den bodem der Schrift plaatst*,” d. w. z., niet in den zin van een bodem dien men legt, maar als de bodem waarop de gemeente staat.

Het is onwaar dat in den zin der Vaderen de autoriteit der Schrift formeel op de confessie zou hebben gerust. Wie de Schrift verwierp was de *facto* exlex. „*De Heilige Schrifture*,” zoo zegt Gomarus, „*behoeft om haarszelfswille niemands bevestiginghe, maar bestaat in eeuwigheyt door haar eygen vastigheyt. D' overeencominghe oft eendrachtig ghevoelen der Kerke is niet anders dan een bedienster ende ghelueghe der Schrift*” ⁶⁾. Van een staan boven, van een staan naast de Schrift, kan hier voor het Gereformeerde hart nooit quaestie zijn. Niet de belijdenis, alleen Gods Woord mag de consciëntie binden. De Schrift is de bodem waarin de confessie der gemeente wortelt, waaraan ze haar geestelijke autoriteit ontleent, en waaraan ze voor elk hart en elken dag „*examinabel blijven moeten*” ⁷⁾, gelijk steeds door onze vaderen werd beleden.

Gewichtiger is vooral in onzen tijd wat ik ten derde beweerde: *de confessie der kerk moet gewijzigd worden bij wijziging harer overtuiging*.

Hierbij nu geldt de onderscheiding tusschen substantie en uitwerking der confessie. De goddelijke substantie is onschendbaar, alleen de wijze waarop die substantie beleden wordt, d. i. de „*maniere der confessie*” is, voor wijziging vatbaar.

Onschendbaar de substantie. Derhalve lezen we in de Bazelsche confessie van 1547: „*Deum vero pacis oramus, ut hoc confessionis depositum in Ecclesia Bazileensi intemeratum proporro conservet*” ⁸⁾, en drukten de buitenlandsche deputaten te Dordt, „*rogati de doctrina in confessione Belgica comprehensa*,” hun wensch uit: „*ut nostrates in pia hac et orthodoxa fidei confessione constanter perseverarent eamque intemeratam in adventum Domini conservarent*” ⁹⁾. Mocht 't

¹⁾ Hooyer p. 164. ²⁾ Ib. p. 210. ³⁾ Eus. p. 7. ⁴⁾ Voetius IIIa. p. 9. ⁵⁾ Christ. Gl. 1. 145. ⁶⁾ Gomarus p. 107, 8. ⁷⁾ Trigland K. G. f. 169. ⁸⁾ Bas. Conf. Niemeier 86. ⁹⁾ Sny. Dordt f. 146. p. 298.

daarentegen iemand gelusten, hiernit af te leiden, dat crystallisatie der belijdenis en afsnijding van ontwikkeling door onze vaders waren bedoeld, hem zouden we weerleggen met het feit, dat diezelfde Synode haar confessie in kleine dingen veranderd heeft; hem dat beteekenisvolle woord van à Lasco toeroepen: „*dat hij de ontwikkeling van volgende eeuwen niet wilde afsnijden bij het weerder licht, dat het God believen zou te ontsien*”¹⁾; hem weerstaan met wat Gomarus zoo schoon heeft gezegd: „*dat de Kercke ghelyck de mane haer wasdom heeft*”²⁾, of wat hij elders oordeelde dat „*So men in de maniere van leere wat veranderde, nadien men ze in beter veranderde, so sal men dit niet haten, maar loven en beaminen*”³⁾. Door dien vrijen geest werd deels ook ons kerkelijk organisme bezielde, toen het reeds in 1565 in de Synode de la Vigne bepaalde, dat men op elke Synode „*ait à faire lecture de la confession de foy, pour adviser s'il n'y a rien à changer ou à amender*”⁴⁾, op de ZuydHollandsehe Synode van 1660 te Gorinchem nitsprak: *Confessionem more modoque ante hoc consueto in Syn. Nat. recognoscendam esse*⁵⁾, en op de Synode van Dordt in 1618 die herziening ten aanzien der confessie wel terdege⁶⁾ ten uitvoer bracht, en den Heydelberger alleen spaarde om verwickelingen met den keurvorst te mijden, daar de Palzische deputaten bepaaldelijk in last hadden, de Synode te dringen, „*dat zy neerstichlyk souden toezien, dat er tot rooroordeel van den Paltz niet en wierde besloten* — ⁷⁾ *Welck haar is toegezeijl*”⁷⁾. Wat Ursinus schreef, „*dat wat verbetering van doen had verbeterd moest werden*”⁸⁾, is steeds de leus onzer oude kerk geweest, en vraagt ge wat men destijds onder wijziging verstond, laat dan Voetius u antwoorden, dat die wijziging noodig was, in een dezer drie gevallen: *Si quid ambigue scriptum, si quid in confessione augendum, aut denique si novae exortae essent haereses*”⁹⁾.

Het recht tot die wijziging echter verblijft, gelijk ik in mijn vierde thesis nitdrukte, *nitsluitend aan een wettige generale Synode*.

Reeds de zooeven medegedeelde citate nbevestigen dit, daar allerwegen naar de Synode verwezen werd. Ursinus zegtn adrukkelijk, dat „*so er verbetering van doen is, die geschieden moet door dezelfde autoriteyt die de Belijdenis invoerde*”¹⁰⁾. „*De Synodi sententia*”, meldt Junius in zijn autobiographie, is de Confessie in '66 te Antwerpen herzien¹¹⁾. Die van Amsterdam verklaarden in 1616 op offleiele wijze: *judicare vel minimam eius mutationem Reipublicae noxiam, nisi illa prius per legitimam Synodum mature examinata esset*”¹²⁾. Het waren de Remonstranten, die het „*referre ad Synodum*”¹³⁾ stelselmatig ontweken, en daarentegen onze gereformeerde vaders, die reeds in Mei 1564 op de Synode te la Vigne omtrent het veranderen van wat eenmaal in de kerk aangenomen was, bepaalden: „*Mais ce ne sera en la puissance d'un particulier sans l'avis et consentement d'un Synode*”¹⁴⁾.

De vijfde stelling moet ik splitsen, en bespreek daarom 1. de onderscheiding tusschen „*substantie*” en „*manier van leeren*”; dan 2. het recht tot afwijking; en eindelijk 3. de beperking steeds aan dit recht gesteld.

1. Eerst komt dan de vraag, of in het kerkelijk *instituut*, door aanvaarding

¹⁾ De Sacrament. proem. ²⁾ Gomarus 185. ³⁾ Ib. 125. ⁴⁾ Hooijer 20. ⁵⁾ Act. S. Dordt. proef 5. ⁶⁾ Postacta. ⁷⁾ 39 Sessie, Eus. 34. ⁸⁾ Van Toorenenbergen p. 27. ⁹⁾ Voetius IIIa. 21. ¹⁰⁾ Van Toorenenbergen p. 27. ¹¹⁾ Gerdesius I. 245. ¹²⁾ Acta Dordt. proef 22. ¹³⁾ Ib. p. 3. ¹⁴⁾ Hooyer 19 Cf. ib. Wezel 68 p. 76. Midd. 81 p. 203. Dordt. 18 p. 459.

der confessie bedoeld wordt, adhaesie aan haar substantie of aan haar geheelen inhoud. Mijn antwoord luidt bevestigend in den laatsten zin, en rust allereerst op een argument a minori, ontleend aan de geschiedenis der Liturgie. Daarin meenen zelfs zij vrij te zijn, die hun gebondenheid aan de confessie nog belijden. Blijkt dus, dat onze vaders zelfs de letter der Liturgie hebben gehandhaafd, dan geldt dit van de Belijdenis nog veel te sterker.

Hieromtrent nu blijkt, dat vastheid van Liturgie van meet af door onze vaders is bedoeld. Hun eerste artikel van Wezel zegt: *dat men een eenparigen roet van leer, ceremoniën en discipline berame en onderhouden sal* ¹⁾. Op de Synode van Dordt in 1574 werd hieraan voldaan en tot in het kleinste toe de vorm van eeredienst geregeld, zelfs een vast votum voorgeschreven en zegenbede aan het slot uit Num. 6 bepaald ²⁾; gelast dat *eenerlei form van kerkgebeden* zou gevolgd ³⁾, en zelfs op *vast- en biddagen eenerlei form van bidden* zou gehouden worden, *op de wijze als volgt* ⁴⁾. Op de Synode van Gouda (1620) werd de vraag: *Of het niet goet ware datter een eenparich formulier gebruikt wierde in Doop en Avondmaal*, dus beantwoord: *Wort gansch noodig en nuttig geacht tot opbouwning van het huis des Heeren* ⁵⁾; en op de Synode te Rotterdam in 1621 is door F. Hommius een accuraat gerevideerde copie ter tafel gebracht, waarop besloten werd: *dat alle Kerckedienaren zich hiernaar hebben te reguleeren* ⁶⁾. Hoe scherp men op de letter toezag blijkt voorts uit de minuttieuse correctie, waaraan deze Liturgie, op last der Dordtsche Synode onderworpen werd ⁷⁾, alsook uit de lijst van drukfouten, die in de Classicale en oud-Synodale archieven, onder anderen hier te Utrecht bewaard wordt ⁸⁾. Wel openbaarde zich reeds vroeg zucht tot afwijking, maar de Synoden gingen dit steeds te keer, en bepaalden daarom in 1574 te Dordt, dat men het formulier lezen zou, „*sooals ze staat*” ⁹⁾, en vooral de *dankzegging* na den Doop niet zou weglaten ¹⁰⁾; en iets later, dat men bij de kerkvisitatie onderzoeken zou, of wel het Doopsformulier gebruikt werd ¹¹⁾. Geen kerkorde of ze schrijft het gebruik uitdrukkelijk voor; en vraagt men in welken zin dit gemeend was, men zie dan hoe kerkelijke procedures gevoerd zijn over de geringste afwijkingen. In de eerste vraag van het Doopformulier over het weglaten van „*zijn*” achter „*geheyligt*” ¹²⁾; in de tweede vraag over het „*alhier geleert wordt*,” waar men het wordeke „*diensvolgens*” voorvoegde ¹³⁾; in de derde vraag over de uitlegging van „*uw*” in *dit uw kind*: ¹⁴⁾ in het gebed voor den Doop over de verandering van: „*hun kruis hen dagelijks navolgend*,” in „*hem dagelijks navolgend*” ¹⁵⁾. Zoo ook, om niet meer te noemen, over de weglating van „*Gel. i. d. H. Ch.*” in het Doops- en de vervanging van „*genade*” door „*voorzienigheid*” in het huwelijksformulier ¹⁶⁾. De geschillen hierover liepen te Utrecht zelfs zóó hoog, dat de Staten er zich in mengden, en ter Synode en Classis niet alleen besloten werd, dat men de formulieren „*stipt sonder eenighe verandering lezen zoude*” ¹⁷⁾, maar zelfs in eerstgenoemde vergadering bepaald werd, dat de nieuwe te bevestigen predikanten vooraf beloven moesten, „*ze stipt te zullen lezen*” ¹⁸⁾, en dat de divergeerenden *tot conformiteit* zouden worden genoopt ¹⁹⁾. Wie op onveranderde lezing der formulieren dringt, doet dus althans te Utrecht niets nieuws, en behoeft allerminst zijn historisch geweten te verkrachten.

Dat nu ook met opzicht tot de *Belijdenis* dezelfde zienswijze gold, blijkt zonneklaar uit de revisie, waaraan ze herhaaldelijk is onderworpen. Deze toch ging over den letterlijken, niet over den substantiëelen inhoud. De *exteri Theologi*

¹⁾ Hooyer. 34. ²⁾ Hooyer 102. ³⁾ Hooyer 103. ⁴⁾ Hooyer 104. ⁵⁾ Eus. 176. ⁶⁾ Eus. 177. ⁷⁾ Eus. 178. ⁸⁾ Closs. 4. 94. Synod. 63. ⁹⁾ Hooyer 106. Cf. 47, 48. ¹⁰⁾ Hooyer 106. ¹¹⁾ Hooyer 280. ¹²⁾ Syn. handb. 93. ¹³⁾ Hooyer 211, 344. Eus. 155, 218. ¹⁴⁾ Eus. 211. ¹⁵⁾ Eus. 210. ¹⁶⁾ Syn. Handb. 93, 4. ¹⁷⁾ Ib. 93. ¹⁸⁾ Ib. 93. ¹⁹⁾ Ib. 6. Ib. 62.

hadden te Dordt alleen over den globalen inhoud te oordeelen, maar voor de kerk als instituut, werd uitdrukkelijk bepaald, dat ze ook „*quod ad methodum et phraseologiam*” zou herzien worden ¹⁾. En wil men oordeelen over de nauwgezetheid waarmee ook zelfs het kleine overwogen werd, men herinnere dan, dat voorgesteld werd in art. 22 voor *Xi sancta opera* te lezen *Xi obediëntia* en dat door een commissie hierop een zeer ongunstig rapport is uitgebracht, zoodat na een uitvoerige discussie van twee zittingen tot behoud der oorspronkelijke lezing besloten werd ²⁾. Waartoe vraag ik zoo scrupuleuse nauwkeurigheid, zoo alleen handhaving van het *Credo* was bedoeld? Evenzoo. De zoo accuraat gerevideerde confessie kon desnoods in elke Synode weêr herzien worden. En wederom vraag ik, waartoe die gestadige revisie zoo alleen het nooit veranderend *Credo* was bedoeld? Vandaar ook die zorg voor zuivere afdrukken, waarom reeds de Synode van 's Hage in '86 bepaalde: „*dat men ze drukken soude sonder iets toe of af te doen*” ³⁾, en uitdrukkelijk de verandering wraakte van „in 3 personen verscheiden” in plaats van „onderscheiden” ⁴⁾. En nu, dit notarieel bewerkte stuk werd den lieden ter teekening voorgelegd, opdat ze verklaren zouden te erkennen, dat *het in alle artikelen en stukken in alles met Gods Woord overeenkwam* ⁵⁾, en wie dit weigerde, werd verklaard, *de facto* van *zijn* dienste gesuspendeert te wezen ⁶⁾, niet eerst te Dordt, maar reeds te 's Hage in '86 ⁷⁾ en te Midd. in '91 ⁸⁾. We hoorden het straks „*vel minima mutatio*” werd door die van Amsterdam „*schadelijk gehouden*”, en dat een onderteekening met volle bewustheid werd geëischt blijkt uit het woord van een tijdgenoot: *subscriptio fieri non potest, nisi formulae illae antea lectae, relectae, explicatae et perspectae essent* ⁹⁾. Of wil men nog sterker bewijs, dan vraag ik of de „substantie der leer” over de verkiezing niet in art. 16 en vv. van onze confessie is uitgedrukt. Ware dus met de onderteekening slechts het *Credo* bedoeld geweest, dan had subscriptie der Belijdenis volstaan. Maar neen, onze vaders wisten wel, om met Rothe te spreken, „*dass Gedanken und Worte unzertrennlich sind*” ¹⁰⁾ en eischten dus niet slechts onderteekening van „alle artikelen ende sententiën” ¹¹⁾ der Belijdenis op dit stuk, maar bovendien van de 5 artikelen tegen de Remonstranten ¹²⁾.

In de rechtstheorie waren onze vaders streng, al waren ze mild in hun rechtspraak. Hun grondgedachte was, wat in de Ordon. Eecl. van Genève aldus is uitgedrukt: *s'il y a quelqu'un qui dogmatise contre la doctrine reçue, qu'il soit appelé; s'il se range, qu'on le reçoive sans scandale ni diffamee, mais s'il est opiniaatre, il sera mestier de la plus grande sévérité* ¹³⁾. Dien indruk maakte ze ook op hun tegenstanders. Daarom schreef Herman Herberts in zijn *Schild der waarheyt* tegen de Zuidhollandsche Synode: „*De oorsake van alle twisten, die huydensdaechs in religioenssaken vallen, zyn dese: dat de eene party de andere wil doen gelooven, ende ghevoele, ghelyk sy ghevoelen*” ¹⁴⁾. Neen, niet slechts het *Credo* is bedoeld, als in de praefatie der Schotsche Confessie wordt gezegd: *si quis in hac confessione articulum sive sententiam Dei verbo repugnantes notaverit, nos illi aut satisfacturos aut correcturos promittimus* ¹⁵⁾. Ook Calvijn begreep het, dat een generale professie van het *Credo* veel lichter was, maar zegt hij: „*generalis illa professio frigeret, nisi distincte quisque tam haereticis quam perversis dogmatibus renunciaret*” ¹⁶⁾. En daarom, toen hij een hem toegezonden confessie eener naburige kerk terugzond, betuigde hij wel zijn generale adhaesie, maar niet dan onder uitdrukkelijk protest tegen de opneming van den brief aan de

¹⁾ Acta Syn. 297. ²⁾ Voetius 3a. 54. ³⁾ Hooyer 264. ⁴⁾ Ib. 215. ⁵⁾ Hooyer 444. ⁶⁾ H. 444. ⁷⁾ Ib. 276. ⁸⁾ Ib. 314 Cf. Gron 364. ⁹⁾ Voetius 3a. 23. ¹⁰⁾ Rothe Chr. Dogm. 327. ¹¹⁾ Niemeier 341. ¹²⁾ Hooyer 444. ¹³⁾ Richter. 4. 351. ¹⁴⁾ Herberts. p. 56. ¹⁵⁾ Niem. 341. ¹⁶⁾ Calv.-Op. IX. 210b.

Hebreëu onder Paulus' zendbrieven, en brandmerkte hij het als een *infirmitas*, en dus als iets verkeerd, *si quis verbum aliquod durius vel locutionem in Confessione amplecti nequeat*, — een *infirmitas*, die volstrekt niet normaal mocht zijn, maar hoogstens voor een tijdlang *forte tolerari poterit* ¹⁶⁾.

Bovendien de woorden eener verklaring van haar inhoud te scheiden, zou bij elk ander stuk althans in onze dagen naar ieders oordeel ongeoorloofd zijn, daar die woorden juist de vorm zijn, waardoor die inhoud waarneembaar wordt. Het had echter kunnen zijn, dat men dit in de eeuw der Hervorming minder streng opnam, meer speelruimte liet. Maar ook hier bewijst de historie het tegendeel. Wil men een officieel advies, welnu, de Nationale Synode te Dordt in 1556 gehouden, schreef in haar advies over Herman Herberts: *Dat 't kennelick is, dat de woorden en letteren daartoe werden ghebruyct, opdat men zijn meyninghe daerdoor zoude openbaren* ²⁾; die van 1618 betichtte juist de Remonstranten van een *ambigue loquendi modus* ³⁾, en legde zichzelf met volle borst ook op de *phroeseologie der confessie* toe ⁴⁾. Voetius die in denzelfden tijd leefde, stelde den eisch, *ut confessio quam fieri potest maxime perspicuis, distinctis et ab omni ambiguitate libris conciperetur loquutionibus* ⁵⁾. *Nemo potest excusari a haeresi*, zegt Streso, *qui quemcumque errorem, Ecclesiae DEFINITIONI contrarium, defendit* ⁶⁾. En hoe nauw de ontwikkeling van vorm en inhoud saâm moest gaan, toont de vooral in Gomarus opmerkelijke uitdrukking, dat er niet alleen een *vordering in het inzicht der waarheid*, maar ook *voortgang in de maniere van spreken* was ⁷⁾.

Of zegt men, niet de scheiding tusschen vorm en inhoud, maar tusschen hoofd- en bijzaak is bedoeld, ook dan is mijn antwoord gereed. Buiten kijf onderscheidden onze vaders tusschen *articuli fundamentales et non fundamentales*. „*Necessaria a non necessariis et probabilia a minus probabilibus distinguenda esse*,” leerden reeds de Dordtsche vaders, en ze voegden er bij: *qua sine aequitate numquam vel in Ecclésiis, vel in scholis ulla spectari potest pax* ⁸⁾. Ondervraagt men hen echter, wat ze met de *non necessaria* bedoelden, dan zegt Zanchius ons: *diversitas doctrinae erit in rebus non essentialibus, qualis esset, si quis (citra pertinaciam) assereret, Christum, non vi tantum et virtute, sed praesentialiter ad inferos descendisse: vel, Animas non statim solutas a corporibus evolare in coelum: item animas non esse ex traduce sed creari de novo*. Aut si quis negat perpetuam Mariae virginitatem ⁹⁾. Aut etiam haec *diversitas erit in quotidiana scripturae interpretatione et accommodatione ad nostra tempora* ¹⁰⁾. De niet fundamenteele artikelen lagen dus niet in, maar buiten de confessie. Wat ze in hun confessie gaven, werd dus almeer de *substantia doctrinae* zelve. „*Harumb, zoo lezen we in de Bazelsche Confessie, habend wir die substanz unsers heiligen Glaubens in dits volgend Bekanntniss begriffen*” ¹¹⁾. Ze waren mannen uit één stuk, en beseften, zooals Trigland zegt, dat „*als maar eenen artikel van de Leer der salicheit verloocheut of verdwystert werd, de andere mede moeten opgelost of gelocheut worden*” ¹²⁾. De confessie was een minimum, waarbij men zelfs niet altijd berustte. Reeds te Wezel werd bepaald, dat men soms, ook na onderteekening der Confessie, *van alle voornamte stukken der Lere onderzoeken zoude* ¹³⁾. En evenzoo werd door de Dordtsche vaders in zake Welsingii besloten, dat men ook, na onderteekening der confessie „*insuper zijn rechtzinnigheid volkomener onderzoeken zal*” ¹⁴⁾. Vraagt men eindelijk, of dan de Schriftcritaten en argumentatiën mede in de aanvaarding der confessie begrepen waren, dan antwoord ik in principieelen bevestigend, zoo men ook

¹⁾ Ib. ²⁾ Herberts 20b. ³⁾ Acta 7. ⁴⁾ Ib. 297. ⁵⁾ Voetius 3a. 18. ⁶⁾ Wallenberg 366a. ⁷⁾ Gomarus p. 125. ⁸⁾ Wallenberg 3371. Act. D. 310. ⁹⁾ en ¹⁰⁾ Zanchius, de Eccl. 4. 74. Wallenberg 365. ¹¹⁾ Niemeier p. 79. ¹²⁾ Hooyer 383. ¹³⁾ Hooyer 40. ¹⁴⁾ Post-acta Sessio 176.

daarbij het *jus discretionis* maar niet uit het oog verliest, dat een ieder gegund bleef, die maar, zooals Limborch terecht aanmerkt, het *jus definitivum Ecclesiae* eerbiedigde¹⁾. Ze moesten er wel aan hechten, want hun strijd met Rome had hun te goed geleerd, hoe verkeerde adstructie, hun strijd met het anabaptisme, hoe valsche Schriftcitereering, verre van onschuldig te zijn, ten leste de „doctrina salvifica” zelve „in abyssum erroris” meêsleepen.

De syncretistische verschijnselen waarop men zich beroept, missen hier tegenover alle bewijskracht. Die raken de kerk als organisme, niet de kerken als instituut. Vandaar het verzet tegen invoering eener *generale confessie voor alle kerken der Hervormden*, zooals Voetius zegt²⁾. Het nationaal element, en daarmee de eigenheid van iedere kerk, is nooit door onze vaders voorbij gezien. Zeer zeker, niets was gewoner dan dat ze weêrkeurig elkaars confessies goedkeurden. Bovendien de consensus Tigurinus en Genevensis zijn te zeer bekend, om vermelding te behoeven. Maar de verklaring, waarvan zoodanige goedkeuring, meest verzeld ging, *nihil istiusmodi confessione contineri, quod non sacrae Script. et orthodoxae doctrinae consentaneum*, zooals Calvijn schreef³⁾, doelde uitsluitend op de gewetensquaestie, en had met de belijdenis der kerk als instituut niets gemeen. Zelfs dan, als bij groote affiniteit van confessie, de belijdenis eener andere kerk, ook in het instituut, aanneembaar werd verklaard, bewijst dit tegen de volledige aanvaarding van inhoud en vorm niets. Aangenomen, wat de Syncretisten zeiden, *omnia in his confessionibus dogmata, ita aliis aliis verbis fuisse exposita, ut semper tamen eadem maneat veritas*⁴⁾, dan nog pleit dit eer tegen de distinctie, dan er voor. Immers men kan eenzelfde bekentenis in twee geheel verschillende vormen uitdrukken, die geen woord zelfs gemeen hebben, zóódat het volmaakt 'tzelfde is, welke dier beide ge teekent, maar zonder dat voor u daaruit 't minste recht voortvloeit, ook maar één eenig woord daarin als niet geschreven te beschouwen. Het is volmaakt een, of ik een stuk teeken, waarin staat: „Ik beken hiermede aan N. N. 100 Gulden schuldig te zijn,” of wel een ander, waarop ik lees: „Ik verklaar bij deze u veertig Rijksdaalders te zullen betalen,” want al hebben ze geen woord gemeen, toch zijn ze van gelijken inhoud, maar een recht tot afwijking van wat ik geteekend heb, vloeit daaruit in het minst niet voort. Neen, dezelfde mannen, die de geestelijke „consensus der Ecclesia oecomenica” zoo hoog hielden, handhaafden voor de kerken als instituut even krachtig haar „*diversitas*”. *Varietas in diversis Ecclesiis*, zooals we in de Helv. posteria lezen, *in Ecclesia materiam dissensionibus non visa est suppeditare*, maar verre van indifferent te zijn, is die varietas veeleer *recepta pro Ecclesiarum diversarum ratione, opportunitate et aedificatione*⁵⁾.

Op geestelijk terrein stond de Nederlandsche geloofsbelijdenis gelijk met die der andere hervormde kerken, maar in de kerk als instituut, wordt de onderteekening der Belgica „fiirnoemplikenen” zelfs door de Synode van 1595 geëischt, *noemplicken van hen die alreede in de reformeerde Kercken gedient hebben*⁶⁾. Zoover gingen ze zelfs, dat de streng gereformeerde Davenantius aan den Syncretist Duraeus kort na de Dordtsche Synode schreef: *Satius esse, ut privatissima doctoris opinio, quamvis vera, in tenebris lateat, quam ut publica Ecclesiae autoritas ipsa luce palam conculcetur. Sin minus, aut in aliam Ecclesiam divertere oportet, aut pro bono animarum Ecclesiae cui subest, censuram subire*⁷⁾. Of wil men een getuigenis van een uit het syncretistische kamp zelve, men hoore dan hoe scherp Joannes Crocius reeds doorzag, dat er vrijheid van belijdenis in de maatschappij, maar niet in een bepaalde kerk kan zijn, en dat dus het oordeel der kerk wel de

¹⁾ Limb., Theol. Chr. Lib. XI 12. Amsterd. 1735. 41. ²⁾ Voetius 3a. 30, 31. ³⁾ Op. IX. 210b. ⁴⁾ Harmonia praef 6. ⁵⁾ Niemeier 404. ⁶⁾ Hooyer 364. ⁷⁾ Wallenberg. 293a.

orde, maar niet de consciëntiën bindt. Waarom zoo vraagt hij zijn de Remonstranten uitgeworpen? *Quia erant in ministerio Ecclesiae reformatae. Susceperant confessionem Belgicam. Inter reformatos censerī volebant. Nec dubium subjectos fuisse Ecclesiae Reformatae Belgicae in qua virebant. Nulla vis igitur inferebatur conscientiae, non imponebatur necessitas manendi in Ecclesia reformata. Et dictum factum. Nam hodie jam Arminiani sua Ecclesia gaudent* ¹⁾. Geheel het standpunt der vrijheid dus, wat reeds op de Synode te Dordt in deze woorden was uitgesproken: *Synodum in nullius conscientiam jus sibi usurpaturam* ²⁾, *etiamdum e sua conscientia jus dicat* ³⁾. De gewetensvrijheid is ten volle geëerb edigd, maar niettemin de orde van het instituut gehandhaafd, en daarom door de Synode het rapport van J. Latius aangenomen, die toen sommigen van een „obedientia Xi imputata”, in plaats van een „sanctitate imputata” lezen wilden, oordeelde, dat *soodanighen zich veel eer het gemein oordeel behoorden te onderwerpen en hun particulier gevoelen voor zich houden* ⁴⁾.” Neen, ook bij den uitbundigsten lof voor andere confessiën bleef Voetius niettemin oordeelen, dat de Confessio Belgica hooger stond, en dat een afslijpen van deze dus gelijk zou staan met een „*ab integro ad mutilum, a perfectiore ad imperfectius, a clariori ad obscurius redire*” ⁵⁾. Ja zelfs de uitgevers der Harmonia verklaren uitdrukkelijk, dat het hun in ’t minst niet te doen is om de scherpte der diversitates in hac opiniorum miscella af te spitsen. *Quia omnia potius integra reliquimus, ut sua quisque verba, cum aliorum dictis comparata, ita possit agnoscere, ut nihil effectum deprehendat, nihil detractum, nihil additum, aut delortum* ⁶⁾.

Bovendien ook hier zijn algemeene rechtsbeginselen in het spel, die men nimmer schenden mag. De beroemde jurisconsult dier dagen Josephus Averianus zegt in zijn leer der contracten: *Generalia verba generaliter accipienda esse tradunt omnes* ⁷⁾, waar dus van teekening eener acte sprake is in alle stukken en artikelen, moet het *verbum generale* „onderteekenen” generaliter worden opgevat, wijl zulk een distinctie bij teekening van acten ongeoorloofd is. Maar toegegeven, dat het woord dubieus was, dan nog gold reeds in de pandecten het beginsel, dat in elk wethoek, ook in het onze, overging, „*ubi est verborum ambiguitas valet quod acti est*” ⁸⁾, *quo res magis valeat quam pereat* ⁹⁾. Welnu dit geldt ook hier, want laat men in de kerk als instituut, de distinctie tusschen vorm en inhoud toe, dan sorteert de acte geen effect. Dan verklaart ieder, dat wat hij belijdt de substantie, wat hij negeert slechts de vorm is. Dan is elke handhaving der belijdenis illusoir. Dan heeft het „quatenus” weêr in kwaden zin het „quia” vervangen, en wordt de objectiviteit der kerk in den stroom van het subjectivisme verzwolgen. Dat is het wat we thans zoo schriklijk gebeuren zagen, en dat is het wat men in de dagen van Dordt zag. De Remonstranten althans waren in het oog der oude kerk dan toch „onsuyver van leere” — en toch ook zij beweerden te Dordt, dat ze aan de substantie der leer zich hielden. „*Neque ullum catholicum dogma in dubium vocabant*” ¹⁰⁾, en verklaarden in hun kerkorde van Utrecht 1612, te midden der felste oneenigheyt, dat zij de waarheid der confessie beleden: *gelijk die tegenwoordig van allen gehouden wort* ¹¹⁾.

De Remonstrantsche beweging zelve bewijst ten slotte de waarheid mijner bewering. Van meet af waren er verschillende stroomingen in ons kerkelijk leven, eerst gelijk in kracht, maar waarin allengs de Geneefsche toonevend werd en de richting van ons kerkelijk leven bepaalde. En wat vinden we nu? dat de lakser opvatting der confessie juist door de divergeerende fractiën is voorge-

¹⁾ Wallenberg. 305. ²⁾ Ib. 305. Brem. judicium. ³⁾ Acta Dordr. 405. ⁴⁾ Voetius IIIa. p. 56. ⁵⁾ Ib. 31. ⁶⁾ Harmonia proef 10 ed. 1581. ⁷⁾ Jos. Averianus, Interpr. jur. l. v. p. 326. ⁸⁾ Pandectende rebus dubiis 34. 5. f. 12. ⁹⁾ Ib. f. 22. ¹⁰⁾ Dordtsche acte p. 126. ¹¹⁾ Hooyer 396.

staan en door de macht der Staten gesteund. Het was Duifhuis, die 't eerst den Utrechtschen Staten adviseerde geen teekening der Confessie te eischen; „*dat meetkoordeke, zooals hij zei, van een deel articulen, uit de Schrift bij den anderen geraapt, die gij u confessie ofte catechismus noemt, en daarna gij alle menschen oordeelen wilt of zij gesont zijn in de leer of niet*” ¹⁾. Het waren de politieken, die in hun wetten van 1590 het eerst de „*subscriptio confessionis*” weglieten. Het was dezelfde richting, waaraan Uytenbogaert eerst het slachtoffer was, maar waaraan hij zich later aansloot ²⁾, die, lijnrecht tegen de Gereformeerde ingaande, de vervaardiging van een gezangboek reeds in 1612 beval ³⁾, het gebruik van den Catechismus op de scholen ophief ⁴⁾ en de inrichting van Staatsscholen bevorderde. Zooveel de scholen aangaat, dus luiden hun bepalingen, *dezelve zal staan ter dispositie en ordonnantie van de magistraat in iedere stad, . . . en zoo eenige van de ministers begeeren des Zondags den catechismus te leeren, dat zij 't zelve mogen doen en zullen de magistraten hen daartoe bekwame plaatse verleenē, om die te leeren den genen die des begeeren en daer gelieven sal te verschijnen* ⁵⁾. Men ziet als uit onze schoolwet geknipt. Welnu, van deze Staten-richting, waarvan Bor zoo naar waarheid zegt, dat „*goet voor de regeering en goet voor de religie niet wel scheen saam te gaan*” ⁶⁾, en waaraan straks de Remonstranten zich aansloten, is onder Uytenbogaerts leiding, de eenige kerkorde uitgegaan, die de scheiding van Credo en Confessie kent en uitdrukkelijk ook voor het instituut naar de Harmonia Confessionum verwijst. Te Dordt heette het „alle stukken en artikelen van der kereke Confessie in alles” onderschrijven, maar hier „*zich houden aan de hoofdstukken der Christelijke religie gelijk ze uit Gods Woord in het symbolo apostorum vervatet zijn, en wijders in 't boekse, geintituleert: Belijdenisse des geloofs, genomen in schriftmatige verstande, ook acht nemende op de Harmonia Confessionum*” ⁷⁾; schier woordelijk Dr. Van Toorenenbergens beweren! En wat vindt men nu? Dat in Art. 9 die hoofdstukken der Christelijke religie worden opgesomd, maar met uitsnijding van het „cor ecclesia” en opzettelijke verzwijging van de eeuwige verkiezing, ja zelfs dat in Art. III, 5 verboden wordt hierover anders van den kansel te spreken dan in den zin der Remonstrantsche artikelen. Genoeg dunkt mij, om u te doen zien, in welke droef gezelschap deze distinctie Dr. Van Toorenenbergen historisch brengen zou, en waartoe ze destijds heeft geleid. Dit blijkt althans zeer zeker: uit den historisch Gereformeerden stroom is ze niet.

2. Maar geheel ongereformeerd zou deze strenge handhaving der formulieren worden, zoo het *jus discretionis* daarbij werd geïgnoreerd. Onze Gereformeerde kerk wilde altijd het recht, als de spier van alle leven ongeschonden handhaven. Daarom was ze streng, maar juist in die strengheid billijk. Wat bij ieder contract geldt, dat afwijking geoorloofd is, mits op eigen risico en onder erkenning van het *jus definitivum* van den medecontractant, is door onze vaders ook bij de kerk als instituut gehuldigd. Van gewetensbinding kan hier reeds op zichzelf nimmer sprake zijn, want gelijk ze beleden: *necessitas manendi in Ecclesia non imponebatur*. Maar ook binnen de grenzen van het instituut was bezwaar, was bedenking, was afwijking ten volle geoorloofd, mits onder de bedingen door den mede-contractant, d.i. het kerkbestuur erkend, en onder reserveering zijner rechten. Daarom schreef reeds de Synode van Dordt: „*in Synodis Nationalibus permissum semper fuisse, si quis adversum aliquem horum scrip.*

¹⁾ Wiarda bl. 42. Hooyer 292. ²⁾ Hooyer 286 en 381. ³⁾ Hooyer 405. ⁴⁾ Hooyer 420, 1. ⁵⁾ Hooyer 295. ⁶⁾ Bor XXII. 978. Hooyer 285. ⁷⁾ Hooyer p. 394.

*torum articulum quidquam se habere existimarit, libera id ac debite proponeret*¹⁾. Evenzoo verklaart de Paltzische kerkorde van 1564: *Dar aber ein Zweifel in einigen puncten der Lehr furzutragen habe, der soll freundlich solchen anzuzeigen gemahnet, freundlich gehört, und mit ihm davon conferirt werden*²⁾. Verre van despotisme te beoogen, verklaarde de Helvetia prior veeleer in haar inscriptie: „*In hoc aeditam esse, ut de ea existimare piis omnibus liceat*”³⁾. Geen kerkorde is ooit op Gereformeerden bodem uitgevaardigd, of dit recht is niet enkel voor de leden, maar ook voor de leeraars uitdrukkelijk erkend. Ja, zóóver ging de kerk, dat ze zelve door de instelling *der profetie* het vrije leven des geestes zocht op te wekken. Want de dusgenaamde profetie, die allerwegen in zwang was, is, naar de definitie van den alles definiërenden Voetius: *licentia ecclesiastica diversum quid ab aliis in theologia sentiendi, docendi seu dogmatizandi*.

3. Dit hoogstgewichtig recht was echter aan vaste bedingen gebonden. *a.* Elk pleit tegen de confessie moest gevoerd worden op den bodem der Schrift. Alleen dan was men tot afwijking gerechtigd, zoo men iets bewijzen konde „*met den Woorde Gods te strijden*”⁴⁾. Zoo schier bepaalde elke Synode. Dit behoeft geen nader betoog. Maar *b.* was alleen geoorloofd, zoolang de officiële afwijking niet door de Synode gewraakt werd. Ná de canones van Dordt werd niemand toegelaten, dan die de heretisch gekeurde dwaling afzwoer. Zelfs met de onderteekening der canones nam men niet altijd vrede, maar eischte bovendien, sinds de Utrechtsche Synode van 1626, subscriptie van een *acte tot nadere verbinten* tegen alle accomodatie met de Remonstranten⁵⁾. In de Classe van Utrecht werd nog bovendien bepaald, dat op de classe ante-Synodaal ieder telkenmale zou worden afgevraagd of hij bij deze acte persisteerde”⁶⁾. Ja, wil men de beperking van dit recht uit de authentieke bron vernemen, men leze dan wat er door de Dordtsche Synode in het onderteekeningensformulier op deze wijze bepaald werd: *Indien het zou mogen gebeuren dat wij na dezen eenig bedenken ofte ander gevoelen tegen deze leer kregen, beloven wij het nog openlijk, nog heymelyck te leeren, alvorens wij het den Kerkeraad, classis of Synodum geopenbaart hebben, om daar geëxamineert te worden; bereid synde alle tyt ons het oordeel... des Synodi gewillich te onderwerpen*⁷⁾.

Bij de inleiding mijner drie laatste stellingen kan ik kort zijn.

Zoo de gemaakte distinctie historische argumenten voor zich kan inroepen, zullen ze onzen broeder Van Toorenenbergen niet ontgaan zijn. Daarom over de door hem gebezigde argumenten slechts een vluchtig woord. Allereerst dan beroept hij zich op de uitgave der *Harmonia Confessionum*; maar zoo ik, na het straks reeds gemaakte, over het onderscheid tusschen de kerk als geestelijk organisme en de kerk als instituut, u herinner dat ook de Augustana, de Saxonica en zelf de Wurtembergsche belijdenis daarin opgenomen is, zal ieder, die het antipapistisch doel van dit syncretisme kent, mij toestemmen, dat hieruit allermint een norma voor speciaal Gereformeerde kerken is te ontleenen. Voorts beroept hij zich op de „*crux interpretum*” uit de Wezelsche kerkorde, de gelijkstelling van de Gallica en Belgica. Het artikel zegt, dat de Belgica een vertaling van de Gallica is. Hoe men dit ook wringe, hier schuilt een vergissing. Een vertaling is het niet. Drukt men daarentegen, op wat er zeer zeker in ligt, de gelijkstelling van beide, dan valt dit in geestelijken zin onder den

¹⁾ Dordt Acta f. 4. ²⁾ Richter. 11. 280b ³⁾ Niemeier 115. ⁴⁾ Hooyer 203. ⁵⁾ Syn. Pandb. p. 92. ⁶⁾ Cl. handb. 107. ⁷⁾ Hooyer 444.

regel van den consensus, en is voor de kerk als instituut zoo straks reeds verklaard. Het citaat van Sartorius, waarop hij in de derde plaats wijst, is slechts het oordeel van een Lutheraan uit onze dagen, en is dus als historisch argument niet bedoeld. Hetzelfde geldt van de verwijzing naar Doop en Avondmaal, als de symbolen onzes Heeren. Almede eindelijk van een beroep op wat vroeger door hem zelve, in zijn uitnemende Bijdragen geschreven werd. Andere argumenten vond ik in het desbetreffend betoog van bladzij 30 zijner inleiding af niet. Met het oog op de zeldzame historiekennis van hem, die deze inleiding schreef, meen ik dus, bij zoo pover resultaat, als waarvoor hij staan bleef, van verdere bestrijding zijner bewering te kunnen *afzien*.

Mijn voorlaatste stelling eindelijk komt op tegen de benaming van Apocryfen aan de leerregels van Dordt gegeven. Staat 't toch vast, dat de apocryfe boeken der Schrift slechts aan den buitensten zoom van de ontwikkeling der openbaring staan, en dus op een afsluiting van die ontwikkeling wijzen, dan acht ik het min juist, van symbolische apocryfen te spreken, waardoor de dus betitelde schriften buiten de energie van de leerontwikkeling zouden geplaatst zijn, en de leerontwikkeling der kerk als gesloten worden beschonwd. De uitdrukking van paraphrase scheen mij daarom de voorkeur te verdienen, wijl ze niet door deze bezwaren gedrukt wordt, en geheel de signatuur weergeeft, die deze leerregels van de Synode zelve ontvingen. Zij toch noemde ze *uberior explicatio aliquot articulorum confessionis* ¹⁾. Dat hier intusschen geen woordenspel meê bedoeld wordt, blijkt uit wat door onzen Broeder Van Toorenenbergen hier werd bijgevoegd: „dat ze wel tegen eenige vijanden gekeerd waren, maar niet voor alle vrienden een band van gemeenschap zijn”. Dat de historie hier niet meê instemt, is onloochenbaar. Zoo straks wees ik er reeds op, hoe elk die naar der kerk gehouden was, ze te teekenen; toch wel niet als vijand, toch wel als dragende den band van gemeenschap. Er zal echter, zoo ik vermoed, mede bedoeld zijn „slechts een negatieve band van gemeenschap”, en dan geldt dit zeker ook hier, evengoed als bij de confessie. Maar anders moet ik, niet voor de kerk als organisme, maar voor de kerk als instituut, het recht ontkennen, om in éénzelfde acte met verschillenden maat te meten. De Confessie, de Catechismus en de Dordtsche leerregels worden in eenzelfde acte, in eenzelfde verklaring, zonder eenig beding of eenige exceptie begrepen, en dan zal, dunkt mij, toch ook hier wel de nog nimmer gewraakte rechtsregel gelden: *Verbum plura determinans aequè determinat omnia* ²⁾!

Mijn laatste stelling voert mij vanzelf tot een besluit voor den actüeelen toestand. En dan schaar ik mij geheel aan de zijde van Broeder Van Toorenenbergen, waar het aankomt op de bestrijding van dat valsche confessionalisme, dat de gewetens binden, de belijdenis crystalliseeren en de leerontwikkeling sluiten wil. Waar het geloof der ziele in het spel komt, waar het recht des gewetens en het gceestelijk leven der *organische* kerk besproken wordt, heeft, evenals op elk punt van het Christelijk terrein, alleen het Woord van God afdoende macht ter beslissing. Voor de *fides salvifica* beslist zelfs het eenparig getuigenis der kerk nooit. Terecht schreef daarom Gomar: „*Het gebeurt somwijlen dat haar eendrachtig gevoelen in veelen, niet altijd van God, maar ook somwijlen van menschelijke blindheit herkomt*” ³⁾. En waar ge ook in de werken onzer

¹⁾ Hooyer 444. Voetius 3a. p. 53. ²⁾ Jos. Averanus 266. ³⁾ Gomar 185.

vaderen, hun betoog over de Ecclesia, vooral in hun hardnekkige worsteling met Rome, opslaat, steeds zult ge vinden dat ze door dit geestelijk beginsel werden beheerscht. Maar ook dan, als er niet van de ecclesia, maar van de ecclesiae partienlares, en dus van de kerk als instituut sprake is, heeft zijn strijd òn tegen de juxtapositie van Confessie en Schrift, òn tegen de onveranderlijkheid van Belijdenis en Liturgie mijn volle sympathie, en schijnt hij mij door den eisch der historie geboden. Waar ik tegen opkom, het is slechts de miskenning van het juridisch-confessioneele standpunt in zijn onvervreemdbaar recht. Dit brengt allermint de *onbeweeglijkheid* van het recht mede. Veeleer moet het jus, om geen injuria te worden, wisselen met de wisselingen van het leven, dat het regelen wil. Maar evenzeer wordt het recht in willekeur veranderd, zoo men daarbij de *littera scripta* minacht. Dit leidt òf tot supersedeering van rechtspraak gelijk thans, òf tot schending van het recht des beklagden, gelijk weleer. Ja, ik ga verder, de bate van het geestelijk beginsel der leerontwikkeling gaat voor de kerk als instituut door Dr. Van Toorenenbergens distinctie juist geheel te loor. Zij toch maakt, dat revisie der belijdenis onnoodig wordt, wijl onder beneficie dier distinctie de revisie door elk die afwijkt, eer gemeden dan gezocht wordt. Ik aarzel dan ook geen oogenblik, om het bedroevend feit, dat de gelegenheid, door onze vaderen tot revisie gelaten, nog steeds ongebruikt bleef, vooral daaruit te verklaren, dat men de gespierde beginselen onzer vaderen verlaten heeft en syncretistisch in kwaden zin ook op kerkrechtelijk terrein geworden is.

De gevolgen van deze Theses voor het heden liggen voor de hand.

De belijdenis van Dordt geldt nog met volle kracht, onder beding van het inhaerente recht op revisie, waartoe alleen een wettig, naar Gereformeerde beginselen verkoren kerkbestuur, gerechtigd is. Het decreet van leervrijheid is òf een incompetent besluit, òf wel de feitelijke ontbinding onzer Hervormde kerk. Anderzijds blijft echter ook voor de leden en leeraars der kerk het natuurlijk recht van contractanten onverkort. D. w. z. dat men tegenover de kerk als instituut juridisch door niets gebonden is, zoolang de kerk op zijn recht feitelijk supersedeert. En ten andere, dat de confessie nooit door eenig kerkbestuur tegen wien ook kan gekeerd worden, dan onder beneficie van het *jus discretionis* en den eisch tot revisie, mits het *jus definitivum* verblijve aan wien het behoort, d. i. aan de Gereformeerde Synode. M. a. w. niemand mag het voor de gemeente verbloemen, indien hij van de confessie afwijkt. Maar de rijming van dit feit met de aanvaarding dier confessie, mag niet in het *quatenus*, noch in de door Dr. Van Toorenenbergen aanbevolen distinctie gezocht worden, maar vloeit vanzelf voort uit de licentia ecclesiastica en het jus revisionis, dat als aan de confessie inhaerent, in haar aanvaarding begrepen is. Dáárom; niet om die distinctie; was Scholtens polemieek een miskenning van het confessioneele recht, wijl het de stipulatie van dat recht voorbijzag. Dáárom, niet wijl ze die distinctie niet toelaten, dreigt een deel onzer Gereformeerde broeders het kerkelijk bewustzijn in repristinatie te doen wegwijnen. Dáárom eindelijk, niet wijl die distinctie niet gevoeld wordt, verloopt zulk een belangrijk deel der geloovige gemeente zich in kerkontbindende overgeestelijkheid.

DE REVISIE-LEGENDE.

I.

DE REVISIE NAAR IRENISCH EN ORTHODOXISTISCH BEDOELEN.

Met klimmenden aandrang komt de vraag aan de orde naar de Revisie van onze *Formulieren van eenigheid*.

Men wil weten, wat onze vaders hiervan hielden, en weten wat wij hiervan te houden hebben; om niet langer in het duistere rond te tasten, nu het blijkbaar, door de gunste Gods, weêr naar herstel in deze landen van de Gereformeerde kerken toe gaat.

Dit uiterst gewichtig punt willen ook wij daarom in ons weekblad (*de Heraut*) ter sprake brengen, niet om het uit te putten of af te doen, maar om, met overlating van wijdloopiger studie aan bekwaamer handen, hier slechts zóóveel te bieden, als voor ónze lezers in omvang voldoende zal blijken, en, als op expresselijk onderzoek steunend, toch niet korter kon, om het merk te toonen van wetenschappelijken ernst.

Drie meeningen, die we gemakshalve als de Irenische, de Orthodoxistische en de Gereformeerde opiniën onderscheiden zullen, staan bij dit onderzoek lijnrecht, en o. i. buiten mogelijkheid van verzoening, tegenover elkander.

De *Irenischen* vonden ten dezen hun »man van wapenen" en pleitbezorger in den zeldzaam kundigen Rotterdamschen predikant Dr. J. J. van Toorenenbergen, een historickenner van zoo degelijke studie, omvattende kennis en helderen blik, dat ge schier vast op de juistheid van zijn resultaten af kunt gaan, zoolang ten minste zijn theologische zienswijze hem het zien van de historische waarheid niet onmogelijk maakt.

Zoo groot is dan ook dusver het schier onbetwist gezag van 's heeren Van Toorenenbergens woord in zake de Belijdenisquaestie geweest, dat men, nagenoeg zonder critiek, elke zijner uitspraken voor echte munt van hand tot hand heeft rondgegeven, en tot voor korte jaren zelfs aan de mogelijkheid van eene andere voorstelling dan de door hem in schets gebrachte niet dacht.

Een goedgeefsch vertrouwen, dat zich bij ontstentenis van eigen studie en de jammerlijke onwetendheid, waarin de meeste predikanten en onderlingen, ten opzichte van de historie onzer kerk verkeerden, nog te gereeder verklaren liet door den ernstigen toeleg, die in

Dr. Van Toorenenbergens studiën doorstraalde, om de eere onzer Belijdenisschriften, en tegenover de Modernen en tegenover de *Reveil*-mannen te handhaven. Eenigszins ook uit zijn verzekerden toon.

Indien we dan ook in deze artikelen een misschien niet geheel onmerkbaar stoot aan Dr. Van Toorenenbergens autoriteit ten deze mochten toebrengen, zoo zij men niettemin verzekerd van de ongeveinsde waardeering, die zijn onbetwistbare verdiensten duurzaam bij ons vinden zullen, en zal, naar we hopen, onze uiteenzetting de blijken dragen, dat in niets te kort te doen aan de eischen eener ernstige discussie, in ons opzet en onzen toeleg lei.

Alle eere en hulde zijn we bereid dezen uitstekenden schrijver van heeler harte te blijven bieden, en in weerwil van sommige min-vriendelijke uitlatingen zijnerzijds en onnauwkeurigheden, waarop wij hem gedurig betrapten, hem al het voordeel te blijven gunnen van wat broederzin onder Christenen ten eisch stelt. Mits men slechts niet van ons verge, dat we ter wille van dezen gevierden naam het onhoudbare toedekken wat er in 's heeren Van Toorenenbergens voorstelling van de *waarheid Gods* schuilt.

Althans hijzelf is van te edel en te hoog karakter, om een onomwonden strijd voor de waarheid Gods niet in elken tegenstander te eerbiedigen, en we rekenen dan ook vastelijk op zijn onverdeelde goedkeuring, indien we onverbloemd en onverholen de historische misvattingen in het licht brengen, waartoe hij, zijns ondanks, door zijn eigenaardige theologische denkbeelden *moest* verleid worden.

Immers, ook Dr. J. J. van Toorenenbergen ontkent met ons de mogelijkheid, om bij zulk een onderzoek de waarheid der dingen te zien, tenzij men er of koel-neutraal tegenover sta, of wel er door sympathie en liefde meê in geestelijke gemeenschap zij geraakt. En wijl nu Dr. Van Toorenenbergen ten deze noch de neutraliteit van een Fruin of Acquoy bezit, noch ooit in de practijk van het heden zijn tegenzin tegen de belijders, van wat de Dordtsche vaderen beleden, af kon leggen, kon het wel niet anders, of hij *moest* in weerwil van zijn tamelijk gestrengte studie, en zijn toeleg om de *ware* toedracht der zaken weêr te geven, desniettemin door zijn studie een voorstelling in omloop brengen, die met het feitelijk gebeurde streed.

Zijne door ons in meer dan één opzicht gewraakte voorstelling nu komt op het volgende neder.

De eigenlijke Belijdenisschriften der kerk zijn haar Confessie en de Heidelbergse Catechismus, terwijl de Canones van Dordt een soort *apocryfen* vormen, die in strenger zin niet tot de Formulieren van eenigheid behooren en slechts een tijdelijk karakter dragen. „Een wapen tegen sommige vijanden gekeerd, maar niet voor alle vrienden evengoed een band van gemeenschap” (*De Symb. Schriften der Ned. Herv. Kerk*, p. XXIV).

Deze Belijdenisschriften behooren niet als „formulieren van eenigheid”, maar slechts als „geloofsleuzen” te gelden.

In die Belijdenisschriften bindt dus niet „elk stuk” noch „elk artikel der leer”, veel min „elk articuul *in alles*”, maar uitsluitend de „substantie” er van, ook wel als „wezen en hoofdzak” aangeduid.

Onder welken term „substantie” alsdan z. i. te verstaan is het *funda-*

menteel in de leer in tegenstelling met het *minder gewichtige*, terwijl de heer Van Toorenenbergen, nader naar dit substantiële ondervraagd, ons als maatstaf een uitspraak van den Lutheraan Sartorius biedt, die „Dooop en Avondmaal” als toetssteen nam, en dit dan aan de hand van denzelfden schrijver in dier voege uitwerkt, dat de *Praedestinatie* onder de substantiële stukken der Gereformeerde kerkbelijdenis zelfs niet genoemd wordt.

De desbetreffende uitspraak toch luidt aldus: Substantie is ten deze „de leer der dingen, die onmiddellijk met onze behoudenis in verband staan, de leer van God den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, tot wiens erkentenis wij allen werden gedoopt; van den eenigen Middelaar, in wiens dood wij gedoopt zijn, en van den weg der behoudenis in de offerande zijns lichaams en in het bloed der verzoening, dien wij verkondigen aan het avondmaal” (ib. p. XXV).

Belijdenisschriften nu, in dien zin opgevat en onder dit beding aangenomen, kunnen door de wettige Synode eener kerk tot haar „Symbolen” worden gestempeld.

Dit echter doet ze, zoolang ze wel loopt, niet dan onder de drie navolgende restrictiën:

1. dat ze van deze Belijdenisschriften slechts zooveel ijkt als er in overeenkomt met de belijdenisschriften van andere Gereformeerde kerken, met dewelke ze gezamenlijk een *harmonia*, een *corpus* of *syntagma confessionum* onderteekent;

2. dat ze de haar voorgelegde teksten op het nauwkeurigst examineere en voor zooveel noodig corrigeere;

en 3. dat deze Belijdenisschriften op elke nieuwe Synode-nationaal aan revisie onderworpen blijven.

Wat nu deze *revisie* zelve aanbelangt zoo stelt de heer Van Toorenenbergen het voor, als gold desaangaande het navolgende:

1. dat op tal van Synoden-nationaal en provinciaal vóór 1618 zulk een revisie heeft plaats gehad;

2. dat op de Synode van Dordt de Formulieren vooraf slechts herlezen zijn, en eerst na het vertrek der buitenlandsche theologen aan *revisie* zijn onderworpen, naar uitwijzen van de dusgenaamde *postacta*. »De Dordtsche Synode heeft den Catechismus slechts *herlezen*, maar aan een *Revisie* is niet gedacht” (p. XXVIII); in verband met wat we p. XXVI lezen: „Toen de gedelegeerden der Staten-Generaal te Dordrecht in 1619 de Synode opwekten om de geloofsbelijdenis te *herzien*”; en vooral p. XXV: „Men heeft elkander steeds nagezegd dat die *Revisiën* (vooral van 1566 en 1619) nietsbeteekenend waren en zich hier en daar tot een enkel woord bepaalden. Welnu, het zij voortaan uitgemaakt, dat men zoo alleen spreken kon, omdat men de moeite niet nam het naar eisch te onderzoeken;”

3. dat om de drie jaren zulk een Revisie moest plaats hebben. Immers uitdrukkelijk verklaart Dr. Van Toorenenbergen dat de vaststelling der onderteekeningensformule voor de predikanten in 1618 slechts plaats greep »in de onderstelling dat de nationale Synode ordinaarlik alle drie jaar eens gehouden zou worden, ten ware er eenighe dringhende noodt ware om den tijd korter te nemen;” en „dat daarbij de gewoonte van kracht bleef, om in elke zoodanige Synode de belijdenis te herzien” (ib. p. XXXVII.);

4. dat tijdens zulk een Synode-nationaal de Belijdenisschriften moesten »stilstaan.” »Werkelijk heeft het gezag van de Belijdenisschriften gedurende de Synode (van 1618, 19) *stilgestaan*” (*Geref. Brieven* in St. v. W. en Vr. 1879 p. 162);

en 5. dat men te Dordt niet anders zich heeft voorgesteld, dan dat van lieverleê deze achtereenvolgende Revisiën tot wijzigingen van artikelen en stukken der leer zouden leiden. »Zij (de Synode van Dordt) heeft niet gedacht aan de mogelijkheid dat de kerk zonder eene voortdurende herziening of toetsing van al de „artikelen der Leer in alles” eeuwenlang zou voortbestaan.” (Zie *Geref. Brieven* p. 159. Om het bijna *ongelooflijke* van zulk een uitspraak hier letterlijk afgeschreven).

Terwijl eindelijk uit het feit dat de *negentig* Revisiën, die in dit stelsel sinds 1618, 19 geëischt waren geweest, uitbleven alsnu de conclusie wordt getrokken, dat ieder voor zich te onderscheiden heeft in onze Belijdenisschriften, tusschen „haar onveranderlijk *credo* en haar aan verandering onderworpen dogmatisch samenstel” (*De Symb. Schr.* p. 38). Een splitsing en onderscheiding die er Dr. Van Toorenenbergen toe verleidt, om als kenmerkend *credo*, let wel, niet van eenige algemeen Christelijke, maar van de *Gereformeerde* kerken dezer landen, ons te verwijzen naar de drie stukken van „zonde, verlossing en dankbaarheid”, zonder eenige de minste nadere omschrijving van de diepte waarop die verdorvenheid gepeild moet, van de oorzakelijke beweging waardoor de verlossing ons toekomt, noch van de bedingen van doel en kracht en mate waaraan het betoon van die dankbaarheid gebonden ligt. Immers we lezen p. 36: „En de Gereformeerde kerk heeft door de genade, aan haar geschonken, eene belijdenis, die ook op dit hoofdpunt (het *credo*) geen onzeker geluid geeft. Zij wijst ons den „eenigen troost” in de erkenning van de ellende der (?) zonde, de volkomenheid der verlossing en de dankbaarheid voor haar bezit met klaarheid aan. Daarin ligt hetgeen in de Confessie niet veranderen kan. Dat staat altijd vast.” Eene bepaling van het *credo* die natuurlijk in Dr. Van Toorenenbergens redebeleid niet mag opgevat als omvatte deze trilogie ook de *uitwerking* dezer stukken, wijl dan toch elk profijt van zijne onderscheiding hem zou ontgaan. Ook hier dus is in zijn *credo* van de Gereformeerde

kerken, zoomin van de *Praedestinatie* als van het formeele Schriftbegin-sel gerept.

Uit deze schier allerwegen met Dr. Van Toorenenbergens eigen woorden gegeven voorstelling blijkt alzoo, dat deze geleerde, ten opzichte van de *Revisie* bijna geheel het standpunt inneemt, dat in de 17de eeuw, gelijk we zullen aantonen, werd ingenomen door de Arminianen; dat voor het heden aan onze Formulieren alle kerkrechtelijke geldigheid door hem wordt ontzegd; en dat als nóg geldend, onveranderlijk en blijvend *credo* uit deze Belijdenisschriften alleen zoodanige algemeene en onbepaalde stukken worden geijkt, als ook in de symbolische geschriften van de Luthersche, Remonstrantsche, Roomsche en Grieksche kerken, mede „in uitgedrukte woorden” beleden worden; terwijl omgekeerd alle stukken der leer die de Gereformeerde kerken in heur eigendommelijkheid als zoodanig kenmerken, gerekend worden tot het dogmatisch samenstel, buiten het *credo* vallen, en dus over worden gelaten aan de *manipulatiën* van de heeren *reviseurs*.

Vlak tegenover dit standpunt der *Irenischen* staat dat der lieden van het *petrefact*, of gelijk we het boven in juister bewoording noemden, het *Orthodoxistische*.

Dit standpunt ligt nog achter dat der Roomsche kerk, en hoort alleen thuis in de kerk van den Czaar, die zich deswege dan ook de *orthodoxe kerk* bij uitnemendheid noemt.

Bij Rome blijft onbeweeglijk en onveranderlijk wat eenmaal dogmatisch in den wettigen kerkelijken weg bepaald werd, maar staat althans de mogelijkheid nog open om nieuwe dogma's aan de reeds wettig uitgevaardigde toe te voegen.

In de Grieksche kerk daarentegen is zelfs deze laatste pas afgesneden en is elke leerontwikkeling ondenkbaar.

De „orthodoxie”, d. i. de orthodoxe belijdenis der waarheid wordt in die kerk derhalve voor eensluidend gekeurd met de geopenbaarde waarheid zelve, en gaat hiermeê over in den vorm van versteening en vergoding tevens. Ze houdt dus op „orthodoxie” te zijn en wordt *orthodoxisme*.

Let wel: orthodoxisme! niet doordien de *gewone* leden der kerk de Confessie tot *petrefact* maken. Dit doet de gemeente, en moet ze doen, in elke kerk. Eenvoudig wijl niet in den *twijfel*, maar in de *onderreeping des geloofs* de kracht steekt.

Maar *orthodoxisme* wordt dit dan, als de leiders en ambtsdragers en geestelijke hoofden eener kerk deze voorstelling systematiseeren gaan en al wat er tegenover staat verwerpen.

Uit dien hoofde kan ten onzent dan ook ternauwernood van zulk een *orthodoxisme* gesproken worden.

Immers, dat de eenvoudige lieden zich zalig in hun belijdenis gevoelen en dus van angst opvliegen, zoodra ze hooren dat men aan hun belijdenis ook maar tornen wil, waarlijk daar heeft de leeraarsstand nu deze vijftig jaren wel oorzaak toe gegeven.

De groote menigte kan zich met zulk een quaestie van *Revisie* dan ook alleen inlaten, als ze gelijk in 1606 door de Remonstranten, en nu door de Irenischen, op onjuiste en de eere der kerk te na komende wijze aan de orde wordt gesteld.

Maar onder de leiders en toongevers zijn deze *Orthodoxisten* zoo uiterst schaars gezaaid, dat men niet dan met moeite een auteur zou kunnen noemen, die gelijk Dr. Van Toorenenbergen voor de Irenischen, zoo voor deze *Orthodoxisten* als tolk kon doorgaan.

Slechts bij benadering valt hun systeem dan ook in de volgende stellingen te resumeeren:

1. de drie Formulieren van eenigheid zijn zoo naar inhoud als naar vorm onverbeterlijk. Elke wijziging er in aangebracht zou bederf der waarheid zijn. Herziening zou zelfs wat de leermethode en woordenkeus betref, overmatig en schadelijk zijn. Ze moeten blijven wat ze zijn, en gelijk ze daar zijn, den omvang van hetgeen de kerk bindt, duurzaam blijven aanwijzen;

2. het opstellen van breedere verklaringen of canones tegenover de sinds 1619 ingeslopen ketterijen en den nu uitgebroken afval van het Christendom, is onnoodig en bedenkelijk;

en 3. het belijden van wat in het hart der kinderen Gods meer bijzonderlijk door den druk en den nood dezer tijden op den voorgrond trad, is, als kunnende slechts tot vervalsching der leer leiden, onraadzaam.

Van een groeien en zich ontwikkelen, verfijnen en afpunten der Belijdenis is hier dus geen sprake.

Alles blijft eenvoudig wat en zooals het is, als „een heilige steen” in Mecca's tempel.

Het standpunt der „onbeweeglijkheid” dus! Maar daarom dan ook tot bezieling van een kerk die leeft en belijdt en een levende tempel des Heiligen Geestes zal zijn, algeheellijk onbekwaam.

Welke zienswijze nu, tegenover deze *Irenische* en *Orthodoxistische* opiniën, door de *Gereformeerden* van Dordt en van nu werd beleden, kunnen we eerst in ons volgend artikel aangeven, om daarna het onjuiste in de *Irenische* voorstelling en de juistheid der onze met de actestukken der historie te bewijzen.

II.

GEREFORMEERD PROGRAM VAN REVISIE.

Om nu in de derde plaats het standpunt der *Gereformeerden* ten opzichte van de Revisiequaestie te schetsen, sta in ondubbelzinnige taal, helder en duidelijk op den voorgrond, dat een Gereformeerd mensch *voor zijner ziele zaligheid* niet het minste gezag hoegenaamd aan eenige Confessie, eenigen Catechismus of Canon, van wat oudheid of achtbaarheid die ook zijn moge, toekent.

Wie Gereformeerd is, is van den *mensch* af, en steunt op *God* alleen.

Zijn lijden en worstelen is zoomin voor een substantie of een letter van eenig Confessioneel document, hoe gevierd en innerlijk waar ook, maar alleen en eeniglijk, om voor den hoogen God, dien Heilige en Eeuwige, te kunnen bestaan, en Diens onuitsprekelijken naam te doen triomfeeren in heerlijkheid en glorie over alle naampjes en hoogheden van menschen, en dus van zijn eigen *ik* allereerst.

Van letterzifterij of boekengewurm heeft een met hysop ontzondigd kind van God den diepsten afkeer. Een afkeer dien hij dan slechts overwint, als hij in de consciëntie geperst werd, dat het tegenover anderers letterversnijding en boekenreconstructie op een ziften en pluizen gaan *moet*.

Maar van nature, neen, komt hij er waarlijk niet toe.

Naar zijn geestelijke natuur toch dorst hij naar gemeenschap met den levenden God, naar zalving met den Heiligen Geest, naar bedelingen van genade, naar gaven, krachten, werkingen; en verre van op eigen gereformeerdheid van ziel en zinnen te stoffen, is veeleer al zijn worstelen, of God Almachtig hem, weêrbarstig en onvolgzaam als hij is, toch ondanks zichzelf niet alle drie jaren, maar elken dag en elk uur in de ziel aan *revisie* onderwerpe en in de nieren *reformeere*.

Jezus is hem Koning geworden; hij koning-af! Dat is al zijn Confessie!

Zijn Confessie is één doorlopende biecht.

Eén belijden, niet alleen van de diepte van eigen schuld en zonde, maar evenzeer van zijn volstreckte machteloosheid, om zelf weêr het leven te maken, te vinden of ook maar aan te grijpen; en dus daartegen overstaande, van de hoogheid van Gods heilig Wezen, en de volstreckte almacht van die Liefde om wêl heil te scheppen, tot onis te brengen en het ons te doen aannemen.

„Ik klein, niets, ónder het niet weggezonden, en mijn God groot, alles,

ja, in alles groot oneindiglijk!" — ziedaar het kort begrip van elk Gereformeerd belijder.

Dienovereenkomstig staat het dan ook als een muur vast, dat een Gereformeerde den *mensch* in niets *gelooft* en zijn *God* gelooft in *alles*.

„God waarachtig en alle menschen leugenachtig,” dat wil hem niet zeggen, dat alle mensch steeds met opzet liegt, maar dat er niets uit zijn wezen op kan komen, dat betrouwbaar is of borgschap biedt van wezenlijke, eeuwig-blijvende waarheid.

Vandaar dat er voor den Gereformeerde dan ook maar één gezag geldt, t. w. *het gezag van de Heilige Schrifture*.

Dat is, kort en bondig gezegd, het één en al.

„*Dei sacrosanctissimum Verbum praetereaue nihil!*” ¹⁾

Laat men dus wel toezien, dat men de Gereformeerde kerken op het uiterste en zeer zorgvuldiglijk van het lijf blijve met al wat ook maar nigen of zweemen kon naar een stellen van een tweede autoriteit *naast*, laat staan *boven* dat Woord.

Grove laster en ergerlijke miskenning is het dan ook, zoo dikwijls nijd of onkunde den Gereformeerden, van voorheen of thans, verweten heeft, dat ze (God beter 't!) hun „Formulieren van eenigheid” naast Gods Woord ooit zouden durven of willen stellen.

Zie, zoo verre een vergeten dorpsveldwachter beneden de majesteit van den koning op zijn troon staat, zoo diep en nog oneindig veel dieper staat alle „formulier” beneden de onvergelykbare majesteit van het Woord onzes Gods.

Gods Woord is de Bron die u laven, de Fontein welker wateren u genezen zullen, en het Formulier is niet eenmaal een kruik uit die Bron gevuld of een beker uit die Fontein opgevangen, maar slechts de enthousiaste analyse, die men door het scheikundig proces der geestelijke ervaring van heur wateren heeft opgemaakt.

Dát sta dus ook in deze uiteenzetting, in voor vriend en vijand leesbaar schrift, op het onbewimpeldst en alleronomwondenst uitgesproken: *dat bron van onze Godskennis en regel van ons geloof nooit ofte nimmer iets anders zijn of heeten mag dan de Heilige Schriftuur*.

En deze, elk ander gezag uitsluitende, autoriteit kent een Gereformeerd man aan Gods Woord toe, niet omdat *de Confessie* dit gezag aan Gods Woord toeschrijft, maar krachtens het *testimonium Spiritus sancti* (inwendig getuigenis des Heiligen Geestes) in de uitverkorenen aller eeuwen en in zijn eigen hart.

1) Gods hoogheilig Woord, en dat alleen!

Zie, wat de Ethische heeren, zoo onwaar, valsch gedacht en in lijnrechten strijd met de Gereformeerde beginselen, van de *dogmatiek* leeren: „dat ze beschrijving van het waargenomene leven Christi in de gemeente zou zijn”, dat zou bijna volkomen juist, naar Gereformeerden maatstaf gesproken zijn, indien ze het beleden van *de Confessie*.

Want de Confessie, ja die is wel waarlijk en mag nooit anders zijn dan: „belijding, omschrijving en verdediging van wat de uitverkoren ziel naar Gods Woord uit den Borg en Middelaar ervoer.”

Terecht merkte de heer Wielinga dan ook de vorige week in de *Wekstem* op, dat eene *Belijdenis* niet noodzakelijk tot het wezen der kerk behoort ¹⁾.

In de kerk, naar heur wezen is slechts een elken morgen en avond op de knieën vallen, om schuld te *belijden* voor God.

Maar wijl nu de feitelijke toestand eenmaal zoo is, dat ze wat vreemd aan haar wezen is, nóch uit eigen boezem volkomen verwijderen, nóch buiten zich weren kan, zoo kan daadwerkelijk geen kerk zonder Belijdenis bestaan.

Er is naar De Moors schoone uitspraak tweeërlei forum, tweeërlei rechtbank: de ééne van den Heiligen Geest in uw consciëntie, en de andere eveneens van den Heiligen Geest, maar in de kerkelijke vierschaar ²⁾.

Bij die eerste nu staat de Christen altijd *boven*, en alleen bij de tweede *onder* zijn Confessie.

Komt ge dus op het eeuwige, op wat der ziele zaligheid raakt, op wat u het Brood zal zijn des levens, dan is een Gereformeerde zoogoed als vergeten, dat zijn kerk een Confessie heeft, en drinkt hij maar aldoor met volle teugen uit de zuivere wateren des Woords. En eerst als ge op kerkrechtelijk terrein komt en schiften wilt, wat wel en wat niet bij uw kerk hoort, eerst dan leest hij u voor uit zijn Confessie.

De Formulieren van eenigheid zijn dus *nooit* voor de vrienden, maar alleen en uitsluitend voor de heele, halve en kwart vijanden.

Indien er niets dan vrienden waren, zou men God loven, zou men saâm klagen en dan weér jubelen en met alle macht des Woords de groote werken Gods verkondigen, maar aan het opstellen van een Belijdenis zou niemand denken.

Maar nu er vijanden *buiten* zijn die lasteren, en vijanden van *binnen* die de levenswateren der kerk telkens onzuiver maken en vergiftigen, nu moet

¹⁾ Hij zal billijken, dat we zijn artikelen voorts liggen laten tot deze reeks afliep.

²⁾ *Com. in à March.* V. 458.

de kerk wel tot den vijand van buiten opstaan en zeggen: „*Wat gij mij toedicht is niet mijn belijden; maar wilt ge weten wat ik belijd, zie het hier!*” en voorts tot den vijand van binnen er bijvoegen: „*Zie toe, dat ge mijn schapen niet van den Sprinkader des levenden Waters naar uw gebroken waterbakken toelokt, want dan zal ik de trouwe Herder zijn, die u als wolven in de lammerenvacht, aan mijn Confessie openbaar!*”

Vandaar dat zulk een Confessie alleen in den nood wordt geboren, en in haar kern nooit een theologisch opstel, maar een noodkreet der ziel en een kreet van verrukking over de grootheid van Gods ontfermingen is.

Men gaat daar niet zoo eens voor zitten; men benoemt daar geen Commissie voor; men pluist dat niet uit.

Neen, zulk een Confessie is voor den Gereformeerde poëzie, een lied der ziele, een kunststuk, product van Geestes-genie in de ziel van een daartoe door God bereid instrument.

Er is niet zekere heer De Bres, die zeker opstel van artikelen samenlijmt en dit nu aan een Synode toezendt, om het te laten keuren. Neen, maar er is de levende God, die zich ontfermt over zijn wegzinkende kerk, en nu een De Bres doet geboren worden en hem tot een instrument bereidt en met zijn Geest in hem werkt, en er het geloofslid in artikelen-strophen uit doet komen, en het nu aan zijn kerk brengt en tot haar spreekt: „*Ziehier het woord naar uw hart!*”

Heel anders is een *Catechismus*.

Dat is een boek niet van *Belijdenis*, maar van *Onderwijzing*, niet tegen den lasteraar, maar voor den weetgierige, geschreven.

Een Catechismus dient niet voor de *vijanden*, maar alleen voor de *vrienden* en de kinderen der vrienden, om ze de beginselen te leeren van den weg.

Daar spreekt niet het heroïsme des *geloofs* tegenover den tegenstander, maar de teederheid der zoekende, der ondersteunende, der onderwijzende *liefde* in.

En nu maken we ook van dien Catechismus geen geheim, en als de laster ons beticht, dat we onzen kinderen onware beginselen inprenten, kan dus ook die Catechismus als verweermiddel dienst doen, doordien we hem den benijder dan voorleggen, hem vragend: „*Wijs ons nu aan, wat daarin onrecht is!*” — maar opgesteld en bestemd is hij daarvoor niet.

En wat nu eindelijk de Dordtsche of Walchersche artikelen enz. aangaat, d. w. z. later expresselijk ter wering van giftmengers en dwaalleeraars, uit-

gestalde uithangborden, neen, die zijn heusch niet een soort van *apocryfen*, maar wel terdege, *quo ad forum externum*, van volmaakt *gelijke* autoriteit met de Confessie zelve, ja in kracht van beslissing eer *boven* haar staande.

Of liever, laat ons, ter voorkoming van misverstand, de zaak maar on-
verwijd bij haar rechten naam noemen: Zulke artikelen staan niet *naast* de Confessie, maar *er in*.

Nooit ofte nimmer zijn de Canones van Dordt bedoeld als een tweede Confessie, die nu bij de eerste bijkwam, maar eeniglijk en uitsluitend als een verbreding, uitweiding en nadere omschrijving, van wat in de Confessie zelve beleden was.

Had het zoo gekund, dan zou men wat men te zeggen had als nieuwe zinsneê aan de bestaande artikelen der Confessie hebben toegevoegd.

Steeds en onveranderlijk noemen de Gereformeerden deze Canones daarom: „de breedere verklaring tegenover de Remonstranten”; in het Latijn: *declarationes quinquarticulanae*; en in zooverre Dr. Van Toorenenbergen er krachtig toe heeft medegewerkt, om de naast-elkander-stelling van Belydenis en Canones uit de wereld te helpen, heeft hij aanspraak op onzen dank.

Maar te beweren, dat nu deswege deze Canones, *geringer* in gezag zouden gelden, is toch een al te tastelijke dwaling.

Want immers, deze Canones zijn precies evengood als de oorspronkelijke Confessieartikelen, het product van een bange, hachlijke worsteling, waardoor de kerk Christi in deze landen op den rand van den ondergang was gebracht. En ze zijn te Dordt volstrekt niet schools geredigeerd, maar door Bogerman c. s. slechts *overgeboekt uit het leven* waarin ze, lang eer de Synode saâmkwam, reeds vorm en gestalte bezaten.

Dordt heeft niets *gemaakt*, maar slechts in het licht getrokken, wat God de Heere in den nijpenden nood van zijn kerk had *laten groeien*.

„*Causa Dei defensa contra hominem!*” d. i. „de saecke Gods verdedigt teghen den mensche!” gelijk Abr. van der Heyden zijn dikke kwartijn tegen Episcopius en Batelier betitelde, dát en dat alleen was het werk dat te Dordt ondernomen is, en dat, met stilling der ultra's in de beroemde Canones geleid heeft tot de triomf der gerijpten, voor wie het vroed en vroom nog samenging.

Bovendien zijn die Canones geboekt met al de prudentie, de grondige kennis en het rijpe doorzicht, waarover een convent van door en door kundige theologen uit alle landen van Europa, als voor noch na in de nieuwere geschiedenis ooit samenkwam, na opzettelijk en langdurig onderzoek, kon beschikken.

Redenen waarom dan ook alleen een tegenzin aan eigen verhoudingen in

het heden ontleend, er zoo menig prediker en kerklid toe verleiden kan, om in vergelijking van Confessie en Catechismus, min reverentelijk van deze zeldzaam schoone Canones te denken.

Welbezien zijn er dus slechts twee Formulieren van eenigheid: 1. de Confessie met haar appendix in de Canones, en 2. de Catechismus.

En van deze Formulieren nu leert voorts de Gereformeerde:

a. Dat ze zonder dwang, langs den natuurlijken weg der overtuiging, als vanzelf allereerst door de Gereformeerde Christenen in deze landen zijn beaamd en aangenomen.

b. Dat ze daarna van lieverleê eerst door Provinciale en heimelijke, en toen door Nationale en openbare Synoden zijn aangenomen als kerkelijke Belijdenis en Catechismus.

c. Dat de Confessie, eer men hiertoe op de nationale Synoden overging, te Antwerpen in 1566 accuratelijk is nagezien, en in kerkelijken vorm is geredigeerd, niet door eenige ultra's, maar door bekwame en bezadigde mannen.

d. Dat ze op de Nationale Synoden van 1568, 71, 78, 81 en 86 niet door revisie gewijzigd is.

e. Dat ze reeds voor de Synode van 1618 een gedeeltelijke approbatie had ontvangen van de Gereformeerde kerken buitenslands, in Frankrijk, Genève en Duitschland.

f. Dat te Dordt in 1618 drieërlei is geschied:

1. een revisie van de Confessie, wat haar leerinhoud betreft, die tot resultaat had, dat ze door alle binnen- en buitenlandsche kerken *onveranderd* werd bekrachtigd;
2. een vaststelling van een officieelen tekst, die tot kleine emendaties in de uitdrukkingswijz leidde; en
3. een eenparige uiting der geesten, zoo van binnens- als buitenslands, dat men deze Belijdenis tot op 's Heeren wederkomst onvervalscht te bewaren had.

g. Dat te Dordt van een revisie die telken drie jaren plaats zou hebben, niets is besloten.

h. Dat de Catechismus de approbatie van alle Gereformeerde kerken reeds bezat, eer hij hier officieel werd; op geen enkele Synode gewijzigd is; te Dordt in 1618 aan revisie is onderworpen, maar onveranderd is goedgekeurd; en bij de recognitie, op aandrang der Palzische deputatie, evenmin verandering onderging.

i. En dat eindelijk de Canones, eveneens de volledige approbatie van alle

binnen- en buitenlandsche Gereformeerde kerken ontvingen, en nooit aan revisie onderworpen, nochte veranderd zijn.

En nu voorts, wat de zaak der revisie in beginsel geldt:

j. Dat te dien opzichte onderscheiden moet tusschen het tijdperk waarin een Confessie geboren wordt en het tijdperk waarin ze volwassen, gerijpt en gezuiverd is.

k. Dat in dit tweede tijdperk, dat voor ons het alleen geldende is, de Formulieren van eenigheid niet op één lijn mogen gesteld worden met gewone menschelijke geschriften.

l. Dat een iegelijk, die in de kerk leert of regeert, gehouden is zich naar deze formulieren te reguleeren.

m. Dat zoo iemand iets anders gevoelt en acht dat dit afwijkend gevoel Gods Woorde conform is, hij dit zijn classis openbaren zal, en zoo deze hem geen contentement doet, alsdan de zaak brengen kan voor de Synode-Provinciaal, hebbende deze macht, om, schikt het geschil zich niet, graven in te dienen bij de Synode-Nationaal.

n. Dat leden der Synode-Nationaal, die voor zichzelf persoonlijk eenige bedenking hebben, gerechtigd zijn, deze, naast de gravamina, te berde te brengen.

o. Dat ook niet-leden der Synode het recht moeten hebben, zoo zij bedienaars des goddelijken Woords zijn, mondeling ter Synodale zitting hun klacht in te brengen.

p. Dat echter van een revisie, om te zuiveren, niet dan in zeer exceptioneele omstandigheden sprake mag wezen, en nooit dan onder deze drie bedingen:

1. dat allen die in de Synode zitting nemen als rechters, en voor, en gedurende de zittingen, gebonden blijven aan hun onderteekening van de Formulieren;
 2. dat ieder die bedenking inbrengt het recht der Synode erkenne om te beslissen en ook hem, klager, op grond van die beslissing te veroordeelen; en
 3. dat de Formulieren gelden blijven en voor goed gehouden worden, tot op het oogenblik, dat ze in den wettigen weg mochten bevonden worden in eenig punt te strijden met Gods Woord.
-

q. Dat onder deze bedingen elke Synode-Nationaal gerechtigd en verplicht is tot tweeërlei:

1. om onverwijld alles uit deze Formulieren te verwijderen of in hun

artikelen te verbeteren, wat wettiglijk als boven, bewezen mocht zijn den Woorde Gods niet conform te zijn; en

2. om door breedere declaratiën de waarheid naar den Woorde Gods te formuleeren, die, in de Confessie nog niet of niet genoegzaam mocht zijn uiteengezet, tegenover den afval, de ketterijen en secten, die na 1618 zich hebben geopenbaard.

En wat derhalve de toekomst aangaat:

- r. Dat geen Synode recht tot revisie der Formulieren zal hebben, tenzij:

1. haar leden bij en gedurende deze Synode beginnen met zich als vandoors aan deze Formulieren door onderteekening te binden, niet voor wat aangaat „de methode of phraseologie” of ook de „pointen van kerkregiment”, maar aan „alle stukken en articulen der leer in alles”;

2. dat elke klager die ter Synode tegen deze formulieren, uit haar midden of van buiten mocht opkomen, aan de Synode recht van beslissing toekenne, en persoonlijk het risico van zijn klacht aanvaarde;

3. dat over eventueel ingediende klacht niet geoordeeld worde dan uitsluitend naar den Woorde Gods;

4. dat uit dien hoofde bedenkingen tegen de onveranderlijke autoriteit van Gods Woord zelf, als zijnde *norma decisionis*, niet worden toegelaten; en

5. dat alzoo Christus zelf alleen Rechter zij, door zijn Woord, in de consciëntie, zoo bij vonnis als bij vrijspraak.

s. Dat, komt zulk een Synode saâm, het haar roeping zal zijn om, ook al leidde deze revisie tot geen enkele verandering in een der Formulieren, nochtans een nieuwe declaratie op te stellen, waarin de waarheid Gods wordt uiteengezet tegenover, en de dwaling verworpen van den afval, de ketterij en scheuring die thans de kerk beroert.

En t. dat ook deze Synode zoo mogelijk de medewerking zou behooren in te roepen van Gereformeerde kerken buitenslands, die één geloof met onze kerk deelachtig zijn en één lijden met haar lijden.

Zietdaar onze stellingen.

Nu volge het historisch bewijs.

III.

GROOT INTEREST DER REVISIE-QUAESTIE.

Het punt, waarover bij de revisie-quaestie het geschil loopt, is heusch geen splinterig vraagstuk van ondergeschikt belang.

Niets meer noch minder toch staat bij dit punt op het spel, dan de groote vraag: op welke wijze de Heilige Geest de gemeente van Christus in de waarheid leidt.

Daarover nu oordeelde en beleed de Gereformeerde kerk in alle landen, dat de Heilige Geest daartoe twee zeer onderscheidene manieren van werking gevolgd heeft naar den aard van de twee zeer onderscheidene bedelingen van vóór 18 eeuwen en nu.

De Heilige Geest heeft namelijk eerst ons *het Woord* geschonken, en is daarna bezig om aan de gemeente van den Christus dat Woord *uit te leggen*.

Alle vroegere Godsopenbaring, eer *het Woord* voltooid was, diende om voor dat Woord een bijdrage te leveren, dat Woord vol te maken, dat Woord af te werken.

Daarom is alles wat vroeger geschreven is, geschreven niet voor hen, die het te boek stelden, maar om onzentwil. Wat natuurlijk zeggen wil: dat het óók wel voor hen persoonlijk een vrucht afwierp, maar dat het toch niet geopenbaard was met het hoofddoel om deze schrijvers te troosten, maar wel om door deze schrijvers een schat op te leggen voor de gemeente van alle eeuwen.

Neemt men nu aan dat nu achttienhonderd jaren geleden dit grondleggende werk des Heiligen Geestes zijn voltooiing had bereikt, dat *het Woord* er dus was, en de schat en rijkdom van Gods genade volledig in *dat Woord* aangeduid, omschreven en uitgewerkt neêrlê, — dan ontstond alsnu deze andere vraag: Is het hier nu meê uit? Of doet de Heilige Geest voor de kennis der waarheid nu nóg iets?

En op die vraag nu antwoordt de geheele Christenheid nogmaals: Neen, met de voltooiing van het Woord is het *niet* uit, maar ook na die voltooiing is de Heilige Geest voortgegaan, waarheid te openbaren.

Maar, en hier stuit men al aanstonds op een hemelsbreed verschil: over den aard van dit Geesteswerk, deze achttien eeuwen, leert Rome vlakuit, wat wij even vlakuit loochenen en bestrijden.

Rome toch zegt: „Ook na dien tijd voegt de Heilige Geest nog nieuwen inhoud aan den in *het Woord* reeds neêrgelegden schat toe;” terwijl al wat Protestant is dit ontkent, en volhoudt dat de Heilige Geest al zijn verder onderwijs aan *dat Woord* bindt.

Er komt, zoo belijden wij, sinds het Woord voltooid werd, niets bij, en de werking des Heiligen Geestes bepaalt zich tot deze drie stukken: 1°. om uit te maken wat al dan niet tot het Woord hoort; 2°. om in de harten getuigenis aan dat Woord te geven; en 3°. om den inhoud van dat Woord steeds helderder en vollediger uit te leggen.

Dienovereenkomstig plaatst Rome naast *het Woord* een onfeilbare kerk

als orgaan des Heiligen Geestes, waardoor het 1°. de overleveringsschriften en het echte deel waarmerken laat; 2°. de uitlegging van het Woord eens voorgoed vaststelt; en 3°. nieuwe openbaring geeft van nog niet dogmatisch vastgestelde waarheid.

Door te beweren en te belijden dat Gods heilig Woord èn volkomen genoegzaam is tot zaligheid èn alleen onfeilbaar, nemen wij dus een van Rome principiëel verschillend standpunt in, naardien we èn de overlevering verwerpen èn loochenen dat de kerk ooit onfeilbaar zou zijn.

Overmits nu Confessiën, Catachismussen en Canones voortbrengselen van de kerk zijn, zoo is hiermeê reeds vanzelf uitgesproken, dat zoo iemand deze schrifturen voor onfeilbaar wilde verklaren, hij hiermeê Rome weêr zou binnensluiken en afstand doen van den Protestantschen of Gereformeerden naam.

En dat derhalve alle formulieren of belijdenisschriften van de kerk van Christus op aarde steeds en immer examinabel blijven aan den Woorde Gods, dit, mijn lezer, spreekt zoo vanzelf, is zoo stelliglijk uitgemaakt en mag op Gereformeerd terrein zoo nooit betwijfeld worden, dat alle discussie onmogelijk zou worden met wie dit niet gaafweg en voetstoots beled.

Steeds hebben onze vaders dan ook met verontwaardiging als verzonnen en booslijk uitgedachten laster op de Remonstranten zelven de aanklacht teruggeworpen, alsof zij, Gereformeerden, de Confessie ook maar in „comparatie van autoriteyt” lieten komen met Gods *Woord*. En het is op even denzelfden grond dat wij met heiligen toorn de Irenischen van schending van broedertrouw en onderdrukking van hun waarheidszin voor hun eigen consciëntie beschuldigen, zoo dikwijls ze ons nu weêr de oude verzinselfen oprakelen, als gold Godes heilig Woord ook óns niet als „eenige en algenoegzame regel van ons geloof en onzen wandel.”

Wilt ge hooren, hoe de ouden zich hierover uitlieten, lees dan wat ze in de acte van hun Synoden documenteerden.

Daar schreven ze toch:

„Het tiende gravamen heeft de Syn.: geoordeelt te wesen niet alleen onnoo-
dich, maer oock streckende tot beswaringe der kereken, der dienaren, der evan-
gely, ende der Gedepe der Syn: even alsoff sy de confessie ende den catechismus
wilden stellen in eenen graet met Goodes woort (twelck verre van daer is) ende
de woorden revisie ende examinabel in haeren behoerl: sin niet en wilden toe-
laten, daer nochtans niemant voortgebraght en can werden, selfs niet by die van
der Gouda die dit gravamen hebben gestelt, die dese woorden van revisie ende
examinabel verder heeft verworpen, dan soo verre daarmede de confessie ende
catechismus in *reatu* als verbeteringe van doen hebbende gestelt werden, derhalven
alsoo die van der Gouda dit gravamen gestelt hebben sonder fundament op bloote

geruchten die sy seyden die onse kercke ende leeraeren nagingen van de confessie ende catechismum te willen stellen in gelycke weerdicheyt met Goodes woort.

„Zoo ist dat de vergaederinge verclaert heeft niet alleenlyck dat noeyt imant onder de contra remonstranten de confessie ende catechismum gestelt heeft noch oock tegenwoordichlycken stelt in eenen graet met Goodes woort, jae ter contrarie ten oordeele des Goddelycken woorts onderwerpt, maer oock dat dit tiende gravamen te niete gedaen werde, ende dat de classis van der Gouda voorsichtelycker int stellen desselvigen hadde behooren te handelen” 1).

Dat was sober. Dat was waar. Dat was mannentaal. Mannentaal die ook ons nog weêrklinkt uit het hart.

Daarover dus geen woord meer.

Zoodra we nu echter wat nader aan het fijne der zaak toekomen en alsnu vragen: *Hoe werkt dan nu de Heilige Geest bij dit uitleggen van de waarheid in Christi kerk?* dan komt het al spoedig aan den dag, dat er ten deze tusschen de Gereformeerden en de Irenischen van toen en nu een zeer aanmerkelijk verschil bestaat. Een verschil dat kort saâmgevat hierop neêrkomt: dat de „Gereformeerden” aan een *objectief* werk des Heiligen Geestes in het *organisch geheel der kerk* gelooven, terwijl de „Irenischen” alles reduceeren tot een *subjectief* werk van den Heiligen Geest in „het hart der individueele leeraars en leeken.”

Dit verschil komt uit in *drie* zeer onderscheidene opzichten. En wel:

1. *In de belijdenis van „Gods Woord.”* Leerende namelijk de Gereformeerden, dat Gods Woord de basis zelve is waarop men staat, zoodat wie aan dat Woord twijfelt, of ook dat Woord niet meer onvoorwaardelijk als „eenige en algenoegzame regel van het geloof” aanvaardt, voorts alle recht verloor van meêspreken *op kerkelijk terrein*. D. w. z. dat met zulk een nog zeer zeker te spreken is; dat hij ook een in twijfel gezonken kind Gods kan zijn; maar dat hij in en namens de kerk niet meer kan optreden als medeconstitueerend orgaan der waarheid; en derhalve geen zitting nemen kan in een ten deze met macht bekleede Synode.

Terwijl in strijd hiermeê de Irenischen ook omtront de onfeilbaarheid van Gods heilig Woord allerlei twijfelingen en exceptiën toelaten; zichzelven het oordeel voorbehoudende wat in dat Woord waar of niet waar zal zijn; en ook de twijfelaars aan de onfeilbaarheid van het ons geopenbaarde gerechtigd achten, om meê te oordeelen over de Belijdenis der kerk.

1) *Act. Syn. Delf.* 1618. Art. 21, fol. 9, verso (Rijks-archief).

Ten bewijze van het Gereformeerde gevoelen, kiezen we op dit punt de volgende zinsneê uit het bekende *Teghenvertoogh* der Gereformeerde leiders van die dagen p. 91, dus luidend:

„De tiende nieuwicheyt, die ons wordt opghedicht, soude syn, dat wij de confessie ende catechismum, die beyde menschelycke schriften zijn, den predican ten willen doen onderteycken en niet alleen als formulieren van eenicheyt, naer 't eerste oude ghebruyck, maer om de ghesontheyt in de leere te betuyghen. Dat de confessie ende catechismus menschelycke schriften zijn, weten, bekennen ende leeren wy mede alsoo wel als de remonstranten. Want wy houden alleen de boecken des Ouden ende des Nieuwen Testaments, de prophetische ende Apostolische schriften, voor schriften van God also inghegheven, dat die Heylighe mannen Godts deselve hebben ghesproken ende geschreven, ghedreven zynde van den H. Gheest, die haer in alle waarheydt heeft geleydt. *Ende oversulcks dat dese schriften gheen dwalinghe en connen onderworpen zijn.*

„Maer alle andere schriften, buyten deselve, van hoe Heylighe ende gheleerde mannen deselve oock souden moghen zyn gheschreven, alsoo se gheschreven zyn van sulcke luyden, die den H. Gheest in sulcken mate niet en hebben ontfanghen, als de H. Propheten ende Apostelen, ende die oversulcks in de leere souden connen dwalen volghens dien oock dwalinghe connen onderworpen zyn, ende altyd na de Godtlycke schriften des Ouden ende Nieuwen Testaments moeten worden gheexamineert. Voor soodanighe menschelycke schriften houden wy oock de confessie ende de catechismum, dewelcke hoewel se gestelt zyn van menschen, die dwalen konden, soo ist nochtans, dat wy tot noch toe in deselve gheen dwalinghe hebben connen vinden, die daer strydigh soude syn teghen de Godtlycke schriften.”

2. In de belijdenis van de continuïteit van het werk des Heiligen Geestes in de kerk aller eeuwen. Teweten voor de Gereformeerden staat het vast, dat de Heilige Geest met zijn leidingen in de kerk een geregelde taak afwerkt, zoodat in de eerste eeuwen de cardinale en principiele en centrale stukken der leer zijn toegelicht, van de Schrift als Gods Woord en den persoon van den Verlosser; dat daarna en als bij voortzetting meerder licht is verspreid over de kennis van den mensch, van de diepte der zonde en den weg des heils; en dat, nadien de Heilige Geest, onder beroeringen van volkeren en natiën, en in het bloed der martelaren deze diepten ontbloot had, er alsnu een nieuw werk des Heiligen Geestes begonnen is, dat in onze dagen tot weêr nieuwe vastheid en meerder licht leidt ten opzichte van de sfeer des zedelijken levens, en daarmee saâmhangend over de leer van Sathan, van den staat en van de wederkomst des Heeren. Alzoo echter, dat er alsnu een voortbouwen zij, en wij, ons verheugende in de

vrucht van vroeger openbaring en staande op de schouders onzer vaderen, juist door in te leven in wat zij gewonnen, tot nieuwe instrumenten des Geestes, mogen bekwaamd worden.

Terwijl omgekeerd de Irenischen, toen als nu weêr beginnen willen met alle vroeger beleden waarheid onvast te maken, en als begon de kerk pas, aan alles tornen en allerlei veranderen willen, en aan de leer der Schrift, en aan die van Jezus' persoon, en aan die van den mensch en de zonde, en aan die van den weg en de oorzaak des heils, om dit alles, in gedeeltelijke afwijking van het belijden van vroeger eeuwen, alnu te conformeeren aan wat ze achten het nieuwe licht onzer eeuw te zijn.

Vergelijk hierbij voor het Gereformeerde gevoelen uit die dagen: *J. Triglandius, Kerkelijke Geschiedenissen en Aanmerkingen op J. Wtenboogaerts Derde deel p. 381 b.*

„Men moet de Nederlandsche belijdenisse niet simpelyck aenmercken als een menschelyck schrift, maer als een gheschrift, bij Godvruchtighe ende ghetrouwe leeraers der warer kerkke onses Heeren Jesu Christi, uyt den worde Godes ghestelt, om te dienen voor een ghesonde ende schritmatighe belydenisse des geloofs, by de vrome martelaren in ghevanckenissen, op pybancken, in de vye-
ren, onder sweert ende galgh stantvastelyck bekent, om de welcke vele duy-
senden, haer goet ende bloet in perijckel hebben ghestelt, naect ende bloot,
uyt (pag. 382a) haer vaderlant, nae andere landen in ballinckschap zyn getrocken,
dewelcke alle de gereformeerde kercken in de Nederlanden ende in Vranckryck,
voor gesont ende Godes woord conform hebben erkent, op dewelcke als soo-
danich zy haer tegen papisten ende allerley sectarissen hebben beroepen, de-
welck zy oock tegen alle tegenspreckeren verstandelyck ende vrymoedelyck als
soodanich hebben verdedicht, ende door dewelcke de Gereformeerde kercken van
de antichristische Roomsche kerkke ende van allerley vreemde ende verwarrede
secten zijn afghesontert. Dat is wat meer als sympelyck een gheschrift by men-
schen ghestelt.

En sterker nog en duidelijker; wat R. Acronius schrijft in zijn *Nootwendich Vertoogh* pag. 65:

„Whant in gheval openbaer is, dat een oude ketterije, die eertyds rechtveer-
dich van de ghemeynthe Gods verworpen is, wederom vernieut wordt, hetzy be-
langhende de meyninghe samosatani Arry, Macedony, Nestory, Eutichetis, Pelagy
ofte dierghelijcke: zoo wort er gheen nieuwe sententie wtghesproken, maer de
oude, die al over langhen tyt wtghesproken is, wordt vernieut, ende voor bon-
dich verklaert: ende deghene, die zulcke oude dwalinghen vernieuwen ende voor-
staen, die moghen ghecondemneerd gheacht worden, inzonderheyt zo d' andere

conditien van rechte ketters daer by komen, namelyck, zo se int fundament dwalen, in haer voornemen volherden, ofte andersins de waarheyd, den woorde Godts *ende de confessie der ghemeynten conform*, zonder ophouden teghenspreken."

En 3. *In de belijdenis, dat de kerk over de particuliere gevoelens oordeelt; niet de particulier over de belijdenis der kerk.* De subordinatie onder het gezag der kerk alzoo. Te weten de Gereformeerden binden iemands consciëntie nooit aan iets anders dan aan het Woord, maar eischen dat hij, in de kerk zijn en verkeerren willende, zich *voor wat dien bánd betreft*, ook strengelijk binden zal aan de geestelijke basis en de orde dier kerk. H. i. staat het hem derhalve vrij zelfs als predikant een gevoelen te koesteren, dat van de aangenomen leer der kerk afwijkt, maar staat het hem niet vrij, dat maar al vast in geschrifte, op den kansel of in de catechisatie te gaan leeren. Dan toch, zoo leeren onze vaders, pleegt iemand verraad, schendt hij zijn eed en is hij ontrouw. Dat is het subjectieve individu laten heerschen over de objectieve kerk. Weshalve ze willen, dat zulk een

- a. zijn gevoelen binnen besloten muren openbaren zal aan zijn classis;
- b. kunnen die zijn twijfel niet wegnemen, dat hij zijn bezwaar dan brengen zal bij de Synode-Provinciaal, *en inmiddels stil zitten*, d. w. z. zich vrijwillig schorsen in zijn ambt;
- c. dat, lost ook de Synode-Provinciaal zijn bezwaar niet op, het alsdan door deze als gravamen worde ingediend op de Synode-Nationaal; en
- d. doet ook die hem geen contentement, dat hij dan of zelf uittrede of door de Synode uit worde gezet.

Ten bewijze waarvan dit volgende strekke:

"Dat wij evenwel niet na der papisten wyse de belijdinge onser kercken ende den catechismum in onsen tyd by menschen gestelt, van gelycker weerde en houden met Godes woort, is hier te voren opt eerste point des verschils tusschen ons ende onse broederen genochsaem bewesen, daeromme is dit een kranck fundament daerop onse verschillende broeders haer gevoelens bouwen, so lange als sy niet en hebben bewesen, datter in de belydinge der Nederlantsche kercken iet is dat met den regel van Gots woort niet overeen en komt.

"Ende so iemant meynt datselve te kunnen bewysen, hy en behoort hem vooreerst niet te beroepen op een Synode-Nationaal, maer eenmael verklaert hebbende, dat hy een ander gevoelen heeft als de bekentenisse der gemeene kercken medebrengt, behoort hy synen collegis oft classi oft immers particulieren Synodo daerover hy staet te openbaren, wat het sy, om te sien, of men hem daerinne niet en soude kunnen bejegenen ende gerust stellen met goede redenen wt Godes woort.

"Ende so hy hem derselver syner medebroederen oordeel niet en begeert te onderwerpen, so behoort hy so lange in syn leeramp stille te staen ter tyd toe

hy met synen collegis die haer aen de gemeene belydinge der kercken houden hem hebben verdragen, ofte de sake by meerdere vergaderinge sy geoordeelt, oft so verre oock syn gevoele verdragelyek ware, niet stridende tegen 't fondament der gemeene belydinge der kercken, immers behoirt men te weten, wat syn gevoelen sy, om te kunnen oordeelen, of hij daerin mach geduldet worden ende hoe verre; want laet men dit eens inbreken, dat degene die iet heeft tegen de gemeene belijdinge der kercken, evenwel niet gehouden en sal syn 't selve te openbaren, al heeft hy oock laten blijcken ende verluynen dat hy iet daer tegen heeft, so en sal daer nimmer meer ruste wesen in de kercke. want genomen, de voorgaende belydinge der Nederlantsche kercken worde bij den aenstaenden Synodus Nationael geapprobeert, oft sy worde verbeterd, so sal terstont daarna iemant mogen opstaen, die wat nieuws sal hebben ende sal evenwel pretendeeren ongehouden te syn voor den naevolgenden Synodum hemselfen te openbaren."

Deze verklaring is van de officiële Commissie van advies der Geformeerden in die dagen te vinden in hun schrijven aan de Staten (zie *Synod. Archief*, VI. 1) van 1607, in welke Commissie zitting hadden de heeren predikanten: D. Johannes Fontanus, van Arnhem; Johannes Leo, van Bommel; Hermanus Faulkelius, van Middelburg; Henricus Brand Willemsen, te Zierikzee; Johannes Becius, te Dordrecht; Franciscus Gomarus, te Leiden; Wernerus Helmichius, te Amsterdam; Hermanus Gerardi, te Enkhuizen; Sibrandus Lubbertus, te Franeker; Johannes Bogerman, te Leeuwarden; Johannis Acronius, te Groningen, en Johannes Nicasius, te Middelstum, die al te zaâm dit stuk eigenhandig onderteekenden.

Terwijl geheel in strijd hiermee de Irenischen leeren, dat ieder maar alvast zijn afwijkende gevoelens onder het volk mag brengen, en op den kansel en door de pers en door de catechisatie. Dat iemand niet verplicht is, zijn afwijkende gevoelens door het kerkelijk kader van Classis, Synode-provinciaal en nationaal te laten loopen. En dat iemand, die toevallig in de Synode gedeputeerd wordt, daar zoo maar eens allerlei bedenkingen tegen „articulen en stukken der leer" zal mogen voortbrengen. Ja zelfs dat een herziening der Confessie zou mogen ondernomen worden door een Synode, waarin misschien geen enkel lid zitting had, die het nog met die Confessie hield.

Hebben we hierbij nu de gevoelens onzer wederpartijders onjuist weêrgegeven, welnu, laat hunnerzijds dit ridderlijk verklaard worden, en wij zullen niets liever doen dan hun correctie opnemen. Mits, en dat is toch niet te veel gevergd, mits men dan niet volsta, met te zeggen wat men *niet* wil, maar uitkome, onbewimpeld uitkome voor wat men

wel wil, en even gedetailleerd als wij het deden, gevoelen tegenover gevoelen plaatse.

Onze Irenische broederen moeten tot de overtuiging komen, dat het ons om het vinden van een pad naar betere toestanden te doen is, en dat onzerzijds alle schrapheid uit het debat verdwijnen zal, zoodra zij zich maar eens collegialiter gezuiverd zullen hebben van de verdenking waaronder ze liggen, van nogmaals hetzelfde op dit stuk te drijven, wat de Socinianen en Arminianen en Coornhertisten voorheen dreven.

Ze hebben er nu al den schijn van, en zelfs Dr. Van Toorenenbergen, die als zaakkundige zich natuurlijk uiterst omzichtig pleegt uit te drukken, heeft door revisie „*ter zuivering*” van de Confessie te eischen, een nog harder uitdrukking gebezigd dan de Remonstranten der 17de eeuw voor hun rekening namen.

Bedoelde uitdrukking komt voor in de *Geformeerde Brieven* van December pag. 639, in deze zinsneê:

„Wij zijn tevreden wanneer de Belijdenisschriften maar niet buiten haar verband met de levensgeschiedenis der kerk worden beschouwd en behandeld.

„Zij zullen dan aanwijzen wat als ontwikkeling en wat als afwijking en verbastering zij aan te merken. Maar de ontwikkeling moet worden aangevaard, *de zuivering toegelaten* en beide eerlijk erkend.

Hierop staan wij en wij kunnen niet anders!”

Hiermeê is dus gezegd: *dat er onzuivere bestanddeelen in zijn.*

Niet alleen dat men onderzoeken zal of er ook aan te veranderen is, maar à priori beweerd en volgehouden, *dat er aan veranderd worden zal en moet.*

En hoor nu daartegenover eens, niet wat de Gereformeerden, neen, maar wat de *Remonstranten* in 1607 beweerden, toen het ook hunnerzijds op revisie ging:

»Dat de Heeren Staten-Generael, overmits alle Provinciën verstonden, dat het houden des Synodi Nationael een nootwendig middel was, om de snyverheyte der Leere ende goede Kerckenordre te onderhouden des selven geconsenteert, ende daerom nu teghenwoordelijk gheneghen en gheresolveert waren den Kercken daervan Acte te verleenen. Belangende restrictie van het resumeren der Nederlantsche confessie, alsoo deselve van eenige Provincie ghestelt was dat deselve, sonder prejudicie der selver Provincie, niet en konde nagelaten worden: *dat Resumtie niet altoos mede en bracht veranderinghe*, maer oock wel *bevestiginge*. Dat de Heeren Staten de clause alsoo niet en verstonden, ghelijck of *aen de waerheydt*

der Leere in de Confessie begrepen EENICHSINS ghetwijffelt werde, of getwijffelt behoorde te worden, ofte datter *van noode* soude zijn eenighe verbeteringhe. Geen-sins. Ende dat daerom in de clause gheen groote swaricheidt te maecken ware."

Ziet men nu wel, dat de Remonstranten indertijd op dit formeele punt van kerkrecht nog vrijwat rechter liepen en nog heelwat minder afweken dan de Irenischen thans?

IV.

REVISIE EEN GEDING IN RECHTEN.

"Maar kunt ge, zoo vroeg men ons vaak, dan niet eens in een enkelen frisschen scherpen trek, het verschil tusschen Gereformeerden en Irenischen ten opzichte van de Revisie teekenen?"

"In al die fijne onderscheidingen u te volgen, kunnen we niet!"

"Geef ons toch één klare, één doorzichtige, één afdoende voorstelling, die we vanzelf en voorgoed in het geheugen kunnen prenten!"

"Maak dat ook de eenvoudigste u vat!"

Welnu ook aan dat verzoek willen en kunnen we voldoen.

En wel zóó voldoen, dat wij er "die afdoende voorstelling van de zaak" niet voor verzinnen, maar ze eenvoudig overnemen uit de oude documenten onzer vaderen.

Want natuurlijk onder onze vaderen heeft men eens veertien jaren lang over die *revisie*-quaestie gezonnen en gepeinsd. En aan dat zinnen en peinzen hebben destijds meêgedaan de knapste koppen, die er in Holland zaten. En ze hebben er over gepeinsd, niet voor een "debat op een Predikanten-vereeniging," maar als over een levensquaestie voor land en kerk.

En nu begrijpt men dan toch, dat het de onnoozelheid zelve van sommige Irenische tolken is, om over zulk een quaestie in half ingeslikte, zwevende, ganschelijk onbepaalde termen te spreken, en dat het nog onnoozeler is, er ook maar een oogenblik aan te twijfelen, of uit de gisting van zulk een debat destijds, ten leste wel ook een zeer frissche en klare voorstelling naar de oppervlakte zou zijn gekomen.

Zonder verder verwijl willen we er dan nu ook toe overgaan, om deze scherpbelijnde, voor ieder bevattelijke, overduidelijke en geheel ter zake doende voorstelling voor onze lezers in schets te brengen.

Onze vaders namelijk waren nog helderziende genoeg, om te begrijpen, dat een kerk geen kransje is, noch een disputeergezelschap, noch een menelmoes van grillen en zonderlingheden; maar dat een kerk is en moet zijn een *geordend lichaam*, een instelling, een stichting, een wel in elkaâr zittend geheel, of wil men een corporatie.

En even uit dien hoofde stelden ze dan ook den hoogen eisch, dat zulk een kerk minstens evengoed als elk ander geordend lichaam, waarborg zou opleveren voor recht en voor gerechtigheid.

Er mocht h.i. in de kerk, veel minder nog dan in eenige andere instelling, met de wederzijdsche plichten niet gespeeld, noch geknoeid, noch gebeuzeld worden, maar het moest *naar recht gaan*.

Zóó naar recht, dat er een wet bestond, die het recht bepaalde, en er een rechter was, die naar onverwrikbare billijkheden, dat recht toepaste.

Dat *moest* zoo, niet omdat er anders verwarring kwam, maar overmits elk geordend lichaam van Godswege en om den Naam zijner gerechtigheid verplicht, geroepen en gehouden is, recht te durven bepalen en recht te durven handhaven.

En dat moest nog zooveel te meer in het geordende lichaam *der kerk*, naar gelang de belangen, die op haar terrein om rechtspraak vroegen, zooveel fijner, zooveel teederder, zooveel heiliger waren van aard.

Onze ouden konden er niet in komen, hoe men keurige wetten en keurigen rechtswaarborg bood en zocht voor een haas, die over het veld loopt, of een servituut, dat op uw erfpachtgrond rust, terwijl men de vraag, of de Christus in zijn eigen kerk geloofd, dan wel gelasterd zou worden, overliet aan willekeur, toeval en spel.

Ze voelden, dat dit voor God niet goed was.

Ja, dat daarin een krenking, een minachting, een geringschatting, een niet meêvoelen en niet meêlijden voor zijn heilige eer lag.

En deswege weêrston den zij toen fier en kras en onverbiddelijk de zwerende vrienden van die dagen, gelijk het onze plicht is, nog veel getrouwer en principiëeler dan ooit te voren, den „zwevenden” onder de vrienden het hoofd te bieden ook in onzen tijd.

Zij eischten dientengevolge, dat ook zulk een kostbaar en gewichtig stuk als „de Confessie” in de kerk niet van den noodigen rechtswaarborg zou ontbloot liggen.

Die Confessie toch was een stuk, dat aan meer dan één geslacht toebehoorde; waar, in de kerk, *allen* belang bij hadden; waar het mandaat van die kerk, als geordend lichaam, zich in uitsprak.

En overmits het nu volkomen natuurlijk was, dat ook hier het „kostelijkste en dierbaarste kleinood” het meest de begeerlijkheid der munt-

snoeiërs prikkelen zou, zoo oordeelden ze, dat vooral voor dit overkostelijkste kleinood de waarborgen zoo fiks en sluitend afdoende moesten genomen worden, dat de Confessie metterdaad *veilig* was.

En dit zoo veel te meer, naardien de muntslag der Confessie, naar den eigen aard der Gereformeerde kerk, niet voor altijd als onveranderlijk gold.

Nu immers moest er zooveel te beter, zooveel te ernstiger en zooveel te nauwkeuriger gezorgd, dat deze opengehouden mogelijkheid tot verandering de muntsnoeiërs nooit verlokte, om zich in het kleed van den muntmeester te verstoppen, en alzoo wederrechtelijk en met schennende hand te doen, wat alleen de officiële muntmeester, in de muntzaal, naar eisch van het muntreglement, doen kon en mocht.

Ter aanbieding en uitwerking van dien rechtswaARBORG nu stelden de oude vaders zich onze Confessie voor als een *persoon*. Ze zagen in haar eene, de geslachten overlevende, vriendelijke Leidsvrouw, die, door aller liefde en toewijding gedragen, in aller naam, met schier zuivere lippen de diepten beled van de erbarmingen Gods.

En nu willen ze wel toegeven, dat desniettemin toch ook deze vriendelijke Leidsvrouw zich op een enkel punt in de opvatting van de woorden Gods vergissen kon, en dat ze dus, als dit waarlijk bleek, ook voortaan anders moest gaan spreken. Maar zeiden ze, op goed geluk af, zonder rechtswaARBORG, bij manier van Babylonische spraakverwarring mag dat niet.

Ook die „vriendelijke Leidsvrouw” onzer kerk zou, zoo wilden zij het, ten minste op een niet minderen rechtswaARBORG rekenen kunnen, dan waarop zelfs elke slet of bravo nog bij den wereldlijken rechter kan rekenen: t. w. *dat ze voor onberispelijk blijve gelden, tot zoolang in behoorlijken vorm haar ongelijk bewezen is.*

Heeft iemand dus iets tegen haar, dan moet hij dat *bewijzen*; dat waar maken; dat met de stukken aantoonen.

En kan hij dat niet, dan mag hij het ook niet zeggen. Of zegt hij het dan toch, dan belooft hij het gevaar van zelf als lasteraar te worden aangeklaagd.

Ook de Confessie heeft „een goeden naam” te verspelen, die haar, en om haar de kerk, iets waard is.

Daar moet niet maar zoo ieder een lak op durven leggen.

Die naam moet veilig en heilig zijn onder het schild van het recht.

Wie dus met het beweren voor den dag komt, dat die goede naam onzer Confessie *niet* ongerept meer is, die moet dat niet maar zoo in een boek of op de markt zeggen, maar die moet zijn aanklacht tegen haar indienen ter plaatse waar zulks behoort, d. i. bij *den kerkelijken rechter*.

Niet opeens bij den Hoogen Raad, maar eerst bij de Classis. Dan hooger op. En zoo eindelijk bij de Synode.

En nu moet iemand, komende tot den kerkelijken rechter, niet zeggen:

„Lieve rechter, ik kom beschuldiging inbrengen tegen uw Confessie; dus maak, bid ik u, een plaatsje voor mij naast u, dat ik met u als rechter ga zitten;” want dan zou men, onder menschen van gezonde zinnen, zeggen: „Vriendlief, uw onzinnige vraag toont, dat ge zelfs tot het instellen van een actie onbevoegd zijt!”

Neen maar, dan moet de kerkelijke overheid *rechter* zijn, de Confessie de *aangeklaagde*, de ontevreden broeder *beschuldiger*, en de Schrift *regel van beslissing*.

Weet nu ieder, dat volgens de onwrikbare rechtsbeginselen, die in het wezen van het recht zelf gegrond zijn, *en dus altijd en bij alle recht gelden*, de rechter de onschuld van den aangeklaagde moet beschermen, zoo tegenover het openbaar ministerie, als tegenover den particulieren aanklager, *zoolang de schuld niet bewezen is*, — dan volgt hieruit, dat ook de kerkelijke rechter *in casu* de Synode, de onschuld, d. i. de ongereptheid en zuiverheid der Confessie, te maintineeren heeft, tot tijd en wijle wettiglijk haar onzuiverheid zal zijn bewezen.

Een fiks, doorzichtig, helder, en flink in elkaâr zittend stelsel dus, waar alzo vierderlei in steekt.

1. De Confessie geldt voor zuiver, tot tijd en wijle haar onzuiverheid voor den rechter bewezen en door dien rechter erkend zij.

2. Wie haar van onzuiverheid*beschuldigt, moet deze beschuldiging indienen bij den rechter, op risico van zijn eigen positie.

3. Als de Confessie aangeklaagd wordt, moet ze in den rechter een beschermer vinden, tot tijd en wijle ze in den rechtstrijd bezwijkt.

En 4. de aanklager kan geen rechter zijn.

Aldus is dit stelsel in 1607 in korte trekken saâmgevat door de patronen van het Gereformeerde standpunt, toen zij, op de tegenwerping: „*Nochtans is het kennelijk, dat de Confessie en de Catechismus, bij menschen in onzen tijden te samen ghestelt, niet en is van gelijkere waarde met Godes Woord; ende moet daarom aen den Toetssteen van Godes Woord beproeft worden,*” antwoorden:

„Een ander dinck is ter proeve te stellen, een ander dinck in twijffel te trecken. Sij kan wel ter proeve ghestelt worden, al en wordt se niet in twijffel ghetrocken; 't welk nochtans nootsaekelijck sal gheschieden door sulcke ontslaghinghe van de verbintenisse, als dit advys mede brenght. Want die ghene die dese leere niet in twyffel en treckt, maer houdt se voor 'de waarheijdt, die en sal niet begeeren van de verbintenisse aen de selve leere ontslagen te worden: gelijk ter contrarien niemant en kan hem selven, ofte andere, daer van ontslaen, sonder de selven, in twijffel te trecken. Even-wel en wordt daerom de selve leere der

Nederlantscher Kercken niet te min ter proeve ghestelt, dewijl eenen yegelijcken vrij sal staen de selve tegen te spreekken, in 't ghene daer in hij meijnt datse den Woorde Godts contraricert. Maer de quaestie is of se sal ter proeve ghestelt worden, gelijk sommige willen datse voor suspect gehouden werde, ende *Rea* sal zijn, sonder dat yemandt *actionem* teghen haer sal institueren, ofte dat de gene, die tot noch toe dese leere en de bekentenisse hebben ghepredickt, nu sullen moeten gaen institueren unanimiter *actionem* tegen den *Catechismus* ende *Confessionem* ten appetijte van eenighe, die 't selve voorgheven. Wil yemandt de selve naerder geaprobeert ende ondersocht hebben nae den gront der H. Schrif. ture, dat hij zijn *actionem* instituere, dat hij van de Synode-Nationael *Revisie* versoecke; maer en laet de *Confessie* ende Catechesin niet *reas* maecken eerder *Actores* zijn diese beschuldigen" ¹⁾).

Voor wie geen Latijn kent, voegen we hieraan toe, dat „*actionem* instituere” beteekent: *bij den rechter aanklagen*; dat „*rea*” zeggen wil: *aangeklaagde*, en dat „*actores*” zijn *de beschuldigers*.

En daartegenover nu stond het zonderling gevoelen der toenmalige en huidendaagsche „vrienden van de reklijkheid”, gelijk een epigrammatist op Arminius de opheffers van „dezen rechtswaARBORG voor de Confessie” placht te noemen.

Dit nu kwam hierop neêr.

Er is altijd studie. Studie van „wetenschappelijke” predikanten. Een „wetenschappelijke studie”, die al voortgaande tot telkens nieuwe ontdekking komt van nieuwe onzuiverheden in wat de min-verlichte en min-wetenschappelijke vaderen eens beleden.

In een Synode nu komen deze „mannen van studie” saâm, en eer ze nu aan den verderen arbeid tijgen, nemen deze heeren dan de Confessie eens onder handen. Met eerbied, dat spreekt vanzelf. Ook plechtig. Maar onder handen dan toch. En als zaten ze in een „koninklijke academie van wetenschappen” of in een faculteits-vergadering, toetsen ze dan die Confessie eens aan wat zij van Gods Woord houden. Wat nu h. i. niet conform met de Schrift is, dat veranderen ze. Wat wel conform blijkt, blijft alvast weêr voor drie jaar. En na drie andere jaren komen de heeren dan weêr saâm, om te zien, of hun voortgezette studiën misschien weêr iets zuiverder aan de waarheid toe zijn gekomen, en dan wordt de Confessie weêr veranderd. En zoo gaat het voort, drie en dertig maal in één eeuw!

Daarmee waagt men dan niets. Want wordt een door u voorgestelde

¹⁾ *Triglana* p. 359.

wijziging verworpen, welnu, dan belijdt gij voor de eerstkomende drie jaren de „substantie”, en neemt er als protest tegen het *per omnia* ¹⁾, alvast uw wijziging toch maar bij.

En wat nog het prachtigste van de zaak is.

Deze heeren, die zelven al vooruit weten te zeggen, dat de Confessie zoo niet blijven kán, want *dat ze gezuiverd moet worden*, eischen dan dat ze zelven over die wijziging, als rechter, zullen meêstemmen.

Zelfs liet het geval zich dus denken, dat er niet één lid in de Synode zat, die bijv. artikel 16 nog als waarheid beleed of onder de Canones zijn naam wou zetten, en dan zou toch zulk een vergadering maar het recht moeten hebben, om de Confessie naar hartelust te revidereen!

En nu weten we uitnemend goed, dat men aan dit „zwevende” revisie-wezen, o, zulk een schoonen glimp kan geven. Dat men spreken kan van „den Heiligen Geest die in alle waarheid leidt,” en van „Godes heilig Woord”, waaraan allen toch zouden gebonden zijn. Dat men protesteeren kan tegen het denkbeeld van een kransje, daar men toch „beginnen zou met den gebede,” en „met den heiligsten ernst” heel de zaak drijven zou. Ja, dat toch niemand stem in het kapittel zou krijgen, dan die met ons „het wezen en de hoofdzaak” der belijdenis vasthield.

Maar ronduit gezegd, snijdt dit alles voor den Gereformeerde geen hout.

Och, als het op zúlke verzekeringen aan komt, geloof mij, dan waren de Remonstranten nog vrijwat guller met gewilde phrases. En, ik ga verder en zeg, dat men de Remonstranten totaal miskennen zou, indien men onderstellen dorst, dat zij die schoone phrases ook maar een haar minder oprecht hadden gemeend dan de Irenische heeren thans.

Och, de Remonstranten waren naar den tegenwoordigen maatstaf gemeenten, nog zóó overvroom en overorthodox, dat heel wat van wat thans voor orthodox versleten wordt, b.v. een Philippus à Limborch, stillekens als een hyperorthodox in den hoek zou zetten.

Neen waarlijk daarop komt het niet aan.

Die phrases toch zijn het gemeengoed van rechtzinnigen en van ketters beî.

Vraag maar eens wat in deze laatste twintig jaren al met die phrase van den Heiligen Geest die in „alle waarheid leidt” getooverd is.

Wie spreekt niet al van „Godes heilig Woord,” al ziet hij er volstrekt

¹⁾ „In alles.”

geen been in, om gelijk het aan de academiën toegaat, stuk na stuk in dat Woord zijn merk van echtheid te ontnemen?

Wordt niet ook nog in den Amsterdamschen Gemeenteraad „gebeden?”

Is „heilige ernst” niet nog haast eer een moderne dan een orthodoxe phrase.

Ja, zijt ge zélf dat gehaspel over „wezen en hoofdzaak” en wat *sesquipedalia verba* ¹⁾ er meer zijn, nu dan toch heusch niet eindelijk met heel uw ziel zat?

En daarom van ieders „oprechtheid,” van ieders „ernst,” van ieders „bidden” blijven we af, en komen dood-nuchteren en uiterst bezadigd maar op *den rechtswaarborg*.

In een Synode moet gesproken en besloten.

Om nu elkaâr te kunnen verstaan, moet men dus uit die zwevende declamatiën afdalen tot bepaalde, verstaanbare begrippen en voor die begrippen scherp gekozen uitdrukkingen vinden.

En om dan te kunnen besluiten, moet ik natuurlijk precies weten, wie meê zal stemmen. Of *óók* de aanklager, of de aanklager *niet*?

Ja, om dan eindelijk aan die uitspraak iets te hebben, dien ik te weten, wat er nu verder, als die uitspraak er is, zal worden gedaan.

Welnu, dáárom en daarom alleen vat ik deze dingen wat praeciser en juister dan mijn tegenstanders op.

Ten slotte zullen we het wel eens worden.

Maar om tot eenheid te komen, moeten ook zij eerst doen, wat ik doe, en spreken zich tot in de kleinste bijzonderheid, helder en behoorlijk uit.

Dan eerst weet ik, en weten zij, wat we aan elkaâr hebben.

V.

DE LEGENDE VAN EEN REVISIE »OM DE DRIE JAREN.»

Is het waar of niet waar, ziehier de vraag, waaraan we thans toe zijn, dat te Dordt besloten is, de Formulieren van eenigheid om de drie jaren aan revisie te onderwerpen?

Aan de hand der historie antwoorden we hierop: 1. te Dordt is desaan- gaande *niets* besloten; maar wel is 2. te Dordt een kerkorde aangenomen, waarin op zijn minst telken derden jare een Synode werd geëischt; 3. is te Dordt „naar gewoonlijker wijze”, *more usitato*, met de Confessie gehandeld; 4. heeft men te Dordt de Belijdenis door de Gereformeerde *wereld-*

¹⁾ Groote woorden.

kerk laten confirmeeren; 5. heeft men te Dordt den ernstigen toelag uitgesproken, om tot op Jezus' wederkomst bij de beleden leer te blijven; en 6. is te Dordt een officieele tekst voor de Belijdenis vastgesteld, en die Belijdenis geamplieerd.

Het *eerste* van deze zes punten is spoedig afgedaan.

Daartoe volsta de verklaring, dat desaangaande geen woord, geen syllabe, geen letter in de Acten of Post-acten voorkomt, en dat het desaangaande loopend gerucht niets is dan een puur verzinsel.

Voor het *tweede* punt verwijzen we naar art. 50 der Dordtsche kerkorde, aldus luidend: „De Nationale Synode zal ordinaarlijk alle drie jaren eens gehouden worden, ten ware dat er eenige dringende noodt ware, om den tijd korter te nemen.”

Eene bepaling, die intusschen niet van de Synode van 1618 herkomstig is, maar slechts werd overgenomen van die van 1586 art. 44.

Maar breeder dient stilgestaan bij het *derde* punt: „het gewoonlijker wijze met de Confessie handelen” of op zijn Latijnsch: het „*more usitato*.”

Gelijk namelijk bekend is, werd in de 144e zitting door de politieke gedelegeerden, in naam der Staten-Generaal verlangd, dat de Confessie „*ex more in Synodis nationalibus usitato*,” ten overstaan van de uitheemsche theologen, vrijelijk zou worden onderzocht.

De woorden: „*ex more in Synodis nationalibus usitato*”, beteekenen niet, gelijk dit op alle vroegere Synoden gebruikelijk was”; maar slechts dit: „op zulk een wijze als waarop men dit in Nationale Synoden placht te doen.” Een klein, hoewel niet onbelangrijk verschil van opvatting.

Hier nu doen zich tal van vragen voor, die achtereenvolgens moeten afgehandeld, als: „Wat placht op vroegere Nationale Synoden te geschieden?” „Wat eischten de voorstanders der revisie in strijd met vroegere usantie?”; „Hoe is deze onhebbelijke eisch weêrstaan?”; „En wat is te Dordt onder dezen hoofde geschied?”

De eerste dezer vier vragen is dusver nog het minste toegelicht en is toch het gewichtigst.

Daarom geef ik hierover nu reeds wat ik vond.

En dan stip ik nog slechts ten overvloede het overbekende aan, dat op de Antwerpsche Synode van 10 Juni 1565 besloten is in art. 1: „In den aenbeghinne van elcke Synode sal men voorlesinghe doen van de Belydenisse der kercken van dit land, so ter betuyghinghe onser eenheyt, als tot veranderinghe ende verbeteringhe so sulckx van noode waare.”

Reeds Hooyer teekende hierbij zeer terecht aan, dat op geen enkele Hollandsche Synode ooit dergelijk besluit is genomen. Hij had er kunnen bijvoegen, „noch op eenige andere Waalsche”; en sterker nog, dat de

niet-overneming van deze zonderlinge bepaling in de latere kerkorden zeer duidelijk toont, dat al spoedig de onhoudbaarheid van zulk een bepaling werd ingezien.

Zulk een bepaling toch, hoe begrijpelijk en verstaanbaar ook vóór 1566, toen de Confessie nog niet onder Junius' en Saravia's auspicieën vastgesteld was, droeg een te onvast, te twijfelzuchtig en revolutionair karakter, om als duurzame uitdrukking te kunnen gelden van het Gereformeerde kerkrecht.

Deze bepaling is buitendien niet in een „nationale,” maar in een kleine, ongeregelde Synode van eenige Antwerpsche kruiskerken gemaakt; voor de kerken niet „van deze landen,” maar „van dit land” (de ce pays) d. i. van Antwerpen, en alzoo zonder eenige bindende beteekenis voor de kerken der Noordelijke gewesten.

Instee met door de verwijzing naar deze bepaling iets te winnen, verliezen de voorstanders der „vaste revisie” er dus zeer aanmerkelijk terrein mede: daar het verder wegvallen er van, in alle volgende acten, *met een veroordeeling van haar inhoud*, tamelijk wel gelijk staat.

De zaak waarop men doelt, is dan ook geheel iets anders, en ziet op de godvruchtige gewoonte van onze vaders, om aan hun Synodale samenkomsten een geestelijk karakter te geven. Gelijk nog in onze eeuw de gemeente aan den Heiligen Disch en bij haar samenkomsten in het huis des gebeds, de „twaalf artikelen des algemeenen geloofs” placht te belijden als daad van bekentenis, — zoo ook waren de Synoden gewoon zich op geestelijken grondslag te plaatsen, door, eer ze haar werkzaamheden aanvingen, de geloofsartikelen nogmaals saâm te belijden. En kwam het nu voor, dat de gedeputeerden bedenkingen tegen de Belijdenis in hun lastbrieven hadden, dan moesten die natuurlijk bij die lezing worden ingediend, zou de acte van praelectuur geen huichelachtige daad zijn.

Doel der voorlezing was dus oudtijds niet *revisie*, ook niet *confirmatie* of *revisie*, maar zeer beslist „*confirmatie alleen*”, en slechts zeer secundair het bieden van gelegenheid, om mogelijke gravamina in te dienen.

Dit blijkt voor de *Fransche* kerken uit een schrijven van de Fransche Synode van 1603 aan de Hollandsche Synode van 23 Oct. 1603 (nog voorhanden in het Syn. Archief, VI, N°. 1), waar we lezen :

»We zenden u hierbij een afdruk van onze confessie, die we gewoon zijn in onze nationale Synoden »als nieuwe daad van bekentnisse” telkens weêr voor te lezen, en die we dus ook op deze Synode weêr opnieuw bevestigd hebben met aller volmondige instemming; nu zelfs met bijvoeging van een artikel, waarin met zoovele woorden als stuk van kerkelijke belijdenis beleden wordt, dat de Paus is de Antichrist.”

De Latijnsche uitdrukkingen zijn :

»Quam ut in singulis Synodis *relegimus* et *profitemur*, ita in hac ecclesiarum nostra-

rum Synodo confirmavimus rursus et ratam habuimus omnium nostrorum nomine; addito quoque atque inserto nunc primum articulo de anti-Christo.”

Maar blijkt beter nog uit deze breedvoerige mededeeling in het bekende *Teghenvertoogh* der Contra-Remonstranten, p. 97. vv.

»De Remonstranten willen dat dese Schriften op sodanighe wyse sullen gherevideert worden, dat men niet en sal sien, wat te voren gheleert is gheweest, maer wat men voortaan sal leeren, dat de ghene die yet soude mogen voorstellen tegen de aengenomene leere, selve over dese hare voorstellinghen sullen moghen oordeelen: het welcke strijt niet alleen teghen alle recht ende billyckheydt, dat yemant in zijne eyghene saecke sal oordeelen, ofte aenclagher ende rechter te samen zijn, maer oock tegen het gebruik der Apostolische Kercke, in welke der propheten twee ofte dry spraken, ende *de andere* oordeelden: Ende de geesten der propheten waren den propheten onderworpen. 1 Cor. 14, 29, 32. Hiertegen seggen wy dat de revisie behoort te gheschieden *na gewoonlycke wyse*, ghelyck uytdruckelyck ghesolveert is in de voornoemde Synode van Gorinchem. De ghewoonlycke wyse, die in voortyden in de Synoden-Nationael ghebruyckelyk is gheweest, in het revideren van de confessie, was dese. Als de Synodus was geseten, heeft men altydt eerst aenghevanghen te handelen van de leere, men heeft de confessie opgelesen van artyckel tot artyckel, ende nae het lesen van elcke artyckel heeft men omgevraecht, of in eenighe provincie in dien artyckel eenighe swaricheydt by yemant soude mogen ghemaect worden. Indien daer niemant hem en openbaerde, soo heeft men dien artyckel gehouden als van alle kercken voor schriftmatigh, erkent, ende is voortgheghaen tot de andere op ghelycker wyse. Soo daer yemandt verschene, die yet soude moghen hebben tegend' een of d'ander artyckel, men heeft hem ghehoort, wat hy daer teghen hadde, ende syne redenen afgheescht, de welke volcomenlyck voorghestelt zynde, hebben de andere broeders in de Synode vergadert zynde, dese redenen in de vrees des Heeren, nae Gods woort rypelyck gheëxamineert, ende oordeel daer over uitgesproken. So men syne redenen soude bevinden in Godts woordt ghegrondet, men soude veranderen den artyckel, die te vooren qualyk stonde. Indien se daer teghen soude worden gheoordeelt onghefondeert, men soude den artyckel laten blyven, ghelyck se te vooren wel ghestelt was. Tegen dese gewoonlicke wyse van revideren en hebben wy ganschelyck niet, maar houden, dat dit behoort het allereerste ende voornaemste werck te wesen des Synodi Nationalis. Soo dattet dan een mercklycke calumnie is, als de Remonstranten seggen, dat wy dese schriften nijet en willen gherevideert hebben ende noch grooter, alse daerby seggen, dat wy daerom sulcks niet en willen, omdat wy dese schriften souden stellen neffens Gods H. woort.”

Hierbij lette men nu wel op, dat er geen sprake is van de private opinie der Synodale heeren, maar van hun last als gedeputeerden. Er staat toch: »heeft men omgevraagd of in eenighe provincie in dien artyckel eenighe swaricheydt by yemant soude moghen ghemaect worden.”

Het woord »revideeren” in dit belangrijk stuk is natuurlijk in terugslag op de pretentie der Remonstranten gebezigd, en beperkt door de bijvoeging: »soodanigh revidereen.” Een ander »revideeren,” een »revideeren” gelijk de voorstanders der »Revisie” het bedoelden, wilden zij dus *niet*.

En evenzoo blijkt deze gewoonte ten opzichte der Hollandsche kerken uit het rapport door de Synode-Nationael van 1619 aan H. Hoogmogende Heeren Staten-Generaal gezonden, dat *in originali* met de onderteekeningen

van Bogerman, Faulkelius, Rolandus, Hommius en Damman, nog in het Rijksarchief aanwezig is, en aldus luidt:

»Alsoo de Hooch Mogende Heeren Staten-Generael van de Vereenichde Nederlanden, door de Welgeborene ende Edele Heeren hare Geconmitteerde op de Synode-Nationael binnen Dordrecht, de Synode hebben voorgesteld, harer Hooch Mog. wille ende believen te zyn, dat de voorz. Synode, volgens de ordre in de Synoden-Nationael gebruycklyck, de confessie deser Nederlandscher kercken ende de Heydelbergsche catechismus in deselve aangenomen, naerstelyck soude willen oversien, ende deselve na den regel van Gods Heyligh woort getoetst ende ondersocht hebbende, verklaren, off in de hoofdstucken der leere in de voorz. confessie ende catechismo begrepen yet soude zyn, dat den worde Godts niet en soude conform wesen, ende oversulcks nootelyck soude moeten verandert worden, syn tot dien eynde de voorz. schriften opentlyck in de Synode voorgelesen, ende alle leden des synodi vermaent ende gebeden, so wel de uytheemsche theologen, als de inlandsche gedeputeerde predicanten ende ouderlinghen, dat sy *overslaende de pointen die van de regeeringe der kercke handelen* alle de andere hoofdstucken der leere, so veel derzelve substantie aengaet rypelyck ende scherplyck souden willen ondersoecken, ende daerna rondelyck ende vryelyck verklaren, off sy yet in deselve schriften souden moghen gevonden ofte waergenomen hebben, dat sy verstaen souden met den worde Godts niet overeen te comen.

»Nadat deze saecke in des Heeren vrese rypelyck was bedacht ende overwoghen, hebben alle de collegien, so wel van de uytheemsche theologen, als van de inlandsche gedeputeerde professoren, predicanten ende ouderlinghen eendrachtelyck ende eenstemmelyck verclaert, dat sy bevonden hebben ende verstaen dat alle de hoofdstucken der voorz. leere in Godes heyligh woort gegrondet zyn, met hetselve overeencomen, ende dat by haer in de voorz. schriften niet een point der leere en is gevonden, dat teghen de waerheyte in Godts woord geopenbaert soude stryden, ende oversulcks verandert soude behooren te worden, maer dat in de voorz. schriften de somma ende gronden van de ware salichmakende leere schriftmatelyck, grondelyck ende zeer bequameelyck begrepen ende verclaert worden; dat ook de voorz. schriften overeen comen met de belydenissen van alle de ware gereformeerde kercken, die in dese tyden de suiverheyte der evangelische leere belyden, ende dat daeromme de voorz. leere in de gereformeerde kercken van Nederlandt behoort onverandert ende ongeschent behouden ende den nacomelingen overgelevert te worden. Waertoe beyde so de uytheemsche theologen, als insonderheyte de gedeputeerde der Nederlandsche kercken de Hooch Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden als ware voedsterheeren derselve kercken gansch dienstelyck ende oock zeer onderdanichlyck versoecken ende bidden, dat hare Hooch Mogende gelieve dese rechtsinnige leere in de voorseyde confessie ende catechismo begrepen, met hare autoriteyt so langher so meer in hare landen te handthaven, voortplanten, bevestighen ende beschermen, ende niet te gedooghen, dat in deselve leere eenighe inbreuck ofte vervalschinge gedaen en worde, noch dat eenighe andere leere in de publycke kercken harer landen soude geleert ofte gedreven worden.»

Over het ten deele exceptioneel karakter van wat te Dordt in 1619 blijkens dit stuk plaats had kan eerst later gehandeld.

Om den lezer den weg te wijzen tot recht verstand van dit stuk, verwijzen we voorshands naar een ander stuk, insgelijks door denzelfden Bogerman, Hommius, Faulkelius en Damman onderteeckend, t. w. de eerlang in ons *Feuilleton* volledig meê te deelen remonstrantie der toenmalige Gereformeerde Commissie van advies aan de Staten, en waaruit we nu slechts deze twee zinsneden aan het publiek voorleggen:

1. een protest tegen het *denkbeeld* en tegen het *woord* van »revisie.”
Er was hun tegengeworpen :

»Dat hem niemand over deselve clauseule en hebben te beswaren, diewijl revisie so wel confirmatie als correctie veroorsaect.”

En hierop nu luidde hun antwoord :

»Daer op is de antwoorde, dat even daeromme *alle vrome liefhebbers der waerheyt niet rechte haer over sulcke clauseule beswaren, diewijl revisie so wel het eene beteekent als het andere, ende oversulcx met dit woort van revisie* (als 't al ten besten genomen sal worden) *ten minsten in twijfel gestelt wort of se gecorrigeert sal worden.* Is de meyninge, dat de revisie sal strecken tot *confirmatie*, waeromme en gebruyct men dan niet liever dat woort *confirmatie*, daeraen hem niemant en sal stooten, *als het woort »revisie” daer alle kercken hen aen stooten.* Men weet immers wel hoe dat woordeken van »revisie” ordinaerlyck in de practijcke verstaen wort ende dat niemant revisie en versoect, dan die hem beclaegt van onrechte sententie, ende tot geenen anderen eynde, dan opdat deselve sententie soude mogen gecorrigeert worden; sodat byaldien daer confirmatie van de voorgaende sententie nae volgt, sulcx dat eenemaal buyten ende tegen de meyninge ende hope des klagende geschiet, so en kan oock den Synodi Nationael niet opgeleydt worden revisie te doen van de bekentenisse der kercken ende van den catechismo, voor ende aleer iemant hem daertegen openbaerlyck opposeert, oft daernede moet de waerheydt derselver by de kercke selve in twyfel getrocken worden.

»Nu isset wel waer, datter (Godt beters) niet dan te veele in den landen syn, die aen de waerheyt derselver confessie twyfen, maer de vrage is of de kercken daeromme sulcke wtschryvinge sullen toestaen, daernede deselve publycklyck door autoriteyt der hooge overigheyt ende door de eigene beweginge der kercken, sonder openbare ende wettelycke tegensprake van buyten in twyfel wort getrocken voor ende aleer, dat denselven kercken eenighe redenen blycken, waeromme men te rechte aen de waerheyt derselve soude mogen twijfelen.”

En 2. een hoogst merkwaardige verklaring over hetgeen vroeger op de Nationale Synode voorviel :

»Ende alhoewel dat sulc herlesen ende oversien in eenighe voorgaende Synoden-nationael deser landen geschiet is, so is het nochtans onseker, of het in allen geschiet is, oftchoon in eenighe geschiet is, so isset geschiet ten aensien van de verbeteringe der druckfouten ende niet der leere.”

Dit stuk vindt men in het Synodaal Archief VI. 1 n°. 20.

En let er nu wel op, dat dit stuk door al de hoofden der Dordtsche Synode onderteekend is, en wat nog meer afdoet ook door *Wernerus Helmichius*, die zelf op de laatstvoorgaande Synode-Nationaal van 1586 als scriba was opgetreden, en dus een volkomen bevoegd getuige was, om te berichten, wat op die vroegere Synode was geschied.

Ook staat er de handteekening onder van Ds. Henricus Brandt van Zierikzee, die insgelijks als vroeger lid van de Synode van 1586 de waarheid van *Helmichius'* getuigenis bevestigen kon. En, wat nóg sterker spreekt, die van Joannes Fontanus van Arnhem, die de Synode van 1581 te Midelburg bijwoonde. En zelfs, wat de zaak nóg gewichtiger maakt, die

van Ds. Joannes Leo van Zalt-Bommel, die op de Synode-Nationaal van 1578 was verschenen.

Houdt men nu in het oog, dat er slechts vier publieke Synoden-Nationaal hier te lande gehouden zijn (behalve nog die van Eindhoven in 1571 en het voorloopig Convent van Wezel in 1568), t. w.:

- de Synode van Dordrecht in 1578;
- de Synode van Middelburg in 1581;
- de Synode van 's-Gravenhage in 1586;
- en de Synode van Dordrecht in 1618.

Alsmede, dat we in *Helmichius* en *Brandt* zegslieden hebben voor de eerste, in *Fontanus* voor de tweede en in *Leo* voor de derde Synode die aan „Dordt 1618” voorafging, en dat deze heeren alzoo voor *alle voorafgaande Synoden-Nationaal die hier te lande gehouden zijn*, wettig en stellig getuigenis afleggen, dat:

1. het woord „revisie” aan de kerken altijd zeer gehaat is geweest;
2. dat alle vrome liefhebbers der waarheid er zich aan stootten;
- en 3. dat er op die voorafgaande Synoden slechts sprake was van verandering van drukfouten.

Mij dunkt dan is hiermee de zaak in quaestie eigenlijk reeds voldin-gend uitgemaakt, en dan zinken de voorstanders „der revisie,” althans wat het oud gebruik aangaat, erger dan ik oorspronkelijk zelf dacht, voor schakel.

VI.

HISTORIE DER REVISIE VAN 1586—1618.

Nu ons gebleken is, dat op alle in Holland gehouden Nationale Synoden, die aan Dordt voorafgingen, van revisie geen sprake was; dat het woord „revisie” zelfs als aan „*alle vrome liefhebbers der waarheid*” aanstootelijk gold, en er eertijds niets anders plaats greep dan *a.* oplezing der Confessie om ze te confirmeeren, *b.* gelegenheid aanbieden tot het indienen van grava-mina der deputaten van de Provinciale Synoden, en *c.* verbetering van eenige drukfouten; en we alzoo nu weten wat onder revisie „*ex more usitato*” d. i. „naar gebruikelijke wijze” niet, en wat er wel onder te verstaan zij, moet thans onderzocht: *wat tusschen 1586 en 1618, d. w. z. in het tijdperk tusschen de laatstgehouden Nationale Synode en de Dordtsche Nationale van 1618 over de revisie-quaestie voorviel.*

Gemeenlijk stelt men zich de zaak zoo voor alsof tot op 1605 alles in

deze landen in stille ruste op kerkelijk gebied verkeerde en alsof eerst door Arminius' disputatiën het denkbeeld om een Synode-Nationaal te houden en tegelijk daarmee de noodzakelijkheid van „revisie” der Formulieren op het tapijt ware gekomen.

Niets is intusschen minder waar.

Reeds in 1588 heeft de classis van Amsterdam ingevolge den last van de Nationale Synode van 1586 pogingen aangewend, om in 1589 de gewone driejaarlijksche Nationale Synode te doen saâmkomen, en van 1588 tot in het jaar 1605 is er geen zomer voorbijgegaan, dat niet door bijna alle Provinciale Synoden sterke aandrang op de Generale Staten eerst, en sedert 1602 op de Provinciale Staten, is uitgeoefend, om een Synode-Nationaal bijeen te doen komen.

Van 1588 tot 1598 ijverde men daarvoor alleen met het oog op de bepaling der kerkorde van 1586, en alzoo voor de hoogheid der kerkelijke wet; maar sedert dat jaar begon men geheel andere motieven bij te brengen, wijzende op het afscheuren van particuliere kerken, op het slagen der Jezuïetische propaganda, het opkomen van Arianen enz. (*Zie Acte Syn. Dordr. ai. 1598. Art. 1.*)

»Als dat men daegelyckx siet verscheyde particuliere kercken haer van de gemeyne kercken afscheuren, in verscheyde provincien nieuwe kercken-ordeningen op haer eygen handt ingevoerd, ende voornamentlyck in de veroverde provincien alsulcken ellendigen staet sigh laet blycken, dat hen alle vromen dies grootelyckx beclagen: sulckx dat soo wanneer hier in tijds in alle gemeyne niet en wierde voorsien, de gemeynte Godts niet alleene geschapen is een onverbeterlycke schaede te lyden, maer oock een oorsake soude wesen, dat de jesuiten, ende alle andere ketters, jae oock die Arianen selve, (soo alreede d'ervarentheyte leert) langs hoe meer inbreken sullen.”

Doch reeds destijds was de wedijver tusschen kerkmacht en Statenmacht derwijs welig opgeschoten, dat de kerkelijke wetten van 1591 als verweermiddel tegen de kerkorde van 1586 waren overgesteld, en wat meer nog zegt, het plan om de Calvinistische leer in deze landen voor de Remonstrantsche te doen plaats maken, bij Oldenbarnevelt en zijn complices reeds tot rijpheid was gekomen. Immers reeds in 1597 had Oldenbarnevelt zeer stelliglijk uitgesproken, dat er geen Synode-Nationaal bijeen zou komen, of het moest dan zijn met den uitdrukkelijken last om de Formulieren van eenigheid om te gieten naar het door hem geliefde model (*Cf. TRIGLAND, p. 350 b en UYTENBOGAART, p. 329 a.*)

Halsstarrig en hardnekkig bleef men dan ook het consent voor de Nationale Synode weigeren en openbaarde maar al te merkbaar den toelag, om eerst de Academie Remonstrantsch te maken, daardoor het corps predikanten

van het Calvinisme af te trekken, en, ware door die mutatie eenmaal uitzicht op een *Remonstrantsche* Synode geopend, alsdan die Synode met de clausule van resumtie der Belijdenis toe te staan.

Vooraf had men daarbij zijn hoop op den vèrreikenden invloed van het machtige Holland gevestigd, gesteund door Utrecht, en naar men vertrouwen mocht, welhaast ook door Overijsel. Maar overmits toch ook zoo de kans nog hachelijk kon staan, verzoon de Remonstrantsche fractie er nog de dubbele nieuwigheid bij, 1. dat Holland een dubbel getal leden zou afvaardigen, die dan niet collegiaal maar hoofdelijk zouden stemmen, en 2. dat de stedelijke besturen de Calvinistische predikanten, desnoods door afzetting zouden uitzuiveren, gelijk dan ook te Leiden, Rotterdam en elders geschied is.

Eerst door *dien* achtergrond nu verkreeg het optreden van Arminius de uiterst gewichtige beteekenis, die er plotseling door voor- en tegenstanders aan werd toegeschreven, en die op eenmaal alle kerken van ons goede land in opschudding en beroering bracht.

Er was oud ijs, en op dat oude ijs vroom het met ongelooflijke snelheid in een enkelen nacht duimdik aan.

Over en weêr kreeg men besef, dat men door veel langer te talmen terrein verliezen zou, en dit maakte dat in 1605 èn bij de Staten èn bij de kerkelijken metterdaad genegenheid bestond, om voetstoots de Synode saâm te roepen.

Oldenbarnevelt bleek daartoe niet ongenegen, wyl hij kans meende te hebben, op een hem gunstigen afloop, dien hij voornemens was bovenal door Staatsinnemiging, naar zijn zin te dwingen, en *de kerkelijken* drongen er even sterk op aan, wyl ze vreesden dat langer talmen heel het kerkverband zou doen springen en ze zich bovendien door Frieslands zeer be-slisten steun tegen overrompeling veilig achtten.

En zoo kwam het er dan toe, dat metterdaad den 30sten November 1605 door Oldenbarnevelt aan de Synodale deputaten verklaard werd: „dat de Staten-Generaal tot het verleenen van consent bereid waren, mits in dat consent de uitdrukkelijke bepaling werd opgenomen, „dat de Belijdenis en de Catechismus zou worden *geresumeerd*.” Niet van de Synode, maar van de Staten van Holland was deze restrictie uitgegaan, die ten deele ook door de Staten van Utrecht gesteund werd, en waartegenover het krast en meest beslist de Staten van Friesland stonden, die bij geheime instructie (nóg in het synodaal archief aanwezig) aan hun gedelegeerde zelfs in last gaven, ten slotte alle onderhandeling af te breken, indien ondanks hun protest tot doorzetten van de resumtie mocht worden besloten.

Hoogst opmerkelijk is het bovendien, dat in al de desbetreffende stukken tot op het jaar 1605 nog steeds van *resumtie*, en nog nimmer van *revisie* wordt gesproken. Toch is het verschil verre van gering. „Resumeeren” toch beteekent in den stijl dier dagen, een stuk dat slechts voorloopig aangenomen wierd, nogmaals aan zeer ernstig onderzoek onderwerpen, *eer het definitief wordt voorgesteld*. Terwijl „revideeren” daarentegen op een nooit afgedanen arbeid duidt, en doelt op een telkens weêr toetsen; vooral waar het, gelijk door de Remonstranten van toen en nu, genomen wordt in den zin van „vaste revisie.”

Maar zelfs in dien getemperden zin gaf de clausule van „resumtie der formulieren” aan de kerken Christi in deze landen dadelijk aanstoot, en de gedeputeerden van de zij der kerk dienden dan ook aanstonds hun remonstrantie in, om den Staten te verzoeken dat deze aanstootelijke woorden toch uit de brieven van consent mochten worden uitgelaten.

Niet alsof men weigeren zou, wettig ingekomene gravamina langs kerkelijken weg, met allen ernst aan den Woorde Gods te toetsen. Maar men kon niet gedoogen, dat door zulk een clausule de indruk zou gewekt worden, als stond de Belijdenis en dus met haar de kerk, op een altijd kruierend oeverzand. De Formulieren mochten niet aldus op losse schroeven gezet. En toch, laschte men zulk een clausule in, dan ware alle vastheid betwijfeld.

Oldenbarnevelt week voor dezen tegenstand niet, maar zocht de kerke-lijken met fraaie woorden te paaien. Hij antwoordde:

»Belangende de restrictie van het resumeren der Nederlandtsche confessie, alsoo deselve van eenige provincie ghestelt was, dat deselve, sonder prejudicie der selver provincie, niet en konde nagelaten worden; dat resumtie niet altoos mede en bracht veranderinghe, maer oock wel bevestiginge. Dat de heeren Staten de clausule alsoo niet en verstonden, ghelyck of aen de waerheydt der leere in de confessie begrepen enichsins ghetwyffelt werde of ghetwyffelt behoorde te worden, ofte datter van noode soude syn enighe verbeteringhe. Geensins. Ende dat daerom in de clausule gheen groote swaricheydt te maecken ware.»

Zelfs dorst hij nog zoo weinig met het plan van vrije revisie voor den dag komen, dat hij zelf toegaf, alleen als *gravamina* door het kanaal der Provinciale Synode de bedenkingen te laten inkomen.

»Want (seyde hy) indien de selve (nam. revisie) van geene kercken onder de gravamina uytgeschreven mochte werden, dat men alsdan by de provincie, die de selve clausule ghestelt hadde, soude bequamelick arbeyden konnen, dat zy wilden verstaen tot nalatinghe van deselve, het welke dan lichtelyck soude konnen geschieden. Indien by eenighe kercken dit gravamen inghebracht wierde, dat alsdan alle swaricheydt daermede wegh ghenomen ware, ende dat men daerom seer wel soude doen, ende de saeck van 't houden des Synodi nationalis, op de resolutie soo deselve ghegheven was, in den name des Heeren aenvanghen, ende in alle manieren bevorderen.»

Maar, en hier knelde de wreef, hij zou toch zoo vrij zijn één beding te maken, dat tegen alle kerkelijke usantie inging, t. w.: dat de *gravamina* eerst zouden worden ingezonden aan de Staten.

»Ende wat belanght de vordere beleydinge der saecke, dat de Staten-Generael verstonen, dat de *gravamina* der kercken, wuerover het Synodus sal ghehouden worden, den heeren Staten-Generael eerst sullen moeten werden geëchibiert, al eer se den allen kercken uytgheschreven worden. Ende aengacende de uytshrijvinge des Synodi nationalis dat de heeren Staten-Generael verstonden, dat deselve soude behooren te geschieden van de H. H. Staten-Generael, als voedsterheeren ende voorstanders der kercken in dese landen. Doch dat dit niet en ware een volkomen resolutie der heeren Staten voorsz., overmits eenige provinciën absent waren, die hierover niet en waren ghehoort, opdat alsoo 't aenstaende Synodus niet meerder vrucht mochte ghehouden worden.»

Men ziet ook hier weêr, hoe uitgeslapen de Advocaat was.

Op alles gaf hij toe, maar wat „de beleydinge der saecke” aanging hield hij zelf het heft in handen; en wat men met „die beleydinghe der saecke” alzoo tooveren kon, zou al spoedig te 's-Hage, eerst in het praeparatoire convent en daarna in de Staten blijken.

Den 15^{den} Maart 1606 daaraanvolgende is op grond dezer nadere explicaties dan ook werkelijk het consent voor een Synode-Nationaal verleend, maar nu met inlassching niet van de clausule van *resumtie*, maar van de clausule van *revisie*, en wel, wat Oldenbarnevelt er dieflijk insloek, oock van den *Catechismus*. Er staat toch letterlijk:

»Ten eynde de voorsz. Synodus nationael, met *revisie* van de confessie ende *catechismus* der voorsz. kercken, mitsgaders de kercken-ordeningh in deselve tot noch toe ghepleeght, gelyck men tot allen tyden in soodanighe vergaderingen gewoonlyck is gheweest te doen, in den name ende vreesse des Heeren, der maten aengehelegh ende gehouden werde, dat de ghewenschte vruchten daar uyt moghen volgen, namelyck bevestigingh ende voortplantinghe van de waerheit Godts, onderhoudinghe van goede ruste ende vrede in Godes huys, mitsgaders bevorderingh van de ware Godsalicheynt onder der voorsz. landen ingeseten; alles nae den regel ende voorschrift van Gods H. woordt, tot zyner eeren, ende welstant der landen ende kercken.»

Dit zette kwaad bloed. Zoo zelfs dat de Zuidhollandsche Synode, waarop Oldenbarnevelt nog het vast meende te kunnen bouwen, er op aandrong, dat de Staten alsnog op deze ongelukkige clausule zouden terugkomen. Tegen een „herzien en overwegen” van de belijdenis, op zulk een wijs en in zoodanige manier als dit meer gebruikelijk was, had men op zichzelf niet tegen, maar „revisie” was een hard, onbekwaam en kwetsend woord, dat zeer goed „versoet en door andere bequame en minst quetselycke woorden” kon vervangen worden.

»Dat deselve gelieven wille de woorden, *Revisie der confessie ende des catechismi* (alhoewel dat de kercken verstaen, dat in den Synodo Generali, de confessie nae ghewoonlycke wyse behoort hersien ende overwogen te worden) te versoeten, ende andere bequame ende minst quetselycke woorden, in de acte of brieven van uytshryvinge des Generalen Synodi, aen alle kercken in de respective provincien te stellen, om den wederspreekeren geen oorsaecke van novatie, als of men aen de leere selfs twijfelde, noch oock den swacken eenich nadenken of argernisse dien aengaende te geven.»

En zoo sprak een Synode, die nog wel Uytenboogaert in de Commissie benoemde, wier mandaat zou zijn, de samenkomst der Nationale Synode voor te bereiden.

Deze Commissie opende hare vergadering te 's-Gravenhage den 22sten Mei 1607, en ontving van Oldenbarnevelt een lijst van acht schriftelijke vragen, waarop ze zou te dienen hebben van consideratie en advies.

In den boezem dezer vergadering echter was men *niet* eenstemmig en kwamen dus de twee reeksen van denkbeelden, die zich van lieverleê over de revisie-quaestie gevormd hadden, al spoedig scherp tegenover elkaâr te staan.

Van Remonstrantsche zij waren Arminius en Uytenboogaert met Bootius en Janssen aanwezig, terwijl alle overige leden, dertien in aantal, de zij der Contra-Remonstranten kozen.

Het is daarom van het uiterste gewicht, om de denkbeelden, zooals ze in den boezem dezer Commissie tegenover elkaâr stonden, wel te vatten, omdat ons hierin, beter dan in eenig ander stuk, de zekerste maatstaf is geboden, om de Remonstrantsche en Gereformeerde denkbeelden over *revisie* uiteen te warren.

Immers mocht dan van achteren blijken, dat ook de Irenischen van onze dagen, in hoofdzaak dezelfde eischen en bedingen stelden, waarmee de Remonstranten in 1607 voor den dag kwamen, dan is hiermeê uitgemaakt en voldingend bewezen, dat wij slechts een eereplicht jegens de historie van onze kerk vervullen, zoo dikwijls we tegen de Irenischen op dit stuk in verzet komen.

De twee vragen van Oldenbarnevelts lijstje, waarop het voor ons aankomt, waren: 1. Of de leden der Synode niet van hun verbintenis aan de Formulieren van eenigheid, voor zoo lang de Synode zit, behoorden ontslagen te worden? en 2. Of de beschrijvingsbrief al dan niet van *revisie* zou reppen? En op deze beide vragen nu is èn door de vier Remonstranten èn door de dertien Gereformeerden een separaat advies ingediend, dat overwaard is door ons publiek herlezen te worden.

De Gereformeerden antwoordden, wat de eerste vraag betreft: *a.* dat

het oordeel der Synode alleen op Gods Woord zal mogen steunen; *b.* dat elk lid gebonden blijft aan de Formulieren, behoudens zijn recht om gravamina of dubia in te dienen; en *c.* dat hij zich aan het eindoordeel van de Synode onderwerpe.

»De predikanten, die op den aenstaenden Synodum, met last van hare Kercken, verschynen, sullen over alle swaricheden de leere aengaende, die, teghen den catechismus ofte confessie der Nederlantsche kercken, souden mogen voortghebracht worden, alleen nyt Godes woort nytspraecke doen, sonder op yet anders als op Godts woordt, so veele het oordeel over de swaricheden der leere aengaet, acht te nemen. Het sal oock een yegelyck, die op den Synodum verschynen sal, ende eenige swaricheyt op de leere heeft, vry staen, syne, ofte der Kercken daarvan hy wort gesonden, meyninge voort te brengen; nits dat hy in alle saecken, de leere ende kercken-ordeninge aengaende, hem den oordeel des voornoemden Synodi onderwerpe; ende dat alle 't gene van den Synodo in 't gemeyn, ofte hy de meeste steramen besloten wort, voor een eyndelycke ende definitive sententie sal gehouden worden.»

Waartegenover de Remonstranten staande hielden: *a.* dat de leden der Synode van den band der Formulieren zouden ontslagen zijn; *b.* dat revisie moest verordend; en *c.* dat de classen en niet de synodale leden definitief zouden beslissen.

En op de tweede vraag verstonden de Gereformeerden: *a.* dat de clause van *revisie* dient weggelaten; *b.* dat een min kwetsende uitdrukking dan die van „revisie” mocht gebezigd worden; en *c.* dat een »overlezen der Confessie *mag*, maar niet *moet* plaats hebben, indien de Synode dit noodig oordeelt.

Terwijl de Remonstranten staande hielden: *a.* dat revisie *behoort* te geschieden; *b.* dat de ergernis genomen, niet gegeven is; en *c.* dat »insonderheyt in dezen tyt” revisie niet kan, noch mag worden afgewezen.

Voorts zij hierbij nog opgemerkt, dat zelfs Arminius toegaf, dat men welbezien, eigenlijk elk recht tot revisie van den Catechismus, waarover men als van Heidelbergsehen oorsprong, elk zeggenschap dierf, miste; maar dat de leepe vos hieruit de niet onaardige conclusie trok, dat men *derhalve* het best deed, met den Heidelberger maar geheel af te schaffen, en een nationalen catechismus, dien men dan *wel* revideeren kon, in te voeren:

»D. *Arminius*, dese resolutie der vergaderinge tegensprekende, seyde wel te verstaen dat de revisie des *catechismi* ons werck niet en was, dewyl deselve *catechismus* van ons niet en was ghestelt, maer van andere. Dat evenwel te bedenken stont, of wy niet sulck eenen *catechismus* en behooren te hebben, die de onse ware, dat is, van wegen den Nederlandschen kercken, ende met hare gemeene toestemminge ghestelt, om hy deselve Nederlantsche kercken, des noot zynde, wederom verandert te mogen werden.»

Hiermeê was het geschil in quaestie dus tot zijn juiste afmetingen herleid.

De Gereformeerden stonden pal voor het dusver beledene, voor de vastheid der Belijdenis, voor de Schriftmatigheid van het geloof, waarin de martelaren gestorven waren; en konden noch wilden daarom iets anders toegeven, dan dat de Confessie aan den Woorde Gods examinabel zou blijven, zoo dikwijls langs kerkelijken weg en onder behoorlijken rechtswaarborg een aanklacht tegen haar mocht worden ingediend.

Terwijl omgekeerd de Remonstranten het er op toeleghden om den Calvinistischen hoofdtrek van onze Belijdenis, gelijk die in het stuk der verkiezing ligt uitgesproken, te verzachten, te wijzigen, om te zetten en te vervangen door de leer der „algemeene” niet „particuliere” genade. En om dit doel te bereiken maakten ze de banden der Confessie los; wilden dat in de Synode ook dezulken zitting zouden hebben, die de Formulieren niet teekenen wilden; dat voorts revisie verplicht zou worden gesteld; en dat eindelijk een afwijzend oordeel der Synode hen nog niet schaakmat zou zetten.

Het was er hier dus maar om te doen, om te zorgen, *dat ze niet door de Gereformeerden overstemd worden*. Een doel waarvoor Oldenbarnevelt bovendien nog deze drie huismiddeltjes had uitgedacht: 1. dat Holland een dubbeltal leden zou deputeeren; 2. dat men hoofdelijk stemmen zou; en 3. dat provinciaal zou beslist worden of de besluiten der Synode zouden doorgaan.

Omgekeerd was het den Gereformeerden er maar om te doen: *dat het Calvinisme niet ter poorte onzer kerk werd uitgewezen*. Vandaar dat ze, gelijk ons later blijken zal, toen door Maurits' optreden alle vrees voor overrompeling geweken was, op het stuk van revisie veel rekkelijker werden en uitdrukkingen bezigden, die hun vroeger niet licht zouden ontsnapt zijn.

En dat is natuurlijk.

Want dit vergete toch niemand, men voert heusch zulk een strijd niet voor een formeele rechtsquaestie van revisie, maar alleen voor de waarheid van zijn levensopvatting, en naar gelang *die* gevaar loopt of veilig is, houdt men zich strak of geeft men toe.

En dat de Remonstrant hierin evenzoo dacht, blijkt wel het sterkst uit een stuk, dat nog over is en niets minder inhoudt dan een *voorstel aan de Staten, hoe men op het ongemerktst de kerken dezer landen geheel naar de leere van Arminius zou kunnen omzetten*.

VII.

GEREFORMEERD VERZET TEGEN ARMINIAANSCH E STOUTIGHEDEN.

Op welke gronden hebben nu de Gereformeerden in den aanvang der XVIIe eeuw deze buitensporigheden weêrstaan?

Om dit zoo officiëel mogelijk aan te toonen, zullen we op den voet het authentieke stuk zelf volgen, waarin de Gereformeerde predikanten, die op het Preparatoire Convent in den Haag tegenwoordig waren, hun verzet tegen deze Remonstrantsche onhoudbaarheden in den breedte hebben bepleit.

Ze beginnen dan met te verklaren, dat ze het uiterste gedaan hebben, om „sovele hun conscientie halver mogelijk was” de broederen tegemoet te gaan, maar dat ze op de punten, die de Remonstranten staande hielden, om Gods wil niet toegeven mochten.

Met name gold dit van deze drie punten: 1. dat men op de Synode zitting zou kunnen nemen zonder vooraf zijn instemming met „alle stukken” en artikelen der leer, door middel van onderteekening der Formulieren te betuigen; 2. dat de uitspraak der Synode niet bindend en beslissend zou zijn; en 3. dat de „vaste revisie” van de Formulieren zou worden door-gedreven.

Op die punten moesten ze hun broederen in het aangezicht weêrstaan en deden ze dat dan ook mits dezen op de hier navolgende gronden.

A. *Bestrijding van het gevoelen, dat men op de Synode zitting kon hebben zonder aan de Formulieren gebonden te zijn.*

In den aanvang beginnen de Gereformeerden met te verklaren, dat alle Orthodoxe leeraars, nu en immer, en dus ook zij, „het geschreven Woord van God als den eenigen regel des geloofs” erkennen, waaraan men „simpelyc” d. i. onvoorwaardelijk, gebonden behoort te zijn.

Dat echter, overmits de ketters dat heilig Woord van God misbruiken, van oudsher symbola of Confessiën zijn opgesteld, om de ketters van de geloovigen te onderkennen.

Dat deze Formulieren hierin van Gods Woord verschillen, dat „Gods Woort syn autoriteyt van hem selven heeft”; de Formulieren daarentegen „niet van hun selven, maar van den Woorde Gods.” Zoo echter, dat ook deze Formulieren binnen de kerk als *norma* kunnen en moeten gelden: „als wt Godes Woort genomen en opt selve gegront.”

Dat op dien voet ook onze kerken zoodanige Formulieren hadden inge-

voerd; evenals alle andere Gereformeerde kerken buitenaf; en dat deze Formulieren tot nog toe (1607) „sonder tegenspreken van alle de kerken deser landen waren gebruikt.”

Uit welk gebruik voorts dit veelzijdig goed was voortgekomen:

1. dat de belasting van de kerk merkbaar afnam;
2. dat de secten op zijn geruimd en de geloovigen op vaste paden zijn geraakt;
3. dat aan het twisten en krakeelen onder de predikanten een eind is gekomen.

En dat derhalve, indien men deze bindende en verbindende kracht der Formulieren voor de leden der Synode, al ware het ook slechts gedurende de zittingen, ophief, uit deze onbezonnen daad deze driedledige misstand zou geboren worden:

1. dat de waarheid der Confessie, waarop onze kerk gebouwd is, waarvoor de martelaren hun bloed vergoten hebben, en die duizenden uit vreemde landen herwaarts trok, door zulk een opheffing van den band, in twijfel zal komen;

2. dat de predikanten weêr onderling aan het twisten zullen slaan;

3. dat de Nederlandsche kerken den historischen band zullen doorsnijden, die haar met de Gereformeerde wereldkerk verbindt;

4. dat de kerk op zal houden een belijdeniskerk te zijn en worden zal de draagster van een wisselende meening;

5. dat de woelzieke geesten weêr vrij spel zullen krijgen, om allerlei quaesties op te werpen en telkens alle reeds vroeger afgedane ketterijen te hernieuwen;

6. dat de ware kinderen Gods diep geërgerd en bedroefd zullen worden;

- en 7. dat hiermeê alle vaste band van kerkregering vervallen zal, daar toch de Synode geen bevoegdheid voor zich mag nemen, die niet ook de kerkeraden bezitten, en aldus ook de kerkeraden van elken band aan de Formulieren los zouden komen.

Wat hiertegen aan wordt gevoerd, houdt h. i. in geen enkel opzicht steek.

Want wat men *in de eerste plaats* tegenwerpt: „dat de Formulieren menschelijke geschriften zijn en dus altijd aan den Woorde Gods examinabel blijven, en dat derhalve die daarover oordeelen zullen, zelve aan geen Confessie kunnen gebonden zijn,” heeft weinig meer dan een schijn van recht.

Immers, dewijl deze verbintenis aan de Formulieren, op grond van haar conformiteit aan den Woorde Gods geschiedt, moet die van kracht blijven tot tijd en wijle bewezen is, dat ze in die conformiteit mank gaat. En

mocht dat op eenig punt worden aangetoond, welnu dan *„behoeft geene ontslaginge van verbintnisse versocht ofte gegeven te worden in sulcke punten als niet hebbende het fondament harer verbintnisse.”*

Wat men *ten tweede* beweert, dat het oordeel over de Belijdenis of de Formulieren dan toch onvrij en dus geen onpartijdig oordeel zou zijn, houdt al evenmin steek.

Dan toch zou een gedoopt persoon, die door zijn Doop aan de waarheid Gods verbonden ligt, nooit over differenten tusschen de verdedigers en de bestrijders der Christelijke religie oordeelen kunnen, tenzij men hem vooraf van zijn Doopsverband ontsloeg. Deze eisch zou neêrkomen op het beweren, dat over religiezaken alleen oordeelen kan wie zelf *„neutraal, d. i. zonder religie en zonder geloove is.”* „Ooc wordt die verbintnisse te verre getrocken, wanneer men daerwt soude willen besluyten dat men niet vrylyck en soude mogen oordeelen over de verschillen in de religie ende of de belydinge die men eenmael heeft onderteekent, den woorde Godes gelycformich sy ofte niet; Want de onderteeckeninge der confessie ende des catechismi sulcke verbintnisse niet mede en brengt dat men eenmael sulcke belydinge onderteekent hebbende namaels niet onpartidich en soude moge oordeelen (wanneer daer quaestie valt over deselve belydinge) of sy met Godes woort overeenkomt ofte niet, want dewyl Godes woort d’eenige regelmate des geloofs is, waeraen men onverbrekelyck ende ten hoochsten verbonden is, zoo *en is daer geene verbintnisse van eenige belydinge so vast, dat men daerdoor verhindert soude werden vrylyck in goede conscientie te mogen oordeelen of deselve belydinge die men eenmael heeft onderteekent met den woorde Godes overeencome ofte niet, ende ’t gene bevonden wierde niet overeen te komen met Godes woort te verwerpen.”*

Geheel hetzelfde heeft plaats bij de politieke wetgeving, die ten allen tijde *„examinabel blijft aan de gerechtigheit.”* Maar wien zou daarom ooit op de gedachte komen, dat men geen recht van meêspreken over wetsverandering zou kunnen krijgen, zonder zelf eerst met eede aan die wet als wet verbonden te zijn? Of ook, wien zou het in den zin komen, uit dien eed op de wet ooit af te leiden, dat men derhalve tegen die wet niet reageeren mocht? Of ook om er tegen te kunnen reageeren, vol kon houden, dat men zijn eed slechts op *„het wezen en de hoofdzaak”* der wet, en niet *„op alle articulen en stukken der wet”* had afgelegd?

Aan hem die aldus in het *„politycke”* oordeelde, zou men toevoegen, dat hij dan liever zelf ontslag uit zijn dienst moest nemen, dan aan de Overheid ontslag van zijn eed te vragen. Overmits toch op dat ongelukkig standpunt alle vastheid en bewind en rechtspleging in raadzaalen en hoven ten eenemale zou verloren gaan. „Gelijk derhalve een goet politicus, niettegen-

staende synen eet wel can in des gemeenen lants saken oordelen ende spreken nae de gerechticheyt ende billicheyt, diewyl hy bevindende, dat synen eet dien hy te vooren gedaen hadde, tegen de gerechticheyt soude striden, soude 'tselve mogen remonstreren daer 't behoort ende versoecken van sulcken eet ontslagen te syn, *al soude hy ooc daerover synen dienst moeten resigneren ende opseggen*, — also kan ooc een kerckendienaer oft leeraer niettegenstaende syne verbintenisse aen de onderteekende bekentenisse wel oordeelen onpartydelyck ende in goeder conscientie in alle voorvallende quaestien over de religie, wat den Woorde Gots conform is ofte niet, ende indien hy bevindt datter iet is in de belydinge die hy onderteekent heeft dat met Gots woort niet overeen en komt, soo kan hy *als dan tyts genoeg versoecken van sulcke verbintenisse ontslagen te syn*. Want alsoo hebben oock de recht gevoelende leeraers der oude kercke niet tegenstaende hare verbintenisse aen de voorgaende symbolen geoordeelt van de leere, die kettters tegen deselve symbolen bevochten hebben."

Weshalve zij concludeeren dat ook bij streng verbindende onderteekening „het een iegelyken geoorloft en vry blyve, eenich point tot naeder ondersoekinghe voor te stellen, *sonder daardoor verstaen ofte gehouden te worden te breken sijn verbintenisse*."

Even weinig beteekent, naar zij meenen, de *derde* uitvlucht (die men ook nu weêr telkens hoort): „dat namelijk de waarheid hierdoor niet in twijfel zou komen, daar de substantie der Christelijke religie evenwel toch onverbrekelijk is en vaststaat."

Dit toch weêrspreekt zichzelf.

Immers, wie niet met een bepaalde aanklacht komt, maar heel de Confessie zoo eens door een vergadering wil laten onderzoeken, of ze wel goed is, verdenkt uiteraard haar deugdelijkheid.

Maar bovendien, men komt met zúlke vage woorden niet verder; *men kan er niet op aan*; men mág ze zelfs niet vertrouwen.

Want wat, zoo vragen ze, geeft ons waarborg, dat de broeders, die nu nog beweren „de substantie der Christelijke religie" te belijden en althans aan het Woord vast te houden, van achteren niet wel terdege blijken zullen, ook van die substantie reeds een merkelyk deel over boord te hebben geworpen, en het gezag van Gods Woord, vrij kras te ondermijnen?

Iets wat h. i. te meer klemmt, overmits indien deze broeders het fundament der leere willen laten staan, en slechts wenschen op te komen tegen enkele „manieren van spreken ende diergelyke dingen" een formeele „ontslaginghe van de verbintenisse" nog veel meer onnoodig is; mits maar vaststa, dat men uitsluitend „van *mindere dingen* zal handelen, het fundament niet raackende", en dus niets voort te brengen heeft, dat „tegen de Confessie en

den Catechismus stryden zou, gelyc dit alles by de verschillende broeders bekend en verclaert wordt."

Het vierde beweren: *dat alleen de Synodale leden vrij zouden zijn van de Confessie*, baat evenmin.

Want immers, wordt hiermeê in beginsel eenmaal het standpunt ingenomen, dat de Confessie niet strikt bindt, dan werkt dit ongelukkig beginsel vanzelf in alle kerkelijke geledingen door; en men weet nu eenmaal *"wat los is dat is los ende niet gebonden, ende over sulck d' utkompsten van een losse ende ongebonden dinck onderworpen."* En zoo stort alle kerkorde ineen!

Wat men ten vijfde dan nog toegeeft: *"dat men daarom zijn afwijkende gevoelens voorshands niet rond zou bazuinen!"* heft deze bedenking niet op.

Zulk een vrijstelling toch: *"treckt altijd een steert nae sich, daer sulcke conditie met woorden besproken oft in 't papier ghestelt, swaerlick be-toent kan worden!"*

Wij zouden zeggen, aan die vage beloften heeft men niets. Dat is een paaien met woorden; maar snijdt geen hout.

B. Bestrijding van het gevoelen: *dat de Synode geen macht zou hebben om definitief te beslissen, wat in de kerk als leer der waarheid zal moeten beleden en gepredikt worden.*

Dit deel slaan we over, als rakende de revisiequaestie minder van nabij.

C. Bestrijding van het gevoelen: *dat revisie behoort te geschieden, en dat niemand zich over die revisie beklagen mag, wijl hierin zoowel confirmatie als correctie ligt.*

Met alle mogelijke beslistheid ontkennen de Gereformeerden, dat *"de revisie der Formulieren"* tot de vaste taak van alle Synoden-Nationaal behoort. En dat wel op de navolgende gronden:

1. dat in de 16 eeuwen, die de kerk toen oud was, nooit één eenig Concilie of Synode, ooit ofte immer met zulk een ongehoord mandaat was saamgeroepen;

2. dat een kerk, die zich hiertoe leende, daarmee op zou houden de draagster van de Goddelijke waarheid te zijn en ontaarden zou in een genootschap met wisselende meeningen;

3. dat de *"kittelachtige en woelzieke"* geesten hierdoor geprikkeld zullen worden in steê van bedwongen;

4. dat men hierdoor een weg op zou komen, die er toe leiden moest, om op elke komende Nationale Synode weêr te tornen aan de vastigheid der Confessie;

en 5. dat de hoogeschoolen hierdoor om haar eere zullen komen, en kerk en school beide maar al te zeer gelijken zullen op instellingen „die altijd weêr van nieuws over haar eighen leere door disputeeren,” zoodat men aldoor met onnoodige geschillen en quaestiën sal beladen zijn, „gelyck (Godt betert) de ervarentheit alrede bewijst.”

Dit neemt intusschen niet weg, dat ook h. i. „de Confessie en Catechismus, geheel of ten deele, mag overgelezen en overgezien worden, indien wettige oorsake daertoe in de Synode voorvalt.”

Zulk een „herlesinge” behoort niet, maar *kan* plaats hebben. Dáárin ligt het verschil.

En de fabel, de legende, de pure verzinning, alsof naar de intentie onzer vaderen, de Synode van Dordt in 1619 een driejaarlijksche revisie verordend had, ligt hiermeê dus reeds in al haar naaktheid en onwaarheid voor den grond.

Neen, tot zúlk een „vaste revisie” wilden ze zich onder geen voorwaarden leenen, en konden er zoomin als wij toe bewogen worden, door de schijnredenen, die ook in hun tijd reeds te berde kwamen.

De eerste hiervan was: *Dan zijt gij Roomsche!*

Juist zooals nu dus!

Maar kloek en juist antwoordden de Gereformeerden hierop: Geenszins! Want van een onfeilbaarverklaring der Confessie is bij ons geen sprake. Slechts hier staan we op, dat gij ze niet in kwade reuke zult brengen, ze niet verdacht zult maken en buitenaf van haar goeden naam berooven, indien ge den moed niet hebt als aanklager, met perikel van uw eigen kerkelijke positie, tegen haar op te treden. Gij *kunt* in het afgetrokkene diefstal plegen, maar daarom heb ik nog het recht niet u voor een dief op de tong te brengen, tenzij ik eerst bewezen heb, *dat ge staalt*. En zoo ook, al geven wij van harte toe, dat de Confessie *kan* dwalen, daaruit volgt nog volstrekt niet, *dat ze dwaalt*, en daaraan kunt gij dus schijn noch schaduw van recht ontleenen, om ze als „onjuist” te doen verdenken.

Wie iets tegen de Confessie heeft, moet daarom beginnen met het in zijn *classis* terstond te openbaren. Doet hij dat, dan moet de *classis* verder weten hoe te handelen. Dan is van hem de verantwoordelijkheid af. Maar spreekt hij tegen de Confessie, eer hij zijn bedenking op de *classis* inbracht, om ze later op zekere komende Synode, eens, als het hem gelegen komt, al disputeerende en examineerende te pas te brengen, dan, het spreekt van-zelf, verbreekt hij alle kerkorde en komt hij de eere der Formulieren te na.

De *tweede* schijreden was: „De Zuythollantsche Synode heeft toch *more usitato* d. i. gebruikelijkerwijs, revisie verlangd!”

Zeër waar, antwoordden hierop onze Gereformeerden, maar „*more usitato*,” d. i. gebruikelijkerwijs, wil volstrekt niet zeggen „overmits het houden van revisie op alle Synoden gebruikelijk was;” o, neen, niets er van, maar integendeel, dat de Synode die stond saâm te komen, beveiligd zou worden tegen elke *nieuwigheid* en tot niets meer of anders zou gehouden zijn, ten opzichte van de Formulieren, dan door het oude en wettige gebruik in zwang was gekomen.

„Daer by is gesteld, namelyck na gewoonlycke wyse, omme daarmede uytdruckelyk verstaen te geven, dat de voorsz. Snythollantsche Synode hierinne niet en begeerde te praedjudiceren den Synode-nationaal ende denselven *eene nieuwe wet voor te schrijven*, maer dat daerinne gevolgt soude werden sulcx als voor desen dien aengaende in Synodis-nationalibus is gebrueckelyk geweest.”

Deze woorden zijn alleropmerkelijkst, en bewijzen eens voorgoed, dat het beroep van Irenische zijde op het *more usitato*, als bleek hieruit, dat men altijd vroeger revisie had gehouden, geheel faliekant uitkomt.

Bovendien ze konden, wijl enkelen hunner de vroegere Synoden hadden bijgewoond, stellig verzekeren, dat eertijds alles zich tot een „verbetering van drukfouten” had bepaald, en dat er niet aan een „verbetering der leere” was gedacht.

En eindelijk de *derde* schijnreden was: „Al gaan we tot revisie over, toch keuren we misschien goed wat er staat!”

Maar ook door deze goedgeeffsche verzekering liet men zich niet gerust stellen.

Men begreep uitnemend wel, dat de broederen, die zoo sterk op revisie drongen, dan ook wel terdege „*een verandering van de Formulieren*” in het zin hadden, en die dan ook gewisselijk zouden doordrijven, indien men hun de teugels in handen gaf.

Juist daarom ging er zulk een kreet van verzet tegen „dit drijven van revisie bij alle vrome liefhebbers der waarheyt op” en was zelfs „dit woort van revisie”, dat door sommige broederen met zulk een voorliefde gebezigd werd, bij alle kerken dezer landen gehaat.

Men tastte en rook, dat het den voorstanders der revisie er eenvoudig om te doen was, om van onze Gereformeerde kerk een „*Arminiaansche kerk*” te maken, en dát juist, zie dát wilden de kerken dezer landen niet.

P. S. Van geachte zijde is gevraagd: of gedeputeerden op de Synode, behalve de *gravamina* van hun provincie, ook zelf persoonlijke *dubia* tegen de Confessie mochten inbrengen?

Het antwoord hierop is geen oogenblik twijfelachtig, en luidt: Ja, ge-

wisselijk. Te weten, in één van deze gevallen: 1. indien de provincie, die hen deputeerde, een wettig door hen ingediende bedenking, niet als gravamen had opgezonden; 2. indien zij zelve van een uitspraak der deputeerende provincie wilden appelleeren bij de Synode-Nationaal; en 3. indien na hun afvaardiging bedenkingen bij hen waren opgekomen.

In deze drie gevallen, *wel*.

Anders *niet*.

VIII.

DE REVISIE DER DORDTSCH E VADEREN.

En nu dan de Dordtsche Synode zelve?

Welke positie heeft zij in de quaestie der revisie ingenomen?

Wat was het standpunt, waarop zij zich plaatste?

Hierop kortweg te antwoorden, dat ze eenvoudig copieerde wat de Contra-Remonstranten in 1607 tegenover de Remonstranten staande hielden, zou uiterst oppervlakkig en beziiden de waarheid zijn.

Neen, de beschreven vaderen te Dordt deden ten deele iets anders, ten deele iets meer.

Iets *anders* in zooverre zeker *compromis* in hun wijze van doen niet te ontkennen valt; en iets *meer*, in zooverre ze, voor het eerst en het laatst een Synode-Generaal bijeen hebbend, zeer kennelijk een *buitengewone* approbatie voor hun Formulieren van eenigheid zochten te verwerven.

Iets toegeven en alzoo ten deele in een compromis treden, konden ze natuurlijk zonder schijn van aarzeling, zoodra ze eenmaal wisten dat Oldenbarnevelt uit had gediend, en het beleid der zaken was overgegaan in de handen van Maurits.

Nu toch wisten ze dat het oordeel der Synode *vrij* zou zijn; dat vrijelijk door de Classe zou gedeputeerd worden; en dat alle beduchtheid geweken was voor „de huismiddeltjes”, die de Advocaat in het zin had, om tegen den zin der kerk, nochtans door de kerk, de kerk Arminiaansch te laten maken.

Meer dan *vrijheid* hadden ze niet noodig.

Want dát wisten ze zeker en volkomen stellig, dat, kon de kerk zich maar vrijelijk uitspreken, de *Gereformeerde* partij het zeer zekerlijk won.

Hoogstens twee tienden van leeraars en leeken waren Remonstrantsch. En het groote lichaam der kerk, zoo leeraars als leeken *in massa* genomen, waren ongetwijfeld óf besliste Calvinisten óf tot het Calvinisme neigend.

Nu dus Maurits' autoriteit hun vrije deputatie *naar* de Synode, en op die Synode vrije discussie waarborgde, nu bestond er bij hen geen vrees meer voor de triomf van het Arminianisme, en konden ze dus *rekkelijker* zijn.

Vandaar hun ten deele treden in een *compromis*.

Maar ook, nu van lieverleê heel de beschaafde wereld zich met onze kerkelijke worsteling was gaan bemoeien, en de aangelegenheden in den Haag met de buitenlandsche ambassadeurs bediscussieerd werden, en koningen er zich in mengden, en men van weêrszij de kerken uit den vreemde er bij geïnteresseerd had, en het vaststond, dat ook de buitenlandsche kerken ter Synode verschijnen zouden, — nu veranderde natuurlijk door dit gewichtige feit *de beteekenis* der vergadering die zou samenkomen geheel; voor zoover men immers nu niet meer met een *nationale*, maar met een *internationale* Synode te doen had.

De Synode van Dordt toch, en daar vooral lette men op, was door dezen ongezochten keer van zaken een *Wereld-Synode* geworden; een *Generale* bijeenkomst aller Gereformeerde kerken; een *Concilie* op Gereformeerd terrein.

Dit moest er vanzelf toe nopen, om op deze Synode voor zijn Formulieren van eenigheid te zoeken, wat ze dusver nog nimmer hadden ontvangen: t. w. *de sanctie der Christenheid*.

De Gereformeerde kerk heeft nooit de kerk van een enkele natie of een enkel volk willen zijn, maar steeds bedoeld, de hoogste, zuiverste, edelste openbaring van de Bruid Christi op aarde te wezen.

Niet of iets voor Holland goed en voor Rusland min bruikbaar was, maar wat, naar luid den Woorde Gods, de volkomenste belijdenis van den Raad Gods tot zaliging van zondaren was, zweefde onzen Gereformeerden hielden als belijdenis-ideaal voor den geest.

Vandaar reeds bij Calvijn dat sterk dringen op een Concilie. Vandaar die rustelooze pogingen van à Lasco en anderen, om één grooten Rijksdag van het Koninkrijk Christi op aarde saâm te roepen.

Vandaar dat meêdeelen en over en weêr onderteekenen van elkaârs Confessien.

Vandaar die uitgaven der „*Harmonie van belijdenissen*.”

En vandaar eindelijk die sterk gevoelde drang, om tusschen Calvinist en Arminiaan niet door een enkele *landskerk* maar door de *wereldkerk* uitspraak te laten doen.

Maar nu men dan ook eenmaal zulk 'een Concilie bijeen had, kon het wel niet anders, of tevens moest zich dan ook op dien *Rijksdag van Christi kerke*, het machtig verlangen openbaren, om op heel de Confessie en heel

den Catechismus tevens het zegel der goedkeuring van alle kerken te ontvangen.

Niet alleen de *kerken* dezer landen drongen daarop, maar minstens evenzeer de *Staten*, die zich volkomen bewust waren van hun roeping, om, als de meest invloedrijke mogendheid, de Gereformeerden in alle landen te beschermen; maar die dan ook juist daarom eens voorgoed wilden uitgemaakt hebben, of hún landskerk al dan niet het geestelijk standpunt innam, dat op aller instemming rekenen kon.

En vandaar, en vandáár alleen, dan ook de gansch buitengewone en buiten den regel gaande manier, waarop men te Dordrecht met de *Formulieren van eenigheid* is te werk gegaan.

Ze waren op de eerste Waalsche Synoden reeds in eere gekomen. Kerkelijk geëxamineerd te Antwerpen in 1565 door Junius en Saravia. Voor deze landen geapprobeerd te Wezel en te Emden. Van drukfouten gezuiverd op de Synoden die Fontanus, Leo en Helmichius bijwoonden. Maar wat hun nog ontbrak was de *approbatie van een Gereformeerd Concilie*.

En zoo laat het zich dus uitnemend wel verklaren, wat bij oppervlakkiger opvatting schijnbaar strijdt, t. w. dat men te Dordt 1. geheel de Confessie in den smeltkroes heeft geworpen, en 2. nadat ze die vuurproef had doorstaan, elkaár wederkeerig beloofde „deze belijdenis alsnu ongeschonden te zullen bewaren tot op Christi wederkomst op de wolken.”

Dit ongerijmde en elkaár uitsluitende toch, zoolang men denkt aan een soort revisie, die op alle gewone Synoden plaats greep, wordt doorzichtig en volkomen begrijpelijk, zoodra men in het oog houdt dat de Dordtsche vergadering een gansch exceptioneel karakter droeg, en dat in 1618 voor eenmaal, bij wijze van fundamentlegging, geschied is, wat juist ómdat men een fundament slechts eenmaal legt, het denkbeeld van herhaling eer buitensluit dan onderstelt.

Het *compromis*, het punt waarin de Gereformeerden toegaven, school in den last, dien ze zich door de Staten-Generaal lieten opleggen, om de Confessie en den Catechismus aan een opzettelijk onderzoek te onderwerpen.

Tot op 1617 hadden ze dit standvastelijk, gelijk we zagen, geweigerd.

Wel ontkenden ze niet, dat de Synode recht had tot zoodanige „toetsing en proeving” van de Formulieren over te gaan, maar onverzettelijk bleven ze er op staan, dat dit niet aan de Synode zou worden opgelegd.

Dat de Formulieren *konden*, maar niet *behoefden* herzien te worden, was hun leus en keus.

Maar daarvan nu gingen ze in 1619 af.

Let wel, *niet* in 1618, zelfs nog niet op 13 November 1618, toen de Synode saâmkwam; want in de *instructie* komt de last er toe niet voor.

Maar wel, toen op 29 April 1619 de vijf artikelen vastgesteld en de Remonstranten veroordeeld waren, en er dus geen de minste vreeze meer voor vervalsching van de Gereformeerde leer bestond.

Wel hadden ze reeds voor het openen der Synode de bepaling beaamd, dat men alleen „naar den Woorde Gods oordeelen zou”; maar wie hierin ook maar een zweem van concessie ziet, beledigt onze vaderen. Dat toch was hun geen „concessie”, maar *confessie*!

Dat was hun het woord uit hun hart.

Iets wat op het allerduidelijkst bleek bij het voorgevallene met de Overijsselsche predikanten, toen er in de 6de zitting geopponceerd werd tegen de zinsneê in hun credentiebrief: dat men oordeelen zou naar den Woorde Gods en de analogie des geloofs, volgens uitwijzen van Confessie en Catechismus.

Toen toch is door de Overijsselaren in volkomen overeenstemming met het gevoelen van gansch de Synode uitgesproken: 1. dat Gods Woord *alleen* regel en norma was, zoo dikwijls moest uitgemaakt wat *waarheid* was; maar 2. dat de *Formulieren van eenigheid* regel en norma waren, zoo dikwijls moest uitgemaakt wat het *leerverband* was van de kerk.

Een uitspraak, zoo diep en innig Gereformeerd, dat ze bijna letterlijk in het stuk der zeven Haagsche heeren herhaald werd, toen ze schreven: „*Gods Woord* regel van geloof, maar de *Formulieren* regel van onderwijs en prediking!”

Maar wel deden ze een concessie op den 29 April 1619, toen de politieke gedelegeerden ter Synode aandienden: „Dat aldus de wil der Generale Staten was, dat de Confessie (en Catechismus) der Nederlandsche kerken, op de wijze in Nationale Synoden gebruikelijk, ten overstaan van de afgevaardigden der buitenlandsche kerken herlezen en getoetst zou worden, en dat door de leden van de Synode, zoo van de buitenlandsche als van de vaderlandsche kerken, vrijelijk zou verklaard worden, of ze in bedoelde Confessie en Catechismus, iets hadden aan te merken, dat h. i. met Gods Woord of de Belijdenissen der overige Gereformeerde kerken streed. Dat ze voorts wenschten dat men zich bij dit onderzoek alleen bezig zou houden met de leerstukken en den leerinhoud van de Confessie enz., want dat de leermethode en uitdrukkingswijs later door de Synode, als ze weêr *nationaal* in eigenlijken zin was geworden, d. i. na het vertrek der buitenlandsche broeders, stond onderzocht te worden. En dat het eindelijk der Staten wille was, dat de onderzoekers niet zouden handelen van de „pointen der kerk-

regeering, en met name niet over Artikel 31 en 32," overmits het bekend was dat „sommige Gereformeerde kerken daarin van ons verschilden."

Over deze uiterst merkwaardige verklaring, die nog nooit behoorlijk ontleed is, gleed men dusver steeds oppervlakkig heen, en het is vooral aan deze verklaring dat de voorstanders der revisie het historisch bewijs trachten te ontleenen ter rechtvaardiging van hun standpunt.

Het is daarom van het uiterste belang dat we deze declaratie eens wat naderbij onder de oogen zien, en als mannen van ernst en wetenschap ons afvragen: *wat we hier hebben?*

En dan veroorloof ik mij, ten opzichte van deze gewichtige verklaring, vierderlei opmerking.

1. Valt hier aan te merken, dat deze verklaring niet van de *kerkelijken*, maar van de *politieken* afkomstig is: van het Binnenhof in den Haag en niet van de Dordtsche Doelen.

Onhistorisch, onwetenschappelijk en zonder geest des onderscheids handelt dus, wie zich op deze verklaring beroept, om daaruit nu eens op te maken, wat de Gereformeerde *kerk* over de quaestie van revisie oordeelt.

Het is waar, dat de kerkelijken niet tegensproken, en zich schikten naar der Staten wensch. Maar wie weet hoe het later met het *Jus patronatus* toeging, zal erkennen, dat uit dit zwijgen niets ter wereld voor hun eigenlijke gevoelens was af te leiden; en dat ze, om voor de uitvoering van hun decreten van den steun der Overheid zeker te zijn, niets anders dan toegeven konden.

2. Al staat er honderdmaal bij: „op de wijze in Synoden-Nationaal gebruikelijk", zoo staat het niettemin onwedersprekelijk vast, dat men te Dordt op andere wijze, dan vroeger, is te werk gegaan.

De verschilpunten zijn klaar als de dag.

Vooreerst toch werd vroeger de Synode met de „overlesinge" der Confessie *begonnen*, en had ze hier eerst plaats toen de Synode zoogoed als was *afgeloopen*.

Ten tweede had men eertijds nooit anders dan de Confessie „herlesen", terwijl men er nu in de 147ste zitting expresselijk „den Catechismus" bijvoegde.

Ten derde had er vroeger alleen een toetsing „aan den Woorde Gods plaats", terwijl er nu getoetst werd aan Gods Woord èn aan alle *buitenlandsche Confessien*.

Ten vierde had er vroeger slechts één onderzoek plaats, terwijl te Dordt eerst een *generale examinatie* door alle leden in de Generale, en eerst later een „*tekstherlezing*" in de Nationale Synode plaats vond.

Ten vijfde diende men vroeger *gravamina* in, terwijl nu *elk lid* werd opgeroepen, om de stukken vrijelijk te keuren.

Ten zesde mocht eertijds alleen over de Confessie oordeelen, wie haar onderteekend had, terwijl nu de buitenlanders *zonder band* meêspraken.

En ten zevende kon men vroeger *alle* stukken der leer toetsen, terwijl nu *twee artikelen* met name buiten revisie werden gesteld.

Het *„ex more usitato”* is dus blijkbaar, gelijk meer geschiedt, door de politieken in een onhistorisch verband gebezigd; op den klank af overgenomen; en alleen om het bijkomstige der zaak, onweêrsproken gebleven van de zij der kerk.

3. Alles in deze verklaring is er op aangelegd, om wel te doen uitkomen, dat de *approbatie van de wereld-kerk* hoofdzaak was.

Let er, om u hiervan te overtuigen, slechts op, met wat nadruk er op den voorgrond staat, dat deze examinatie zou plaats hebben *„ten overstaan van de buitenlandsche afgevaardigden.”* Hoe er opzettelijk staat, dat ze moest plaats hebben eerst door de uitheemsche godgeleerden en eerst daarna door die der *vaderlandsche kerken*. Hoe met zorg wat de uitheemschen prikkelen kon werd *uitgelaten*. En eindelijk, hoe men toetsing gelastte, niet alleen aan de Schrift, maar ook aan de Confessiën *der andere kerken*.

Merk bovendien op, met wat zorg de disputeren met de Engelschen op 30 April in de acten zijn uitgelaten. Met wat opzettelijkheid men de aanmaning der uitheemschen, *„dat de kerk hier te lande deze Confessie nu ook ongeschonden bewaren zou”*, in den breede uitmeet. En vooral ook, hoe aan het slot van de zitting, waarin dit voorviel, door de gedeputeerden van onze Waalse kerken, is ingebracht, dat, hoewel de kerk van Frankrijk niet vertegenwoordigd was, toch ook Frankrijks zegel op onze Confessie stond, blijkens het desbetreffend besluit van de Synode van Vitry a. 1583. Welk besluit voluit in de *Acta* is opgenomen.

Uit al welke omstandigheden alzoo overtuigend blijkt, dat het den Staten-Generaal volstrekt niet te doen was, om een minutieuse onderzoeking, of er ook mogelijk bij haarlijn nazien, hier of daar een spatje of vlekje, een rimpeltje of plooitje in onze Confessie te ontdekken viel; maar dat ze in hoofdzaak bedoelden: het verkrijgen van een generale approbatie en sanctie van alle Gereformeerde kerken voor wat onze kerken beleden. En dat wel met het driedelig doel: *vooreerst* om steun te hebben binnenslands tegen de weêrstrevers der leer; *ten andere* om zich het vertrouwen van alle Gereformeerde natiën en kerken waardig te maken; en *ten derde* om door middel van deze approbatie een geestelijke alliantie tusschen alle Gereformeerde volken tot stand te brengen en strakker aan te snoeren den band, die allen één deed zijn *tegenover Rome*.

En 4. Er is van *correctie* geen sprake geweest, maar uitsluitend van *confirmatie* der Formulieren.

Immers wat men ook zeggen moge, de tegensprekers der Synode hebben op het standpunt van Dr. Van Toorenenbergen c. s., volkomen gelijk, indien ze de Dordtsche Synode van onverklaarbare oppervlakkigheid en schier onverantwoordelijke loszinnigheid beschuldigen.

In twee korte zittingen, waarvan de eerste 'smorgens voor twaalf uren afliep, en de tweede dienzelfden dag na het diner werd gehouden, een Confessie van 37 artikelen, waarin de heiligste onderwerpen en de meest ingewikkelde vraagstukken te berde komen, èn aan Gods Woord èn aan de Confessiën van de kerken van Engeland, Schotland, Zwitserland, Nassau, den Paltz, Bremen, Hessen, enz. te toetsen, is, *indien men de revisie opvat gelijk Dr. Van Toorenenbergen dit doet*, eenvoudig schuldige oneerbiedigheid en een zondig gemis aan ernst.

Maar is men eenmaal tot het inzicht gekomen, dat van een Toorenenbergiaansche revisie te Dordt geen sprake viel, en dat het den Staten alleen om de *sanctie van de wereldkerk voor onze Confessie* te doen was, zie dan vervalt ook deze zeer ernstige moeilijkheid volkomen en is de eere der Synode gered.

Dan toch was het uitsluitend de vraag, of de vreemde leden der Synode bij het overlezen van onze Confessie bekenden „dat dit woorden uit hun harte waren, zooals ook zij de waarheid steeds uit den Woorde Gods bevonden hadden, en of ze daarin een weêrklank hoorden op wat hun van der jeugd aan *in hun eigen kerk* geleerd was en door hen zelve in die kerk beleden.”

Dan toch was er geen sprake van een „wetenschappelijk onderzoek,” of een opnemen van „resultaten van wetenschappelijke studie,” of wat studeerkamer-termen van dien aard men meer in zwang bracht, maar was het veeleer te doen om een *acte de foi*, een geloofsuiting, een *Amen* op wat de vaderen beleden, een voor waar erkennen van wat waar was voor het oog van den levenden God.

En zóó opgevat, ja, dan wordt alles volkomen begrijpelijk.

Begrijpelijk, dat Bogerman riep: „Smore toch niemand iets op zijn hart, maar laat een iegelijk vrijuit spreken!”

Begrijpelijk dat er ditmaal van een indienen van *gravamina* geen sprake viel, maar om een toon uit ieders hart werd gebeden.

Begrijpelijk ook het *entrain*, waarmee alle leden na eene enkele overlezing van het stuk, aanstonds uit de volle borst hun *Amen* op onze prachtige Confessie uitspraken.

Begrijpelijk niet minder, dat men over woorden en uitdrukkingen niet spreken wilde, maar alleen op Gods heerlijke en heilige waarheid lette.

En begrijpelijk ten slotte evenzeer, dat men na deze plechtige acte in

zoo roerend oogenblik, heusch niet als wetenschappelijke toetsers of keurders van studiën, neen maar als Christenhelden en geloofsgetuigen, als uit één mond elkander toeriep: „Laat ons op *die* waarheid zelveu sterven, en *blijve* die heerlijke waarheid onzen kinderen en kindskinderen ongeschonden be- waard tot op de wederkomst des Heeren!”

IX.

WERELD-CONCILIE EN SYNODE-NATIONAEL.

Bij de Dordtsche Synode hebben we dus wel te onderscheiden tusschen twee zeer onderscheidene vergaderingen, t. w. tusschen 1. de *Generale* Synode of het Gereformeerd Concilie, dat van 13 November 1618 tot 9 Mei 1619, en 2. de in engeren zin *Nationale* Synode, die zitting hield van 13 Mei tot 29 Mei 1619.

De *generale*, die 154 zittingen hield en wier handelingen bekend zijn onder den naam van *Acta*: en de, in engeren zin, *nationale*, die haar werkzaamheden in 26 zittingen afdeed, en wier besluiten geboekt zijn in de *Postacta*.

Nu is in *beide* deze vergaderingen van de Belijdenisschriften gehandeld, en wel met dien verstande, dat op de *Generale* Synode „de stukken en artikelen der Leer,” d. i. dus „de substantie of inhoud” der Formulieren onderworpen is aan de approbatie van de Gereformeerde wereldkerk; terwijl op de, in engeren zin, *Nationale* Synode, niets anders bedoeld noch besloten noch gedaan is, dan het vaststellen van een officiëelen tekst, na uitzuivering van verschrijvingen, stijl-, vertaal- en drukfouten, en dus ook, met invoeging van wat hier en daar, ter verduidelijking van den onveranderden zin, noodig bleek.

Letterlijk is dus ook op de, in engeren zin, *Nationale* Synode van 1619 juist hetzelfde geschied, wat volgens getuigenis van Helmechius, Leo en Fontanus ook op de drie voorafgaande *Nationale* Synoden had plaats gegrepen, t. w. herstelling en verbetering van drukfouten en zegswijzen.

Niet de inhoud, niet de substantie, maar alleen de „methodus ac phraseologia” d. w. z. „de volgorde en uitdrukkingswijs” kon gewijzigd worden. En maar al te zeer is dan ook aan den tekst der Aeten geweld aangedaan, toen Dr. Van Toorenenbergen in de noot 3 bij pag. 36 van zijn „*Symbolische geschriften*” neêrschreef: „Deze aanmerkingen mochten niet slechts de punten der kerkorde en *de manieren van spreken*, maar ook *de methode der*

leer raken." Daar toch uit de officiële acten vaststaat, dat methode nergens tegenover phraseologie gesteld wordt, en dus Dr. Van Toorenenbergen elk recht miste om van een „maar ook de methode" te spreken, en de samenhang bovendien ook Dr. Van Toorenenbergen dwingt, om te erkennen, dat al wat op den *inhoud* (niet „hoofdzaak," maar „den inhoud") der leer betrekking had, zeer stellig was uitgesloten.

Nu bestaat er ook ten opzichte van deze tekstrevisie op de, in engeren zin, Nationale Synode tweërlei voorstelling.

Naar luid de ééne, die door Dr. Van Toorenenbergen wordt verdedigd, zou deze tekstrevisie een daad van zeer hooge beteekenis zijn geweest, waarbij de beschreven vaders, niet alleen met tact en nauwkeurigheid, maar ook met groote vrijmoedigheid zeer belangrijke veranderingen, niet alleen in de zegswijzen, maar ook in de zaken der Confessie hadden aangebracht.

Terwijl omgekeerd, volgens de andere voorstelling, waarbij ook wij ons van heeler harte aansluiten, deze tekstrevisie bijna geheel van huishoudelijken aard was, uitsluitend de zegsmannen betrof en voor de leerontwikkeling van onze kerk geen de minste beteekenis heeft.

Hoezeer nu Dr. Van Toorenenbergen, door zijn vooropgevatte meeningen, ook hier, zijns ondanks, het kerkelijk publiek van het rechte spoor heeft afgeleid, en zelf op schier onbegrijpelijke wijze afdoolde, kan blijken uit deze navolgende bewijsgronden:

1. *Uit de onbeduidendheid der veranderingen zelve.*

De aangebrachte veranderingen toch, die in aanmerking kunnen komen, als er van dogmatische veranderingen sprake is, bepalen zich tot een vijftal, en dat wel:

a. in Art. 8, waar men schreef: „Zoo gelooven wij in een eenigen God, die een enig Wezen is, in hetwelk zijn drie personen, inderdaad en waarheid en van eeuwigheid onderscheiden naar hunne onmededeelbare eigenschappen," voor wat er eerst stond: „Zoo gelooven wij in een eenigen God, die een eenich Wezen is, inderdaet ende waarheyt ende van eeuwigheyt onderscheiden in drie personen, elck hare bijzondere eigenschappen hebbende." Niets dus dan een vloeiender spreekmanier, juister woordenkeus en punttiger omschrijving van geheel dezelfde zaak.

b. in Art. 19, waar stond: „Deze twee naturen zijn alzoo te zamen vereenigd en maken één persoon," en waarvoor men schreef: „Deze twee naturen zijn alzoo te zamen vereenigd in één persoon." Eenvoudig de wegneming van een Gallicisme.

c. in Art. 20, waar gelezen werd: „Om te boeten en te straffen de

zonde." wat verbeterd werd in dezer voege: „Om te voldoen en te dragen de straf der zonde."

d. in Art. 22, waar aan de woorden: „Jezus Christus rekent ons toe alle zijne verdiensten en zoovele heilige werken, die Hij voor ons gedaan heeft," is toegevoegd: „en in onze plaats!"

En e. in Art. 30, waar men in overeenstemming met het ontstane gebruik predikanten en ouderlingen niet maar samenvatte onder den éénen term van „opzieners," maar als opzieners én herders onderscheidde.

Wie zich de moeite wil gunnen, om ook de andere bagatellen en kleine tekstcorrectiën na te gaan, kan ze vinden bij Voetius in zijn *Polit. Eccl.* III. 52 sq.; ook bij De Moor, VI. p. 378; en nog vollediger in Dr. Van Toorenenbergens noten op zijn uitgave van de Confessie.

Maar beloond zal hij, bij die lezing, zijn moeite niet vinden.

Want metterdaad, men moet knoopen in biezen en spijkers op laag water zoeken, om eenigen toeleeg tot afwijking van de oude Confessie te ontdekken in de meestal zeer juiste, bijna altijd vanzelf aangewezen, maar van het begin tot het einde dogmatisch volstrekt onbeduidende veranderingen, die men in den tekst aanbracht.

In 1566, ja, toen heeft men wel terdege het mes in de substantie der Belijdenis gezet, maar in 1619 drukte men schier in elk opzicht slechts het zegel op wat in 1566 tot stand kwam.

2. *Uit de oppositie van de Zuidhollandsche Synodalen, die op het allernadrukkelijkst den toeleeg afwezen, om in Art. 22 een dogmatische verandering toe te laten.*

Toen namelijk voorgesteld was om in Art. 22 ten genoegen van de Paltzische theologen weg te laten de woorden: „Zoo vele heilige werken, als Hij voor ons volbracht heeft," en er voor in plaats te stellen: „zijne gehoorzaamheid," is er in de Synode grootelijks tumult ontstaan en liepen de discussiën zóó hoog, dat de voorzitter besloot de stemming over dit voorstel eerst den volgenden dag te doen plaats hebben, en wel met schriftelijke adviezen van de verschillende collegiën.

Onder die collegiën nu dienden vooral de Zuidhollandsche Synodalen een energiek protest in, dat ons nog bewaard is en van dezen inhoud was:

„De Gedeputeerden des Synodi van Zuyd-Holland rypelijk overwogen hebbende 'tgene op gisteren by de E. Praeses is gevordert, over het veranderen van den XXIIen artikel van onze Confessie, verklaren 't zelve in geender voegen te kunnen toestaan; oordeelende dit verzoek ontydelyk en impertinent te wezen, en dat om deze naarvolgende redenen, onder andere meer:

1. Omdat alle veranderingen in diergelycke schriften periculcus en schandaleus zyn, en derhalve niet zonder hoogdringende nood behoren voorgenomen te worden.

II. Omdat nu niet gehandeld wordt van eenige verandering in de Confessie te doen, maar alleen uyt collatie van diverse copyen een vaste en authentique copye te maken:

III. Omdat onze Confessie eenstemmig by de uytheemsche Theologanten alreden is bevestigd, hoewel expresselyk gewag was gemaakt van dat dezen artykel veel anders luyde in onze originele Confessie als in de Latynsche versie was voorgelezen; waarin alsdoen geen zwaarigheid hebben gemaakt de gene, met welker auctoriteit men ons nu zoekt te bewegen en diets te maken, dat in zooverre wy haar met deze verandering niet te gemoet en gaan, ligt konde gebeuren dat zy haar oordeel over onze Confessie zouden retracteeren.

IV. Omdat ongehoord is, dat men om een translatie zonder voorweten ofte toedoen van de gene die 't aangaat buyten 's lands gemaakt het origineel zal veranderen, in een plaatse daar alle de copyen Nederduytsch, Walsch en Hoogduytsch eenstemmig gaan, van den beginne dat de confessie is uitgegeven.

V. Omdat de verandering zelfs quaad is, als trekkende in twijffel en vrijstellende 't gene expresselyk gedefinieert is, en den weg openende tot disputen, die wy weten dat andere kerken ten hoogsten ontrust hebben, en ons ook ligtelyk zouden kunnen ontrusten.

VI. Omdat het is een zaak van quade consequentie, dat men een confessie zal veranderen ter contemplatie van eenige particulieren, die veel eer haar het gemein oordeel behoren te onderwerpen, en haar particulier gevoelen by zich te houden.

VII. Omdat hier door een deure werd geopent tot meerder veranderingen, want de reden plaats hebbende, die op gisteren by de *E. Preside* is geallegeert, dat men de woorden zoo zonde kunnen stellen dat beyde verschillende sententien daaronder zouden kunnen schuylen, zoo zal men dat in meer andere poincten moeten doen, en zal in dier voegen een groot deel van onze confessie op schroeven staan.

VIII. Omdat wy met deze veranderinge ligtelyk disputen zouden kunnen verwekken, die wy, Godt lof! nog niet hebben; en de Remonstranten styven en occasie geven van tegenspreken; en de zwakken scandaliseeren.

IX. En eindelyk omdat wy met weinige particulieren te favoriseeren, zouden offenseeren de kerken van Vrankryk en Engeland en andere meer, die 't zelve zyn gevoelende dat in onze confessie en catechismus is uytgedrukt.

Welke redenen bij ons aangezien en overwogen wezende, wenschten wij wel van herten dat de *E. D. Praeses* van deze zake geen gewag hadde gemaakt, alzoo se, beneffens dat het ons weg neemt een goed deel van den korten tijd dien wij nog hebben, alle vreemde bedenken zoude kunnen geven; te meer naar dien wij gisteren verstaan hebben uit Dom. Menio, dat de Theologanten nyt den Paltz, tot wier contemplatie men wil schynen dit te verzoeken, alleen hebben willen voorkomen voorder condemnatie van hare opinie, (daar doch niets van gesproken is ofte van gesproken zal worden) anders wel konnende lyden, dat onze Confessie behouden werde, zoo als dezelve ligt; in 't minste in haar schrift geene mentie makende van eenige verandering in onze Confessie te doen. Wij verstaan ook niet, dat eenige verandering zal geschieden; alzoo alle de predikanten van onze provincien, zooveel ons bewust is, zyn van 't gevoelen 't welk in de Confessie is nytgedrukt, en niet zonden kunnen verdragen dat het contrarie gevoelen opentlijk zoude geleert worden, maar veel eer dat een iegelyk die van contrarie gevoelen is in deze onze landen ernstig zal worden vermaant, hem te houden by de aangenomen leere, en binnen de banden van onze Confessie, opdat er geen nieuwe disputen en onheyl uyt gecauseert worden; en gelyk wy de aankomende predikanten wel kunnen inbinden, niet op stoel te brengen eenige particuliere opinien van andere leerpoincten die zy elders geleert ofte aangenomen zonden mogen hebben, zoo kan 't zelve ook in dezen geschieden, opdat wij zoo onderhouden de waarheid in eenparige vrede en eenigheid."

Er werd dus zoo weinig aan dogmatische verandering gedacht, dat elke verandering van dien aard veeleer als „periculus en scandalus" werd uitgekreten.

Maar wat veel meer nog zegt, zonder iemands tegenspraak, is met even zoovele woorden door de „Suyt-Hollandici” hiermeê geconstateerd, dat er in de Postacta „niet gehandeld werd van eenige verandering in de Confessie te doen, maar alleen om uit collatie van diverse copyen een vaste en authentique copye te maken.”

3. *Uit het denkbeeld van den Voorzitter, om de revisie geheel, buiten de Synode om, aan een Commissie over te laten.*

Dit toch zal elk die nadenkt ons wel toestemmen, dat, indien gelijk Dr. Van Toorenenbergen meent, ook een ten deele dogmatische revisie in het zin der Synodalen had gelegen, bij geen mogelijkheid aan iemand anders, dan aan de geheele Synode de behandeling dezer zaak kon worden toevertrouwd.

Nu lezen we intusschen in de belangrijke mededeelingen van Voetius, die zelf de Synode bijwoonde, dat Bogerman den 21sten Mei in de 148ste zitting verklaarde: „Morgen moet de Synode afloopen, en het beste is derhalve, dat we een Commissie benoemen om deze zaak af te doen!”; maar dat men van meer dan éénen kant hiertegen opkwam, „overmits een zoo gewichtig werk als de vaststelling van den tekst der Confessie niet dan tijdens de Synode en door de Synode zelve kon worden afgedaan!” Vooral Professor Gomarus kwam zeer ernstig tegen dit voorstel van Bogerman in verzet, en bewoog zijn medeleden, om van zulk een denkbeeld voorgoed af te zien; vooral met het oog op wat een enkele scheen te willen drijven met opzicht tot Art. 22 over de *voldoening*.

Bogerman zal waarschijnlijk zelf blij geweest zijn dat zijn voorstel viel, want achter dat spoed maken om reeds op 22 Mei de Synode te sluiten, zaten natuurlijk de politieke gedelegeerden, die op de kosten zagen en naar den Haag moesten. En Bogerman kon dan ook, als Praeses, geen veiliger weg volgen, dan om de wenschen der politieken eenvoudig door de Synode zelve te laten afwijzen.

Maar wat men ten deze ook van Bogerman oordeele, zooveel staat dan toch vast, dat hij het niet beneden zijn waardigheid, noch in strijd met zijn karakter vond, voor te stellen, dat heel deze resumptie *aan een Commissie* zou worden overgelaten; iets wat hij, ware er sprake van dogmatische revisie geweest, natuurlijk niet had kunnen doen.

4. *Uit het getuigenis van den Gereformeerden Canonist, die de Dordtsche Synode bijwoonde.*

Want, niet waar, al veroorlooft Dr. Van Toorenenbergen zich de vrijheid, om tegen het eenparig getuigenis der kerk nog maar steeds vol te houden,

dat de Dordtsche revisie wel terdege ook „zaken” betrof, tegen Voetius zal hij toch wel niet opdurven.

Laat Dr. Van Toorenenbergen nog zoo bekwaam in zake van ons kerkrecht zijn, toch zal hij bij den Gereformeerden Canonist Voetius zichzelven wel niet vergelijken willen.

En althans, waar het de vraag geldt, wat op de Synode van Dordrecht bedoeld en gebeurd is, zal het onzerzijds wel niet onbescheiden worden geacht, indien we aan Dr. Van Toorenenbergen den vriendelijken eisch stellen, dat hij ons toesta Voetius, die er zelf geweest is, te gelooven boven hem.

Welnu, Voetius heeft zich eens de moeite gegeven uitdrukkelijk en opzettelijk de vraag te behandelen: „Of de Confessie op de Synode van Dordt in 1619 veranderd is?”

En op die vraag nu geeft hij dit zeer duidelijke antwoord: „Wij verklaren van *neen*, en houden vol dat de Confessie als zoodanig *niet* veranderd is, noch door bijvoeging, noch door weglating, noch door in de plaats stelling van andere woorden. Wat te Dordt geschied zij, blijkt uit de Postacta van de 171—173 zittingen. En indien iemand zich de moeite gunt, om den Dordtschen tekst van de Belijdenis met dien van vroegere uitgaven te vergelijken, zal hij zelf zien, dat de wijziging van sommige uitdrukkingen niets gemeen heeft met een verandering van de Confessie.”

En na voorts een bijna complete lijst tot zelfs van de onbeduidendste veranderingen geleverd te hebben, besluit Voetius met deze veelzeggende verklaring: „Hieruit blijkt nu ten duidelijkste, dat er *in de zaken* te Dordt niets hoegenaamd in de Confessie is aangebracht, waardoor men zou zijn afgeweken van wat vroeger in de Confessie stond.”

En 5. *uit de verklaring van de Drentsche afgevaardigden die, rapport doende van wat op de Synode was voorgevallen, meêdeelden, dat de Confessie onveranderd was gebleven.*

Hun rapport was van dezen inhoud:

„8. De Nederlandsche Confessie is bij gemeene stemme vor een suiver schrift geordelt, en onnodigh gefunden, iets wat darin te veranderen, utbesondert dat (terwijler diverse editien syn) eenige phrases en worden duitlicker gesettet sindt.

9. Insgelicken is ock also van den Heidelbergschen Catechismo geordelt, en deselve vor orthodox geapprobert: en wat aangaat de bedenckungen der Remonstranten hebben de Palatini ein schrift dar tegen gestelt.”

Ook hier blijkt dus elke twijfel volstrekt overbodig.

De toedracht der zaak toch staat in een licht helder als de dag voor ons en komt op het hier onderstaande neêr:

1. Op de Generale Synode heeft men, op aandrang der Politieken heel de Confessie en den Catechismus aan de approbatie der Gereformeerde wereldkerk onderworpen. Welke approbatie onvoorwaardelijk en zonder eenige de minste wijziging in de substantie (d. i. in *den inhoud*) verkregen is.

2. Nadien deze approbatie verkregen was, heeft men volstrekt niet besloten om telken derden jare de Belijdenis nogmaals te herzien, maar eer vlak omgekeerd en integendeel elke mogelijkheid van een revisie, die den leerinhoud, den Gereformeerden typus, in onze Confessie wijzigen kon, schier voor altijd uitgesloten, door te verklaren: *„dat men deze Gereformeerde leer onverminkt en ongeschonden zou overleveren aan de nakomelingschap tot op de wederkomst des Heeren.”*

Wat natuurlijk niet sloeg op toelichtingen, bewijsvoeringen of leerontvouwingen, maar alleen hierop, dat de zuivere waarheid, gelijk men die 1°. tegen de Roomschen, 2°. tegen de Dooperschen, 3°. tegenover de Socinianen, en 4°. tegen de Arminianen verdedigd had, en dus met name de leer der Uitverkiezing, nimmermeer zou laten verwateren of verzwakken.

En 3. Na afloop der Generale Synode is in de Nationale Synode den 13 Mei 1619 een Commissie benoemd, bestaande uit de heeren Thysius, Faulkelius, Colonius, Hommius en Udemanus, met last om de Latijnsche, Fransche en Nederduitsche uitgaven van de Belijdenis te vergelijken, en hieruit één deugdelijken, zuiveren tekst te formeeren. Een louter *formeel* mandaat alzoo.

Tien dagen hebben deze heeren hieraan besteed, voor zooveel de voor- en namiddagzittingen der Synode, alsmede andere Commissiën, hun tijd lieten. Veel meer dus dan een paar uur per dag niet. Wat, na aftrek van den Zondag, weinig meer dan 14 à 16 uren overlaat.

Den 23sten Mei is toen de door hen ontworpen tekst voorgelezen, met aanwijzing zooveel noodig van de reden waarom zij den tekst aldus hadden vastgesteld. En toen hiermeê de morgenzitting spoedig geheel was ingenomen, zonder dat men klaar kwam, is men na den eten met de lezing voortgegaan, en daarna begonnen aan de bespreking der veranderingen.

Toch vorderde men daarmee weinig, overmits de Voorzitter Bogerman zelf het woord nam, om voorlezing te laten doen van twee uitvoerige stukken, hem door de Paltzische en Hessische afgevaardigden ter hand gesteld, strekkende, om ter gelegenheid van de tekstrevisie, zoo mogelijk tevens een kleine dogmatische verandering in art. 22 aan te brengen. Prof. Sybrandi Lubbertus, gelijk uit *Walaeus'* brieven blijkt, voegde zich daarbij, en zoo-

doende stond de Synode onverwachts voor de zeer ernstige vraag, of men tot zulk een wijziging recht had.

Met de discussie hierover verliep de geheele namiddagzitting van Donderdag 23 Mei, en de Praeses moest de Collegiën verzoeken na afloop, nog apart te willen vergaderen, om den volgenden morgen over deze hoogst-gewichtige aangelegenheid advies uit te brengen.

Dit gebeurde Vrijdagmorgen, en daarop is met *de eenparige stemmen van alle collegiën* gedecreteerd, dat men blijven zou bij wat er stond, en niet het recht had, om ook maar iets in den zin der Confessie te veranderen. In de bijvoeging „en in onze plaats”, die den zin *niet* raakte, zag men geen bezwaar.

En toen eerst; dus omstreeks Vrijdagmorgen tien uur; is men begonnen om de voorgestelde wijzigingen na te gaan, en nog enkele andere, die inmiddels voorgesteld waren, te bespreken.

Dit liep af voor den eten, en kan dus op zijn allerhoogst de Synodale heeren *drie uren* hebben bezig gehouden.

Van het beweren dat er drie à vier zittingen met deze revisie zijn heen-gegaan, blijft dus na aftrek van wat hier onwaars in school, weinig meer dan even zoovele *uren* over, en ook de poging om langs dezen weg bij Dordt steun voor zijn *on*-Dordtsche denkbeelden te vinden, blijkt ten eenemale mislukt.

En vraagt men nu ten slotte, vanwaar dan toch die talrijkheid van kleine wijzigingen, die de Synode van Dordt aanbracht, dan vergunne men ons op tweeërlei te wijzen.

En wel *ten eerste* op een zeer aanmerkelijk verzuim, waaraan Dr. Van Toorenenbergen zich bij zijn teksteritiek heeft schuldig gemaakt, door het buiten rekening laten van den Latijnschen tekst.

De Dordtsche tekst toch is wel terdege mede uit den Latijnschen tekst getrokken. De *Postacta* sess. 155 zeggen het nadrukkelijk. Zóó zelfs dat de *Latijnsche* tekst in de eerste plaats wordt genoemd.

Eenzoo handelde men op de Gorkumsche Synode van 1606, waar het in Art. 42 heet:

„De Nederlandsche confessie verscheydelyck in woorden. doch een in substantie, gedrukt. zynde te doorzien, ende met de oudste, item het Latynsche ende Fransche exemplaar by de Fransche kercken bewaert, te confereren, is raetsaen gevonden, door den Gedeputeerden des Synodi gedaen, ende mede tot het voorgaande art. gerefereert te werden.”

Meer dan ééne nu schijnbaar nieuwe lezing zou dus terdege blijken van

ouder datum te zijn; indien deze leente in Dr. Van Toorenenbergens anders uitstekende vergelijking werd aangevuld.

Maar wat *ten tweede* meer nog afdoet: *meer dan een enkele dier veranderingen werd geëischt door de vooral toen zoo sterke ontwikkeling van onze taal.*

Onze Belijdenis was een vertaling uit het *Fransch*, en droeg, helaas! het kenmerk van vertaling te zijn, in meer dan één on-Hollandsche zinsbuijing maar al te merkbaar, aan zich.

Maar in het tijdperk, dat tusschen 1566 en 1619 lag, had het *Fransch* hier merkbaar aan invloed verloren, en won daarentegen het *Hollandsch* in aanwijsbare mate aan zuiverheid, gespierdheid en zelfstandigheid van karakter.

Och, de taal is al het volk. En toen het volk vrij werd, sloeg vanzelf dus ook de ure der vrijmaking voor onze Nederlandsche taal.

Dat nu de Gereformeerde leiders dier dagen het pit en merg onzer prachtige taal zuiverder dan menig ander in zich hadden opgenomen, weet men uit de Statenvertaling. En zoo is het dan volkomen goed te begrijpen, dat mannen als Hommius, *die meê de taal van ons land gemaakt hebben*, zich alleszins gerechtigd en bevoegd hebben geacht, om over het vertaalde stuk, dat men hun voorleê, hier en daar de breede Hollandsche schaaft, zoo lang en zoo dapper te laten heenschuiven, tot weêr een hinderlijke Fransche oneffenheid er uit verdween.

X.

NALEZING OP DE DORDTSCH E ACTEN.

Eer we van Dordt afstappen, resten ons nog drie punten ter bespreking: 1. Mag de revisie der Formulieren binnengesloken onder de revisie der kerkorde? 2. Verschillen de Canones van Dordt in autoriteit van de artikelen der Confessie? En 3. wat is na de Dordtsche Synode over de revisie geoordeeld?

1. *Mag de revisie der Formulieren binnengesloken onder de revisie der kerkorde?*

De legende van de driejaarlijksche revisie is ook verdedigd op grond van art. 31 der Dordtsche kerkorde.

Niet, het zij tot zijne eer gezegd, door Dr. Van Toorenenbergen, maar door mindere geesten.

Die geven namelijk voor, dat uit Art. 31 der kerkorde, mits nauwkeurig

bezien, op het allerduidelijkst viel af te leiden, hoe door de Dordtsche Synode zelve wel terdege gestadige revisie op elke navolgende Synode was bedoeld.

Dit artikel luidt: „Zoo iemand zich beklagt, door de uitspraak van een mindere vergadering verongelijkt te zijn, die zal zich op een hoogere vergadering beroepen mogen; en wat daar met de meeste stemmen goed wordt gevonden, zal voor vast en bondig gehouden worden. Tenzij dattet bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods, ofte tegen de artikelen in dezen Generalen Synode besloten, *zoo lang als dezelve door geene andere Generale Synode veranderd zijn.*”

Daar had men het dan nu!

Daar stond het klaar en duidelijk: „zoolang als die nu vastgestelde (vijf) artikelen niet door een andere Generale Synode veranderd waren!”

Het was de bekende Zwolsche predikant *Anthonius van der Os*, die zich het eerst in 1754 op grond van dit opgenomene in de kerkorde, aan de klemmende kracht van de *Formulieren van eenigheid* zocht te ontwringen; maar die dan ook èn door de Deputaten van Zuid-Holland èn door de Synode van Delft in 1754, naar ons voorkomt, op volkomen steekhoudende gronden is weêrsproken en tegengestaan.

Drie argumenten vooral beslissen de zaak; waarom we de overige glippen laten.

Het *eerste* is, dat de bewoording van dit artikel der kerkorde letterlijk is overgenomen uit de kerkorde van 1586. Overmits nu in de Synode van 1586 wel artikelen van kerkorde zijn vastgesteld, maar geen enkel artikel van dogmatischen inhoud is aangenomen of ook maar in behandeling is geweest, zoo volgt dus reeds hieruit, dat de uitdrukking „tegen de artikelen in dezen Generalen Synode besloten” in 1586 niet op de leer slaan kon. Terwijl bovendien een uitdrukking, die in 1619 woordelijk wordt overgeschreven uit een kerkorde van 1586, uiteraard niet doelen kon op de *Canones* van 1619, als die in 1586 nog niet bestonden. Waar dan ten laatste nog bij komt, dat de uitdrukking van „artikel” zonder meer voor de Dordtsche leerregels ongewoon is, en die van *Canones* meer gangbaar. De zegswijs van „*quintarticulana declaratio*” was op de Dordtsche Synode zelve nog niet in zwang.

Ten *tweede*, zou men, bijaldien in art. 31 der kerkorde de uitdrukking: „tegen de artikelen in dezen Generalen Synode besloten” te verstaan ware van de leerartikelen, tot dit zonderlinge resultaat komen, dat wel de „Dordtsche *Canones*”, maar niet de Confessie of de Catechismus kon worden gerevideerd. Wat ongerijmd ware.

En ten *derde* wordt de bedoeling van artikel 31 der kerkordé zeer klaar en helder toegelicht door haar slotartikel, waar staat: „Deze artikelen, de wettelijke ordeninge der kerken aangaande, zijn also gestelt en aangenomen

met gemeen accoort, dat zij veranderd, vermeerderd of verminderd mogen en behooren te worden, indien het profijt der kerken zulks vereischt."

Hier toch wordt met zoovele woorden de nadere omschrijving gegeven, van wat onder de uitdrukking: „deze artikelen" te verstaan is, en wordt op een wijze, die voor geen tweeërlei opvatting vatbaar is, op de meest voorzichtige wijze uitgesproken, dat de zegswijs „deze artikelen" *niet* op de leerartikelen slaat, maar alleen en uitsluitend en eeniglijk op de kerkorde.

Verder verdiepen we ons dan ook in de weêrlegging van dit onhoudbare en gezochte beweren niet.

Wie er meer van lezen wil, vindt er van gehandeld in De Moors commentaar op à Marek. Tom. VI. 359—372.

Immers zooveel bleek uit deze drie beslissende en afdoende argumenten reeds overtuigend en onweêrsprekelyk, dat voor de legende *der driejaarlijkse revisie*, als door de Dordtsche Synode verordend, ook aan dit stroospiertje geen schijn zelfs ter redding van haar innerlijke waarheid te ontleenen valt.

2. *Verschillen de Canones van Dordt in autoriteit van de artikelen der Confessie?*

Ook dit is een dier punten, die op zeer zonderlinge manier, op gezag van onzen broeder Dr. Van Toorenenbergen, jarenlang, in zeer uitgebreiden kring, vooral onder predikanten, voor axiomata golden.

Er moest, zoo werd geleeraard, ten ernstigste worden gewaarschuwd tegen het stellen op één lijn van Confessie, Catechismus en Canones. Zoo maar rauwelings weg van *drie* Formulieren van eenigheid te spreken, getuigde van bekrompen zin en onbekendheid met de historie onzer kerk.

Aan zoo iets hadden de vaders nooit gedacht.

Die Canones droegen én een exceptioneel én deswege slechts een tijdelijk karakter.

Ze waren opgesteld als verweermiddel tegen zeker soort kerkvijanden uit de 17e eeuw, en hadden dus met het uitsterven van dat soort tegenstanders, welbezien, hun toepasselijkheid verloren.

Nu nog de kerk aan deze Canones te willen binden, was dan ook de orde der dingen in hun tegendeel omkeeren.

En om ons toch recht duidelijk te doen gevoelen hoe ondergeschikt, onbeduidend en ontbloot van autoriteit deze Canones waren, vond Dr. Van Toorenenbergen zelfs de keurig en scherp gekozen formule nit, waardoor ze verklaard werden voor „een soort symbolische apocryfen."

Zooals de apocryfe Bijbelboeken tot de canonieke stonden, evenzoo zouden dus de Canones tot de Confessie en den Catechismus staan.

Wat dus zeggen wil, dat overmits de canonieke boeken op Gereformeerd terrein *alle* en de apocryfe *gansch geene* autoriteit bezitten, dat alzoo ook de autoriteit op confessioneel terrein geheel en alleenlijk zou toekomen aan de Confessie en den Catechismus en ganschelijk *niet* aan de Canones van Dordt.

Een ongehoorde stelling, waarvoor dan, let wel, geen ander bewijs werd bijgebracht dan dat men de artikelen van Dordt „nooit afgedrukt heeft achter onze kerkboeken!”

Ook van dit beweren intusschen blijft bij eenig nader bezien niets of althans ternauwernood iets over.

Wel dient toegegeven, is altijd erkend, en geven dan ook wij voetstoots toe, dat de Confessie en de Canones van zeer uiteenloopenden oorsprong zijn, in zeer onderscheiden toon spreken en een zeer verschillend karakter dragen.

De Confessie is aan den voet van den brandstapel, het stel Canones in een kerkelijke Commissiezaal opgesteld.

In de Confessie spreekt de Gemeente op roerenden toon de volheid haars geloofs uit, terwijl in de Canones met juistheid de formuleering der waarheid veilig wordt gesteld tegen haar ontduikers en bestrijders.

Eindelijk, de Confessie is de geboortacte der kerk, terwijl de Canones de taal spreken van den volwassen, bezonnen, rijp ontwikkelden man.

Maar wat zou dit alles af- of toedoen aan hun *kerkelijke autoriteit*?

Laat men dan althans beginnen met ook den Heidelbergischen Catechismus op zij te zetten.

Die toch is ook een product van het studeervertrek; ook op anderer last door kundige godgeleerden opgesteld; en ook, eer hij uitging, aan anderer goedkeuring onderworpen.

Ursinus en Olevianus waren niets vromer noch orthodoxer noch geleerder dan Gomarus en Walaëus.

De theologen, die op last van de Duitsche vorsten dien Catechismus hebben nagezien, hadden niets vooruit boven de gedelegeerden van diezelfde vorsten of van de koningen uit andere landen, die te Dordt over de Canones stemden.

En wilde men nog een verschil maken, dan zou men eer nog kunnen zeggen, dat men in 1618 verder in de theologie was dan in 1563; dat de tijden kalmer waren, om te doorzien wat men deed; en dat de kerken beter dan in 1560 berekend waren voor het handelen in wettigen geordenden weg.

Er is dus letterlijk geen enkele titel waarop de Heidelberger bogen kan, of de Canones hebben dien ook, en indien men dus op moreele autoriteit komt, dan willen we toch gevraagd hebben, welke geloofsartikelen ooit

langer geprepareerd, met meer zorg doordacht en opgesteld en door wijdlufter vergadering, op Gereformeerd terrein, zijn goedgestemd dan deze zelfde, zoo het dan heeten moet, *apocryfe* Canones?

En onderzoekt men nu verder welke autoriteit de kerk in haar ambtelijke betrekkingen aan deze Canones heeft toegekend, dan vindt men, dat ze én in de onderteekeningsformulen én in haar bepalingen van kerkorde, nooit eenige autoriteit aan de Confessie heeft toegekend, die zij niet tegelijk en gelijkelyk en onder juist dezelfde conditiën óók heeft toegekend aan de Canones.

Vindt men dat ook de Leidsche Academie de Canones in éénen adem en op precies dezelfde manier noemt en eert als de Confessie.

En vindt men dat evenzoo de Hoog-Mogende Heeren Staten-Generaal én in 1619 én in 1651, beide op volkomen gelijke lijn hebben geplaatst; gelijk voor 1619 blijkt uit de approbatie der Dordtsche besluiten van 2 Juli en uit den brief aan de vreemde Hoven van 27 Maart 1620. En voor 1651 uit de bekende resolutiën der Groote Vergadering.

Ook de Staten van Holland hebben nog in 1675 en in 1694 bij resolutie van 9 April en 18 December, geheel dezelfde gelijkstelling uitgesproken.

En toen in 1753 de predikant A. van der Os het tegendeel staande hield, heeft, gelijk ons boven reeds bleek, de Synode van Delft geen oogenblik gearzeld, nogmaals haar zegel te hechten aan het oude, overbekenende, tot dien tijd toe nooit betwijfelde standpunt.

En wat nu ten slotte dat niet afdrukken van de Canones achter de kerkbijbels betreft, zoo is het volkomen verklaarbaar, dat men in boeken voor den eeredienst, die in de kerken gebezigd werden, een reeks geloofsartikelen weglief, die er blijkbaar niet op waren aangelegd, om in de kerk te worden aangewend, maar om aan de poort van het kerkelyk ambt, den man die van buiten inklimt en de zielen misleidt, te onderkennen van *den prediker der waarheid*.

Ook van deze voorstelling blijft dus niet het minste over, dat een element zou bieden voor nadere discussie.

En wat nu de 3de vraag aangaat: *Wat is na Dordt over de revisie geoordeeld?*, dan bepalen we ons tot Voetius, Maresius, het examen van Tolerantie (Comrie) en De Moor.

VOETIUS, onze principaalste canonist en de vader van het Gereformeerde kerkrecht, wiens *Politia Ecclesiastica* in de bibliotheek van geen enkel Gere-

formeerd predikant ontbreken mocht, heeft op het allernauwkeurigst, vlak na Dordt, zijn gevoelen in dezer voege saamgevat:

1. De *Formulieren van eenigheid* kunnen wijziging ondergaan, maar niet dan in de alleruiterste noodzakelijkheid. Maar wordt er een klaarblijkelijke fout in aangewezen; of blijkt iets dubbelzinnig geschreven te zijn; of ook zijn er nieuwe ketterijen opgekomen, die weêrlegging eischen: — dan heeft de kerk alleszins het recht die bepaalde fout er uit te nemen; dat dubbelzinnige te beslissen; of door een breedere verklaring den zin der *Formulieren* nader uit te leggen (P. E. IV. 21).

2. Een ongehoorde nieuwigheid is het echter te beweren, dat de *Formulieren* op elke Nationale Synode herlezen en herzien behooren te worden, teneinde hun artikelen aan een onderzoek te onderwerpen, en dat hierover zouden kunnen stemmen Synodale leden, die in geen verband van eede aan die *Formulieren* verbonden zijn. Neen, de Synoden der kerk zijn geen wetenschappelijke vergaderingen van theologen, waar de resultaten hunner studiën te berde komen, maar wel geestelijke gerechtshoven, die recht hebben te spreken, over klachten die tegen de *Formulieren*, in den wettigen weg, door daartoe rechtens bevoegden zijn ingediend. Maar geheel dit verzinsel, om van de Synode een dispuut-college te maken, of op vaste revisie te staan en heel de *Formulieren* telkens opnieuw te toetsen, is beleedigend voor elk eerlijk besef, alsof onze predikanten geloovigen van een dag en onze kerk een gelegenheids-belijderesse ware, die niet vroeg wat dusver geleerd en beleden was, maar eens maken en opstellen ging, wat men voortaan zou belijden (P. E. IV. 29).

Met name mag nooit of nimmer toegelaten, dat wie ook, over een wijziging van de *Formulieren* meê zou kunnen stemmen, die ze niet eerst persoonlijk onderteeekend had en er ook tijdens de revisie aan bleef verbonden. (P. E. IV. 30).

3. Het is volstrekt niet waar, dat onze kerk niets bepaalders te belijden afeischt, dan in de *Harmonie van Gereformeerde Belijdenissen* voorkomt. Want wel is door de Geneefsche godgeleerden zulk een *Harmonia* in 1582, en op breeder voet nog in 1612, uitgegeven; maar, gelijk we uit de correspondentie van Zanchius met Danaeus weten, alleen met het doel om tegenover de Duitschers van onze eenheid te getuigen. Want wilden wij onze kerk binnen dat algemeene besluiten, wat zouden we dan anders doen, dan het meerdere licht, dat God aan onze kerk gaf, weêr onder de korenmaat zetten? (P. E. IV. 31).

4. Op de vraag of onze *Formulieren* ooit, en met name in 1619, veranderd zijn in belijdenis, antwoordt hij: Mogelijk ware dit alleszins in het afgetrokkene geweest. Maar bij onderzoek blijkt, dat er niets in de Con-

fessie veranderd is door *bijvoeging* van eenige nieuwe zaak, noch door bijvoeging van eenigen nieuwen bewijsgrond, noch door bijvoeging van eenige nieuwe gevolgtrekking. En evenmin door *schrapping* hetzij van zaken, hetzij van bewijsgronden, hetzij van gevolgtrekkingen. Noch ook eindelijk door *wijziging* van zaken, bewijsgronden of gevolgtrekkingen. Want de opstelling der 5 Artikelen gaf geen de minste wijziging. De vroeger gedane correctiën betroffen alleen den vorm. En te Dordt is uitdrukkelijk gezegd, dat men niets veranderen wilde. (P. E. IV. 52, 3).

MARESIUS geeft in de voorrede op zijn uitlegging van de Ned. Geloofsbelijdenis ongeveer een gelijkkluidend advies als Voetius.

Ook hij toch geeft zeer stellig toe, dat de kerk, die een formulier van belijdenis opstelt of aanneemt, ook het recht bezit om het te herzien, aan te vullen en breeder te verklaren. Maar komt er evenals Voetius tegen op, dat dit ooit als regel of als verplichtend zou gesteld worden, en acht het dies ongeoorloofd, dat de Synode eens aan het werk zou tijken met het uitgesproken doel om de Formulieren te veranderen (pag. 5).

Hij getuigt dan ook, dat de voorlezing er van op de nationale Synode allereerst ten doel had, het hernieuwen van de Belijdenis, waarin de eenheid der kerk gebonden lag, zoodat niemand tegen deze Belijdenis kon leeren, zonder zich feitelijk buiten de kerk te zetten (p. 6).

Heeft intusschen iemand eenige ernstige bedenking tegen iets dat in de *Formulieren* voorkomt, dan zoeke hij eerst raad bij zijne geestelijke vrienden; wachte geduldig tot de Heere hem meerder licht schenke; en onderwerpe zich aan het oordeel der komende Synode. En liever dan, ter wille van zijn private meening de kerk te beroeren, zwijge hij of trede uit zijn ambt als leeraar. (*Eligetque potius aut de iis quae sentit tacere, aut etiam publico abstinere Ministerio*) (p. 7).

COMRIE in het nog altijd even prachtige „*Examen van Tolerantie*” (1757) staat op hetzelfde standpunt!

Schrift en Woord zijn twee. Want in den Bijbel *spreekt God zelf tot ons* door zijn Geest; maar in de Confessie *spreken wij met en tot elkander voor Gods oog*, van die goddelijke zaken, die wij krachtens zijn Woord gelooven (p. 70).

Juist daarom blijven deze Confessiën den Woorde Gods altijd examinabel, mogen ze ook uitgebreid en breeder verklaard worden. Evenwel niet dan onder beding, dat de waarheid der kerk waarheid blijve (p. 84).

»Schoon ik de kerke geenzins de macht toestaan zonde, om nieuwe leerstukken vast te stellen, en het geloof van die tot hare gemeenschap behooren daaraan te verbinden, dat

antichristisch is, zo achte ik evenwel dat in zulke gelegentheden, daar het de noodt vordert, de kerke bevoegt en gerechtigd is, om den zin van hare leeringen volgens den onfeilbaren regel van Gods woort, nader te verklaren; gelijk in veele christelijke kerkvergaderingen. bij voorbeelt, die van *Ephesen* en *Chalcedon*, omtrent de natuurvereeniging in de persoon van Christus, geschiedt is, en door die verklaringen hare geloofsbelijdenissen meerder uit te breiden, om de inbrekende dwalingen en ketterijen tegen te gaan. Heeft dit in *Politicis* plaats, dat een societeit met onderlinge samenstemminge op zekere grondvesten opgericht, de macht heeft, om bij voorkomende gelegentheden, ter bewaringe en bevordering van den welstand van het burgerlijk lichaam, door nieuwe besluiten, verklaringen en uitbreidingen van hare wetten, nadere bestellinge te maken, evenwel zoo, dat de grond-constitutie van de societeit daardoor niet gealtereert nog tegengegaan werd: zo zie ik geen reeden, waarom men eene christelijke gemeenschap, welker grondwetten, ten aanzien van haar geloof en wandel, het woort Gods zijn, de macht zoude weigeren, om zekere belijdenissen. en nadere verklaringen daarvan, te maken, opdat elk wete, wat zij ten aanzien van de opgerezene dwalingen en ketterijen gevoelt, en hoe zij die stukken der leere, van alle die in hare gemeenschap begeeren te blijven, wil verstaan hebben; wel verstaande, dat zij in deze nadere verklaringen de grondwetten niet te buiten gaa, nog in de constitutie veranderinge maak."

Voor consciëntiedwang zijn deze schriften nooit misbruikt en steeds bepaalde zich alle geschil tot de vraag: „Zijn ze conform aan den Woorde Gods?"

En de hoogleeraar De Moor eindelijk, die in het laatst der voorgaande eeuw à Marcks Dogmatiek commentariëerde, bleef aan deze nobele en gereformeerde traditiën, met zaakkennis en beslistheid van overtuiging, getrouw.

Ook hij toch erkende, dat *Gods Woord* de eenige regel was van ons geloof en onzen wandel, maar dat, rees er quaestie over onze aanhoorigheid tot het kerkelijk geheel, wel terdege de *Formulieren van eenigheid* moesten beslissen (Tom. VI. p. 392).

Over het recht van revisie en de bedingen daarbij in acht te nemen, onderschrijft hij geheel het oordeel van Voetius (p. 372).

Te Dordt is in 1619 ook z. i. niets hoegenaamd aan de beleden zaken veranderd, maar alleen de uitdrukkingswijs herzien, „dewijl de wijze van in de eene en andere taal te schrijven met verloop van tijd merkbare wijziging had ondergaan" (p. 371).

Zelfs de tekstrevisie van 1565/6 acht hij, op gezag van Thysius, dat buiten de zaken en den inhoud der Belijdenis is omgegaan.

En wat alles afdoet, om het dolzinnige beweren van A. v. d. Os, die de Formulieren van eenigheid weêr op losse schoenen wou zetten, uit te kleeden, dat er niets van overbleef, heeft De Moor een betoog van bijna 50 bladzijden quarto geleverd, die in fijnheid van disputeerkunst tot de keurigste brokstukken uit zijn arbeid behooren.

Over de Walchersche artikelen, die tegen Vlak, Roell en Becker zijn opgesteld, evenals over de Zuidhollandsche nadere verklaringen tegen de Remonstranten, behoeft hier niet gehandeld. Deze toch gingen niet van

de kerken, *als geheel*, maar slechts van een enkele groep in haar midden uit. Niet volgens kerkrecht, maar uit nooddwang. Overmits de Nationale Synode ontbrak. Cf. Brahe, *de Walchersche artikelen*.

Voor ons onderhavig doel is het dan ook volkomen toereikend indien in het bovenstaande nogmaals, en nu, we meenen, haast volledig bewijs is geleverd, voor wat nog Donker Curtius en ten deele ook Scholten, beweerd heeft, en ongetwijfeld dan ook gangbare munt in onze kerkelijke opinie zou gebleven zijn, indien niet van Irenischen kant, in den trant van Seldenius' vroegere beweringen, nogmaals een gevoelen over hetgeen met de *Formulieren van eenigheid* gebeurd was, gebeuren mag en gebeuren moet, was opgekomen, dat bijna door heel ons corps van orthodoxe predikanten, op het schijnbaar welgefundeerd gezag van Dr. Van Toorenenbergen, is nagesproken, en meer dan men oppervlakkig vermoeden zou, tot het troebel maken van de publieke opinie over wat ons kerkrechtelijk te doen staat, zeer tot schade van de veerkrachtige ontwikkeling onzer kerk, heeft medegewerkt.

XI.

BEDINGEN VAN WETTIGE REVISIE.

Op grond van wat de historie leert, komt alsnu ons slotbetoog de voorwaarden aantoonen, waaronder thans revisie der Formulieren zou kunnen plaats hebben.

Een punt, waarvan het hoog gewicht niet licht kan worden overschat.

Immers, mocht het vroeg of laat, naar Gods believen, in deze landen ooit weêr tot een herstel van de kerk der vaderen komen, dan zou men, ook na uitdrijving van het Modernisme en Arianisme, onder wie alsdan van orthodoxe belijdenis overbleven, terstond voor de vraag komen te staan: *Op wat grondslag bouwen we dan nu?*

En dan zouden zeer velen der Irenischen en ongetwijfeld ook enkelen onder de Gereformeerden, zoo predikanten als leeken, bezwaar hebben in het eenvoudig weêr opnemen van de oude Formulieren en de oude kerkorde.

Althans men zou, ook bijaldien nog alles bruikbaar bleek, dit toch zelf, na voorafgaand aanhooren van tegenbedenkingen, en met heldere bewustheid willen constateeren.

En dááaraan eenmaal toegekomen, dan, het spreekt vanzelf, dan kán het niet uitblijven, of van den éénen of den anderen kant, zal men den eisch opwerpen, dat eerst worde overgegaan tot *revisie*.

Er zijn tal van orthodoxe predikanten en gemeenteleden, die zulk een revisie begeeren, overmits zij tegen tal van uitdrukkingen en leerbepalingen in de Formulieren van eenigheid zeer ernstig bezwaar hebben, ofschoon ze aan den Gereformeerden typus niet zouden willen raken.

Maar er zijn er ook, die wel terdege het „Dordtsche” om het nu maar eens zoo te noemen, uit onze Formulieren zouden willen uitlichten, om het te vervangen door meer Luthersche denkbeelden de één, door eenigszins Remonstrantsche voorstellingen de ander.

Terwijl er eindelijk nog een derde soort lieden gevonden wordt, die, hoewel met elke leerbepaling vrede hebbende, toch door meer dan één Schriftverklaring of manier van zeggen zich gedrukt gevoelen, en deswege een sobere uitzuivering niet ongaarne zouden zien.

Waar dan nog aan is toe te voegen, dat bijna door allen de gehoudenheid der kerk wordt erkend, om tegenover de vannieuws opgekomen ketterijen en den schrikkelijken afval op godsdienstig, zedelijk, maatschappelijk en staatkundig gebied, de belijdenis naar Gods Woord nader toe te lichten en breeder te omschrijven.

Maar *hoe* zal dat dan moeten gaan?

Naar welke regelen zal men zich bij zoo gewichtig werk hebben te gedragen?

Aan welke bedingen zal men, revideerende, gebonden wezen, om niet in ongebonden willekeur te vervallen?

Op die vragen zal dan toch een antwoord moeten gegeven worden.

Een antwoord nu te dringender noodig, wijl thans niet meer gelijk in de 17e eeuw, de wereldlijke overheid tegen misbruik van macht en onbezonnen willekeur waken kan.

Bij stemming zulk een antwoord laten opmaken, gaat niet aan.

Want immers het is niet de vraag, hoe de meesten onder ons zouden *willen* dat het bij zulk een revisie toeging, maar hoe het daarbij *behoort* toe te gaan.

Er is een hoogere macht, waarvoor een iegelijk onzer, hetzij hij rechts of links sta, heeft te bukken.

En die hoogere macht, dat stemt men immers toe, is voor de vaststelling van de Formulieren van eenigheid niet meer de magistraat, maar alleen *Koning Jezus*, sprekende in zijn Woord, en dat Woord uitleggende in de oorkonden van zijn kerk.

Zoo blijkt dus vanzelf, dat op het terrein van een Gereformeerde kerk schier alles aan zal komen op de voor de hand liggende vraag: *Wat leert desaangaande de historie?*

En naardien de vraag: wat de historie leert? alleszins voor kalm en omstandig onderzoek vatbaar is, hebben we ter bedaring van het woelige

in de kerkgeesten, geen beteren raad gevonden, dan ten aanhooren van het groote publiek „de relaesen der historie” nogmaals na te vertellen en breeder dan dit dusver ooit gedaan was dit punt van historiën toe te lichten en duidelijk te maken.

En al geven we nu voetstoots toe, dat een kenner der geschiedenis, die onze Gereformeerde sympathieën mist, op meer dan één punt licht tot een andere conclusie zal geraken, toch maken we ons sterk, dat niet licht iemand zich aan een weerspreken van de alsnu in kaart gebrachte hoofdlijnen wagen zal, en dat door onze opstellen alle verdere bespreking dezer quaestie uit de sfeer der legenden weêr terug zal zijn geleid naar den vasten bodem der historie.

Maar juist daarom scheen het ons van belang, aan het slot van ons onderzoek genaderd, nu nog kortelijk de zoo natuurlijke vraag der nieuwsgierigen te beantwoorden: *Wat hieruit nu volgt voor de revisie waar wij aan oekomen?*

En dan zij het ons geoorloofd dáárop het hier navolgende in overweging te geven.

1. *De eerstkomende revisie zal een exceptioneel karakter dragen.*

Aan drieërlei zal dit exceptioneele liggen.

Vooreerst dááaraan, dat er twee en een halve eeuw verliep, zonder dat er ook maar een enkele Synode-Nationaal van alle Gereformeerde kerken in deze landen saâmkwam.

Dit toch maakt, dat al dien tijd door de gelegenheid in rechten heeft ontbroken, om gerezen bedenkingen in den wettigen weg ter berechting aan te bieden. Waaruit valt af te leiden, dat er nu allicht meer aan bedenkingen zal zijn opgehoopt, dan anders ooit op eenige Nationale Synode zou zijn ingebracht. Iets dat te meer klemmt, nu het eind der 18de en het begin der 19de eeuw één dier groote keerpunten in de geschiedenis van ons geslacht vormt, die evenals de eeuw der kerkhervorming, machtig plegen in te werken op de bestaanswijze van het bewuste menschenleven.

We zeggen dit niet zoozeer, omdat in dien tusschentijd de wetenschap vooruitging; want indien we iets van de diepte der dingen verstaan, is de wetenschap der godgeleerdheid op verre na niet meer op de hoogte, die ze eenmaal innam.

Aan historisch-critische inleiding moge thans een talent, als eertijds nooit

blonk, besteed zijn. In de kennis der *theologia naturalis* moge men vorderingen hebben gemaakt. De kerkhistorie moge een nieuw tijdperk van bloei zijn ingetreden. En ook de zedekunde verrijkt zijn meer dan ooit. Maar dit alles doet niets af aan het feit, dat in het centrum van alle theologie, d. i. *in de kennis van den levenden God* en de door dien God geopenbaarde en gewerkte waarheid, dus over de eigenlijke levensquaestie der heilige godgeleerdheid een donker duister is getogen, dat nacht schijnt bij het licht dat eertijds schitterde.

Neen, wat we bedoelen is dit. Nu de denkwereld en het leven en dus ons bewustzijn zoo machtige wijziging onderging, ontstaat de zeer ernstige vraag, op wat wijs *de door onze vaders beleden waarheid*, die ook wij *onveranderd* met hen en op hun voetspoor wenschen te belijden, *met dit veelszins gewijzigd bewustzijn in bewuste aanraking en verbinding kan blijven*.

En toch, dáár en dáárop vooral komt het voor de toekomst der Gereformeerde kerk aan.

Ten andere zal de eerstkomende revisie daarin hoogst exceptioneel zijn, dat de zonderlingste geesten tegen onze Formulieren op zullen doemen.

Nu eenmaal de tucht week en het snoeien is nagelaten en zelfs geen rankje tegen den muur werd opgebonden en dus alles wild dooreengroeide, is het niet te zeggen, wat zonderlinge raadslagen er door allerlei secten en dwaalgeesten tegen onze Confessie zullen beraamd worden.

Letterlijk zal niets meer veilig zijn.

Ieder zal iets anders willen.

En tenzij de kerk haar bedingen van revisie dubbel gestreng stelle, zal er van een leiden der geesten door de macht der historie nauwlijks sprake meer kunnen zijn.

En *ten derde* eindelijk zal men voor het ongerief staan, dat men zal te beraadslagen hebben zonder een goede kerkorde te bezitten en zonder dus zeker te zijn van behoorlijke deputatie of ook bedwang te kunnen uitoefenen, ter doorzetting van zijn besluiten. Met welke laatste opmerking natuurlijk bedoeld is, dat allicht een predikant of gemeentelid, die in het ongelijk worden gesteld, weigeren zullen zich te onderwerpen, om heil te zoeken bij den wereldlijken rechter.

Krachtens dit geheel exceptioneel karakter zal er derhalve eenerzijds met *zachter oordeel* dan gemeenlijk, maar ook anderzijds onder nog *strenger bedingen* dan oudtijds, dienen besloten te worden.

2. *De Synode-Nationaal, die tot dit werk der revisie zal saamkomen, moet in al hare leden aan de drie Formulieren van eenigheid door voorafgaande onderteekening verbonden zijn.*

Van dezen eisch kan noch mag afgelaten.

Wij althans gaan nooit meê met wie minder biedt.

En niet genoeg kunnen we den Gereformeerden in den lande deze verplichting op het hart binden, om op dit beding onwrikbaar te staan.

Bezwaar kan dit niet inhebben, want een predikant of ouderling, die uit en naar Gods Woord belijdt wat onze vaders uit en naar dat Woord als de ontvouwing van den Raad Gods beleden, en die dus niet in verzet komt tegen de stukken der leer, maar bedenkingen heeft tegen de wijze van inkleeding, of de manier van betoog en uitdrukking, kan en mag desniettemin, deze drie Formulieren met een geruste consciëntie onderteekenen, mits hij dês wel en deugdelijk zich bij zichzelf verzeerd houdt: 1°. dat zijn bedenking geheel en al steunt op Gods Woord; en 2°. dat hij bereid is, om, kreeg hij ongelijk, zich ôf in bijzaken te schikken, ôf af te zien van verdere verstoring der kerke Gods.

Dit punt, in ons historisch betoog breedelijk uiteengezet, behoeft hier dan ook niet verder betoogd!

Alleen sta hier nog bij, dat bij loslating van dezen band, elk andere band onvindbaar zou blijken.

En zonder band saâmkomend, zou er geen oorzaak zijn, waarom, naast Valeton Jr. een Van Koetsveld, naast een Van Koetsveld een Hofstede de Groot, naast dien weêr een Prins zou plaats nemen, om aldus langs al de sporten van de ladder onzer kerkelijke grootheden allengs af te dalen tot algeheele opzizzetters der Heilige Schrift als Dr. H. Oordt en Dr. A. Pierson.

3. *Aan de Heilige Schrift zou niet mogen getornd worden.*

Elk gravamen, waardoor eenige uitspraak in onze Formulieren aangaande de Heilige Schrift werd aangetast, zou men niet-ontvankelijk behooren te verklaren, noch ook eenige „breedere verklaring” mogen opstellen, waarin ook maar van verre eenig minder gezag aan de Heilige Schrift werd toegekend, dan ze thans op het terrein onzer Formulieren bezit.

Niet alsof we op den duur „een breedere verklaring” ook van de leer aangaande de Heilige Schrift tegenover haar verminkers, ontzielers en verscheurders niet wenschelijk zouden achten.

Maar *beginnen* mag men o. i. daarmee niet.

Deed men dat, dan raakte alles op losse schroeven en kwam er niets meer van onze kerk terecht.

Reeds *Walaueus* getuigde volkomen naar waarheid: „dat de Synode door

de *Heilige Schrift* wordt geoordeeld, niet omgekeerd de *Schrift* door haar. Zijnde zij ἀκριτότατος, d. i. „vallende buiten alle berechting van mensche-lijke vierschaar!”

En eerst later, als er weêr eenige gang, eenige wasdom uit Christus, eenige gezonde en normale krachtsontwikkeling in de kerken dezer landen merkbaar zal worden, dan, maar ook dan eerst zal de tijd zijn aangebroken, waarop men zonder gevaar van zich aan Gods heiligheden allerschrikkelijkst te bezondigen, over het stuk der ingeving, den inwendigen samenhang en het canoniek gezag der Heilige Schrift zijn oprechte belijdenis tegenover de loochenaars van Gods Woord breeder zal kunnen uiteenzetten.

4. *Aan de Heilige Schrift alleen zij zulk een Synode bij haar uitspraken gehouden.*

Dit spreekt vanzelf, maar dient dan toch uitgesproken.

Daarover mag quaestie noch twijfel bestaan.

Bij elk ander kerkelijk geschil gaat het pleit op *hetgeen rechtens in de Formulieren vaststaat*.

Maar komt het er op aan, om juist te beslissen, *of iets in die Formulieren ook nog verder vaststaan zal*, dan natuurlijk gaat het pleit alleen op het fundament van alle waarheid, gelijk dit ook in het getuigenis van profeten en apostelen der wereld gegeven is.

5. *Ze kome saâm niet met den last om te reviseeren; maar ga hiertoe dan slechts over, als dit haar zelve oirbaar dunkt en raadzaam.*

Een gansch ordinaire voorzichtigheidsbepaling.

Er mag niet zoo maar, zonder eerbiedenis, gesproken worden van „dat de wetenschap zóóveel is vooruitgegaan!” en van „dat wij niet meer het keurslijf der vaderen kunnen aantrekken!” en van „dat wij de taal van onze eeuw moeten spreken!” en wat dies meer zij, als stond het reeds vooruit vast, dat de Formulieren zóó als ze nu daar liggen, in elk geval niet konden, niet mochten en dan ook niet zouden blijven.

Over dat alles valt vooruit niets te beslissen.

Daar kan niemand onzer vooraf anders dan een voorbarig oordeel hebben.

Dát is het juist wat zulk een geestelijke Synode dan eens zien zal.

6. *Zulk een revisie zal moeten plaats hebben bij wijze van ingediende, wel-omschreven klacht, niet bij manier van losse examinatie.*

Voor al bij de ontzettende verwarring der geesten, waaraan we thans toe zijn, kan dit niet anders.

Van een losse discussie over elk artikel, elke zinsneê, elken regel en elk woord zou doodeenvoudig niets terecht komen.

Dat wierd Babylon op en top.

En de eenige weg om tot ordelijk beraadslagen, nauwkeurig toetsen, rijpelijk overwegen en Godgevallig besluiten te komen, zou daarom zijn, dat de Synode de classes verzocht schriftelijk aan haar te zenden alle voorstellen tot ampliatie of alteratie der Formulieren, die door de predikanten, ouderlingen of gemeenteleden onder leur ressort mochten zijn ingediend.

Zulke voorstellen zouden dan van woorde tot woorde dienen aan te geven en uit te drukken wat men breeder en anders in onze Formulieren wenschte geschreven te zien, met volledige adstructie van de gronden, waaruit de noodzakelijkheid tot wijziging en de gepastheid van de voorgestelde verandering bleek.

Voorts zou ieder zulk een voorstel op eigen naam moeten indienen, zoo dat men wist met wien men te doen had, en wat ieder inleveraar van voorstellen met zijn eigen voorstel wilde.

7. Geen revisie zou mogen plaats hebben, waardoor het specifiek Gereformeerde karakter van onze kerk werd aangetast.

Ieder stent toe, dat een revisie niet te pas zou komen en naar recht en billijkheden op het allergestrengst te veroordeelen zou zijn, waardoor men onze Formulieren poogde om te zetten in een *Joodsche* confessie.

Ieder geeft ook toe, dat geen Synode, hoe wijdluftig ook, ooit de macht zou hebben, om van onze kerk een *Turksche* kerk te maken. Of ook een *heidensche*.

Ieder erkent voetstoots, dat de Synode elk zedelijk recht zou missen, om in onze Confessie weêr *de mis* in te voeren en ons Roomsche te maken.

Maar is dit zoo, welnu dan spreekt het ook vanzelf, dat geen Synode, met wat macht of gezag ook bekleed, ooit recht of bevoegdheid kan hebben, om ons Doopsgezind te doen worden, of ons Irvingiaansch, of Luthersch, of Darbistisch, of Remonstrantsch te maken, om de eenvoudige reden, dat onze kerk dan eenvoudig zichzelf zou ontbinden, en wij elk op onze eigene gelegenheid naar de Lutheranen of Mennonieten konden overgaan.

Hiermee is dus duidelijk aangewezen, binnen welke grenzen zich zulk een revisie bewegen moet.

Raken aan wat ons van andere kerken specifiek onderscheidt en dus ons Gereformeerd karakter kenmerkt, dat mag ze *niet*.

En 8. *Zou de tegenwoordigheid op zulk een Synode van deputaten van andere Gereformeerde kerken, ons alleszins gewenscht voorkomen.*

Onze kerk is nooit een „apart Nederlandsch kerkje” geweest.

Steeds hebben we ons als een deel der wereldkerk gehandhaafd, en bleven we als zoodanig van onze geloofsgemeenschap met de Schotsche, Amerikaansche, Fransche, Zwitsersche, Duitsche en Boheemsche broeders ons steeds helder bewust.

Kon men derhalve ook deze kerken bewegen ons mannen te zenden, wier naam stond onder de Confessie van hun eigen kerk, gelijk die in de dagen der Hervorming door onze kerk erkend is, dan kon het veel beter dan een *Presbyterian Council*, tot sterking van den eenheidsband bijdragen, indien men in stille vreeze voor Gods aangezicht aan het weêr opwekken van een gemeenschappelijk belijdenis-leven de hand sloeg.

B I L A G E N.

BIJLAGEN.

I.

Verklaring der redenen van de advysen der meeste stemmen in de vergadering, gehouden in 's Gravenhage in Mey 1607 over zekere pointen bij de HH. Staten-Generaal overgegeven, om een voorbereiding te maken tot de aanstaande Synodus-Nationaal, ondertee kent in Amsterdam 17 Oct. 1607.

Synodaal Archief, Deel VI, Volumen I.

*Hooch vermogende, Edele Hoochwijze, seer
Voersienige Heeren,*

Alsoo wy opt beschryven van Uwe Mog. Ed. in Maio lestleden in den Hage vergadert waren, om Uwe Mog. Ed. te dienen van advys over sekere pointen ons by Uwe Mog. Ed. tot voorbereydinge des Synodi nationalis overgelevert, hebben wy ons dat mael opt hoochste bevljigt om Uwe Mog. Ed. een eenparich advijs over alle de voorgeschreven pointen toe te stellen (als met welke Uwe Mog. Ed. ende de gemeente Godts ontwyfelyck alderbest gedient souden syn geweest), hebbende tot dien eynde in verscheyde manieren versocht, eenige onser medebroederen, die in etlyke pointen van ander gevoelen waren te gemoete te gaen, so vele ons conscientie halven mogelyc was, dan de eenigheyt derselve advysen niet konnende getroffen worden, ende oversules synde deselven, so verscheijden alse waren Uwe Mo. Ed. overgegeven, hebben wy ten wedersyden daerby gepresenteert gehadt, onse advizen, bizonder daer in wi verschillende syn, met redenen te bevestigen, indient Uwe Mo. Ed. so believen soude.

Nadien het dan Uwe Mo. Ed. beliest heeft ons deselve onse redenen af te vorderen, so en hebben wy niet willen nalaten Uwer Mo. Ed. bevel hierinne na te comen, Uwe Mo. Ed. ootmoedelyc biddende, dese onse verklaringe goedichlyc te willen aennemē ende verstaen.

De pointen daerinne de vier broeders van ons verschillen konnen aldus vervatet worden.

Het eerste, dat die gene die tot de Nationale Synodi beschreven sullen worden, omme over alle swaricheden de leere aengaende, te vrymoediger hare

meyninge te verklaren, gedurende dit onderzoek ende oordeel over de leere, ontslagen sullen wesen van de verbintenisse aen den catechismus, ende de confessie der Nederlantsche kerken.

Het tweede, dat bi de Synode nationael verstaen werden niet alleen de gedeputeerde, maer oock te deputeeren predicanten tot de welke reces sal mogen genomen worden, indien eenige saken in Synodo nationali voorvallen, daer inne de gedeputeerde haer soude mogen beswaert vinden, ende dat alle tgene alsoo besloten wort, voor een eyndelycke ende definitione sententie sal gehouden worden.

Het derde, dat in de voorschreven Synode de confessie der Nederlantsche kercken moet ende behoort gerevideert te worden ende dat hem niemant en behoort te beswaren over de clause van revisie des catechismi ende der belidinge, dewyl revisie alsoo wel confirmatie als correctie veroorsaect.

Verklaringe ende redenen waeromme wy het eerste point van dit advys niet hebben kunnen toestemmen.

Om dit grondelyk in te sien, staet te bemercken 't geene hiernaevolgt.

Altyt hebben de orthodoxi ende recht gevoelende leeraers der kerken bekent (gelyck wy oock doen) dat het geschreven woort Godts sy de eenige regel onses geloofs, daer aen alle leeringe beproeft ende daarna aangenomen ofte simpelyc verbonden sijn.

Nochtans diewyl dit woort van den ketteren ooc wert voorgewendt ende misbruyckt tot een deeksel harer dwalingen, so syn door de recht gevoelende leeraers der kercke na rype deliberatie ende gemeene toestemminge der gantscher kercken eenige symbola oft belydenissen des geloofs tot allen tyden gestelt, als daer syn, het Symbolum der Apostelen Symbolum Nicienum ende andere daer na.

Dese hebben haren gront ende vasticheyt wt Godes woort, maer en syn niet van gelycke autoriteyt met den worde Godts als dwele syne autoriteyt van hem selven heeft, maer die andere niet van haer selven, maer van den worde Godts.

So is ooc de nutticheyt van dien, dat se gedient hebben, om de ketters ende haere dwalingen te ontdekken, die anders onder den name van Godts woort gedreven worden.

Item om de kerken ende leeraers in eendrachticheyt onder malkanderen te houden, ende scheuringe te vermyden alsooc om de suyverheyt der leere tot den naekomelinge voort te planten, daeromme sy oock in sulcken sin normae ofte regulae van den ouden genoemt werden, ende ooc noch genoemt mogen worden als uit Godes Woort genomen ende opt tselve gegrondet. Ende en is noijt een wettige Synodus gehouden sonder secundario aen eenige confessie ofte symbolum gebonden te syn.

Dit hebben oock nagevolgt evangelische kerken, die van het pausdom afgescheyden syn by onze tyden, in Duytschlant, Switzerlant, Francryc, Engellant, Schotlant etc.

Ende alsoo Got Almachtich ooc in de Nederlanden het licht des evangelij heeft laten opgaen, so is oock met een gemeen consent die belydenisse des geloofs der Nederlantsche kercken gestelt, ende tot noch toe sonder tegenspreken van allen denselven kercken gehouden geweest.

Daerwt dese nuttigheden syn gevolgt.

I. Dat daarmede de kercke is gerechtvaardigt geworden van vele calumniën, daarmede sy by de overheyt is beschuldigt geworden.

II. Is oock onderscheyden van wederdooperen ende andere secten die met de reformatie mede opgeresen syn, ende syn de rechtgeloovige daerdoor in de gesonde leere bevestigd, ende voor de verleijdinge der valsche leere bewaert.

III. Hierdoor is ook eendrachticheyt onder de leeraren ende kercken gehouden, als aen de welcke sy alle verbonden syn, om scheuringe te vermeyden, daeromme het oock hoochnoodich is, dat deselve noch onderhouden worden.

Daerentegen wanneer de praedicanten alle tsamen ende formelyk ofte by hare eygene resolutie ende openhare vrystellinge van deese geheele belydenisse tseffens ende generalyc ontslagen worden (alwaert maer voor eenen tijd) soo moeten daer wt volgen dese swaricheden.

I. Dat dese belydinge ende catechismus en de leere daer inne begrepen, die nu veertich jaren lanck openbaerlyck in dese Nederlande is gepredickt, daerop so vele vrome martelaren haer bloet hebben gestortet, daeromme veel andere huys ende hof verlaten hebben, ende syn komen wonen in deze Vereenigde Nederlanden, ende tot hare groote schade de lasten van oorloge hebben helpen dragen, in twyfel sal getrocken worden.

II. Hiermede sal oock den bant van de eenicheyt der leere onder de kerkendienaeren gebroken, immers in groot perikel van verbreekinge gestelt worden.

III. Sal ooc hiermede in twyfel getrocken, gequetst ende eyndelyc gesceurt worden de eenicheyt, die tusschen de Nederlantsche gereformeerde kercken ende de wtheemsche is, immers sal denselven groote billicke offensie gegeven werden ende namentlyck den Paltzgravischen dat men (sonder haer daarvan te waerschouwen) de leere in haren catechismo begrepen, die tot nog toe openbaarlyck in alle de Vereenigde Nederlanden is gepredickt geweest, nu soude gaen trecken in twifel.

Tot twelck geen reden en is, nademael geen van beyde lichtveerdelyck en is aengenomen, diewyl niet allen de belydinge deser kercken rypelyck bij allen geexamineert ende aengenomen is geweest, maar in sonderheyt de Heydelbergsche catechismus, als hij eerst is geconcepieert onder paltzgraef Frederico IIIo hoochlofl: memorie, eer hij noch in druck gegeven werde bij allen anderen wtheemschen gereformeerden kercken een goeden tyt gedurende is gehouden, ondersocht ende geapprobeert geweest, gelyck hy oock daerna van den selven paltzgraef in vollen ryxdach tot Augsburg is geexhibeert met praesentatie van de leere daerin vervatet, wt den bibel (die daerneven geleyt werde als den waren toetssteen der religie) te bevestigen, als oock blyct wt het extractt van een schriftelyck antwoort syner Ceurvorstlycke Gene aen kaiserlicke Mat., welck extractt wy tot dien eynde hier aen gehechtet hebben, gecoteert met littera A, gelyck oock deselve catechismus tot noch toe so wel in dese landen als in den Paltz, maer oock van gemeene kercken hier te lande is verdedigt ende verantwoort ende noch sedert die tyt by veele heeren ende graven in hare lande ingevoerd.

IV. Sullen oock de kercken deser landen hiermede verdacht gemaect worden by alle andere gereformeerde kercken in andere landen, by dewelcke de Heydelbergsche catechismus ende de belydinge der Nederlantsche kercken tot noch toe is voor goet ende den worde Godts gelyckformich bekend.

V. Ende soo nochtans evenwel dit onaangesien, de voorsz. leere der belydinge ende des catechismi in maniere voorsz. in twyfel gestelt wort, sal boven de voorgaende swaricheden oock den wederspreckeren de mont seer geopent worden, om de kercken van ongestadichheyt ende ongewisheijt in der leere te lasteren.

VI. Ooc sal den curiensen geesten daarmede oorsake gegeven worden allerley cnnoodige quaestiën ende voormaels verworpene ketteryen tegen de leere voort te brengen, wanneer sy hooren, dat de selve leere alsoo in twyfel getrocken wort, gelyck de ervarentheyt geleert heeft, dat in Polen ende andere landen de Samosatani ende andere secten onder sulcken pretext nieuwichheyt in

der leere hebben ingevoerd ende met seer schadelijke ketterijen de kercke Godts verstoort.

VII. Daarmede sullen de kercken allesins ongerust ende twijfelachtich gemaect worden, vele vrome geërgert ende alsoo beroerten in particuliere kercken ende daarna alle 't lant deur veroorsaect worden, gelyc men alreede verstaet, dat door dit voorstel van op sulcken voet eene synode nationael te houden, allesins by vele vrome groote ongerusticheyt ontstaet, dewelc altyts ende insonderbeyt in dese tyt tot ruste des lants wel dient vermydt.

VIII. Hierwt moet oock groote confusie volgen in de ordinarie kerckenregeringe, want op gelycker maniere souden oock elke reyse niet alleen alle synodale ende classicale vergaderingen, maer oock alle kerckenraden daetlyck ontslagen moeten worden van de belydinge ende catechismo, soo dickwyls sy met eenich twijfelachtich oft afwykende litmaet te doen souden hebben, oft oock met andere wederpartiën, dwelck alsoo het doorgaens of immers dicwyls voorvalt soude schier sodanige ontslaginge van den voorsz. bant der eenicheyt gestadelyck moeten dueren.

Dwelc lichtelyc verstaen is, hoe ongerymt ende schaedelyc het wesen soude.

Diewyl nochtans etlycke redenen voorgewent worden, die tot het contrarie advys eenigen schyn geven, so hebben wy tot beter openinge der saecken deselve goetgevonden kortelyc te beantwoorden.

De eerste tegenreden.

De eerste is, dat de confessie ende catechisme syn by menschen in onsen tyt te samen gestelt ende mogen daeromme niet voor onwedersprekelyc ofte ongetwyfelt geachtet: maer behooren aen den toetssteen des Goddelycken woorts beproeft te worden, met het welcke sy anders in gelycke weerden gestelt souden worden, welke proef, opdat in vryicheyt sonder voorgaende vooroordeel geschiede behooren degene, die hierover oordeelen sullen ontslagen te worden van hare onderteeckeninge, daarmede sy haer aen de leere des catechismi ende confessie verbonden hebben.

A n t w o o r t.

Het behoorlyck ende ongetwyfelt onderscheit tusschen het woort Godts (als den eenigen regel des geloofs) ende andere Schriften daerwt verscheydelyck gestelt, is by ons hier voor verklaert, ende dat en neemt niet wech de onderlinge verbintenisse der predicanten aen sekere belydinge eendrachtelyck gestelt, aengenomen ende onderteeckent op geen ander fundament ofte meeninge, dan dat sy den worde Godes gelykvormich is, ende dewyle sy voor sulx gekent ende gehouden wort ende anders niet; daeromme oock deselve verbintenisse op sulck fundament so lange haer recht behoort te behouden, tot dat by imant clarlyc bewesen sy, datse in eenige poincten met den worde Godts niet overeen en komt, dwelc wel bewesen synde, behoeft geene ontslaginge van verbintenissen versocht ofte gegeven te worden, in sulcke poincten, als niet hebbende het fundament harer verbintenisse.

Dat nu voorgewendt wordt dat gedurende sulcke verbintenisse het oordeel over de poincten der leere, daerover eenige quaestie valt niet en can vry syn, ende dat dese verbintenisse een vooroordeel mede brengt ende dat degene, die aen een sekere leere gebonden is, niet en kan onpartydich van verschillen in der leere oordeelen.

Dat en gaet niet vast, want so dese regel soude gelden, so en soude een Christen die aen de Christelycke religie door synen doop verbonden is niet

mogen oordeelen over de verschillen tusschen de Christelycke religie ende on-Christelyke opiniën, daarmede de schrifture verworpen ende de voornaamste fondamenten der Christelycke religie verloochent worden, ten ware hij eerst van deselve syne verbintenisse aen de Christelycke religie ontslagen ware, ende soude daerwt volgen, dat de gene die recht wil oordeelen van de verschillen in de religie, soude hem moeten neutrael houden in de religie, dat is geen religie toestaan, ende alsoo zonder geloore syn. Ooc wordt die verbintenisse te verre getrocken, wanneer men daerwt soude willen besluitten, dat men niet vrylyck en soude mogen oordeelen over de verschillen in de religie, ende of de belijdinge die men eenmaal heeft onderteekent, den woorde Godes gelyckformich sy ofte niet, want de onderteekeninge der confessie ende des catechismi sulcke verbintenisse niet mede en brengt dat men eenmaal sulcke belydinge onderteekent hebbende namaels niet onpartidich en soude mogen oordeelen (wanneer daer quaestie valt over deselve belydinge) of sy met Godes woort overeenkomt ofte niet, want dewyl Godes woort d'eenige regelmate des geloofs is, waeraen men onverbrekelyck ende ten hoogsten verbonden is, *soo en is daer geene verbintenisse aen eenige belijdinge so vast, dat men daer door verhindert soude worden vrylyc in goeder conscientie te mogen oordeelen, of deselve belydinge, die men eenmaal heeft onderteekent, met den woorde Godes overeen come ofte niet*, ende 'tgene bevonden werde niet overeen te komen met Godes woort, te verwerpen.

Want dat men aen een sake daerover men te oordeelen heeft, of sy recht sy oft niet, wel kan verbonden blyven ter tyt toe men bevindt deselven sake onrecht te syn, dat kan oock in politiquen saken wel bewesen worden, want het kan geschieden dat een polityc persoon die synen eet gedaen heeft, de wetten ende ordonantien van 't gemeene lant oft oock van eene particuliere stat voor te staen, namaels wanneer daer questie valt over deselve wetten int debateren over deselve questien in goeder conscientie de sake overleggende en oordeelende na den regel der gerechticheyt bevinde dat deselve wetten, die hy brèedigt heeft, stryden tegen de gerechticheyt. Sal dan in sulcken gevalle een goed politicus niet kunnen oordeelen over sulcke quaestie in goeder conscientie, tensy dat hy te vooren van synen eet ontslagen sy? oft sal hij eerst gaen versoecken van synen eet ontslagen te syn, om over deze quaestie te mogen oordeelen, soude hem dat oock wel afgenomen werden, of soudet geraden syn, om sulcke oorsaecken, dan sal men hem van synen eet ontslaen?

Neen, voorwaer, want men soude hem billick mogen antwoorden, dat eerst moste blycken, dat synen eet daarmede hij aent landt ofte stat verbonden was tegen de gerechticheyt street, ende dat hy tyds genoch soude versoecken van sulcken eet ontslagen te syn, als hy bevonden hadde ende bewysen konde met goeden redenen dat sulcken synen eet dien hy gedaen hadde tegen de gerechticheyt street, ende soo hy het selve niet en konde genochsaam bewysen ende evenwel in sine conscientie niet geruste en ware over den selven eet, soo soude hy liever moegen synen dienst opseggen, dan aen sulcken eet gebonden blyven. Anders soude in der daet wt sulcke ontslaginge van verbintenisse nootsakelyc moeten volgen dagelyxse stilstant van rechte ende ordeneringe in hoven ende raethuysen ende — alle bant van justitie ende goede regeringe te niet gedaen worden, gelyc het nu seer periculeus ende schadelyck soude syn in der polecije sulcke ontslaginge van eede te doen; sonder sulcke vaste ende gewichtige redenen, alsoo soude oock dees ontslaginge van de verbintenisse der confessie der kercken seer periculeus ende schadelyck wesen.

Ende gelyck een goet politicus niettegenstaande synen eet wel can in des gemeenen lants saken oordelen, ende spreken nae de gerechticheyt, ende bilijkheit, dewyl hy bevindende, dat synen eet, dien hy te vooren gedaen hadde, tegen de gerechticheyt soude striden, soude 't selve mogen remonstreren daert

behoort ende versoecken van sulcken eet ontslagen te syn, *al soude hy ooc daer- over zynen dienst moeten, resigneren ende opseggen*, also kan ooc een kercken- dienaar oft leeraer niettegenstaende syne verbintenisse aen de onderteckende bekentenisse wel oordeelen onpartydelijck ende in goeder conscientie in alle voorvallende quaestien over de religie, wat den worde Gots conform is ofte niet, ende indien hy bevindt datter iet is in de helydinge die hij onderteekent heeft, dat met Gots woort niet overeen en komt, so kan hy *als dan tyts genoeg versoecken van sulcke verbintenisse ontslagen te syn*. Want alsoo hebben oock de recht gevoelende leeraers der oude kercke niet tegenstaende hare verbintenisse aen de voorgaende sijmbolen geoordeelt van de leere, die kettters tegen deselve sijmbole bevochten hebben.

Wt alle dwelcke blyckt, dat sodanige ontslaginge van verbintenisse, als by de verschillende broeders geëyscht wordt ongefondeert ende niet noodich en is, maer is tot behoorlycke vrijheyt des ondersoecks dit genoeg, dat eenen iege- lycken geoorloft ende vry blyve eenich point tot naerder ondersoeckinge voor te stellen, sonder daerdoor verstaen oft gehouden te worden te breken syne verbintenisse ende dat van sulcke voorstellinge tegen de belydinge ofte catechis- mum, niet wt de helydinge ende catechismo selve (dwelc onrecht ware) maer alleene wt Godes woort ondersoek gedaen ende geoordeelt sal worden, sonder in tselve oordeel op iet anders te sien dan op Godes woort.

De tweede tegenreden.

De tweede tegenreden is, dat door sulcke ontslaginge geen twyfelachticheyt in de religie ingevoert wort noch den bant der eenicheyt die met de voorsz. onderschrijvinge betuygt wort, gebroken noch int minste gekroekt, mitsdien de fondamenten der Christelycke religie in den sin evenwel vast ende onverbreke- lijk gehouden worden.

Antwoort.

Hierop is te antwoorde. Het is tegen nature ende alle reden te seggen, dat niet in twyfel soude getrocken worden tgene daer van men van selfs ende wt geen andere voorgaende oorsake dan omdat het een menschelyc schrift is, ende dwalinge onderworpen, ondersoek gaet doen of het de waarheyt is ofte niet, ende of de waarheyt daar oock met schriftuerlycke manieren van spreken wt gesproocken is, ende offer niets strydich en is ende diergelycken.

Ooc wert den bant der eenicheyt nootsakelyc gebroken, als men aen de aen- genomene eendrachticheyt niet meer gehouden en is door de ontslaginge van ver- bintenisse, even gelyc eenen bos met pijlen niet meer vast by een en leydt, als den bant daer se mede styf gebonden was, los gesneden is ende indien de fon- damenten der Christelycke religie in den sin evenwel vast gehouden worden, waertoe dient dan dat ondersoek of het de waarheyt is? Ende hoe koemt gij versoecken ontslagen te syn van de verbintenisse aen deselve schritte of ghy moet twyfelen of de waarheyt daerinne is.

Of indien met dese woorden gemeynt wordt, dat de fondamenten der Christelycke religie evenwel in den sin vastgehouden worden, al en is men niet gebonden aen de voorsz. belydinge ende catechismo dewyle sulx wel geschieden kan buyten deselve belydinge ende catechismo, wie sal ons daarvan versekeren van te vooren, dat diegene, die soo seer op dese ontslaginge drijven omdat de se verscheyden dingen tegen de belydinge ende den catechismus voor te stellen, ende andere manieren van spreken oft iet desgelycken voort te brengen hebben, de fondamenten der Christelycke religie in den sin vast ende onverbrekelyc hou-

den sullen? besonder als zy gesindt syn te ondersoecken voor 't eerst of oock de waerheyt in de voorsz. belydinge ende catechismo is? want of sy schoon selfs nu mogen verklaren, dat 'tgeen sy sullen hebben te seggen, niet en sal strijden of tegen de belydinge ende catechismo, of oock tegen Gots woordt, of tegen de fondamenten der Christelyke religie in den sin dat en is men niet schuldich te gelooven, ende en kan oock met geen schyn van billickheyt geëijscht worden dat ment geloove, voo ende aleer dat men gehoord ende ondersocht hebbe, wat het sy, ende dat oordeel en staet oock by haerlieden selve niet, die het seggen, maer by andere die haer hooren ende haer voorstel oordeelen sullen na Gots woort.

Men mach oock met recht seggen, by aldien de meeninge is, de fondamenten der Christelycke leere in den sin evenwel vast te houden, int ondersoec dat men doen wil als aen de welcke men niet en twyfelt of sy en syn in de belydinge ende catechismo wel begrepen, waertoe dient dan de ontslaginge? namelyk van een sake die men doch in allen gevalle evenwel vasthouden wil? Ende isset oock de meeninge int voorsz. ondersoec te handelen alleen van manieren van spreken ende dergelycke dingen de fondamenten der Christelycke religie niet raeckende soo is de formele ontslaginge van de geheele belydinge ende catechismo noch veel meer onnoodich, want waertoe ontslagen te worden van 't fundament dat men vast houden wil in de confessie ende catechismo als men maer en sal handelen van mindere dingen die 't fundament niet en treffen? Sulx dat het swaerlyck te begrypen is, waertoe men soo hart op dese ontslaginge dryft, ende wat vrucht daerwt te verwachten is, als men de leere der belydenisse ende des catechismi niet in twijfel trecken noch den bant der eenicheyt breken, maer de fondamenten der Christelycke leere evenwel vast houden wil, ende oock niet voort te brengen en heeft, dat tegen de confessie ende catechismo strijden soude, gelyk dit alle by de verschillende broeders bekend ende verklaert wordt.

De derde tegenreden.

Deze ontslaginge en sal maer wesen ten aensien van dezen Synode ende degene die examineren ende oordeelen sullen, ende gedurende dit ondersoec ende oordeel.

Antwoort.

De formele ontslaginge in sulcker voegen als sy by de verschillende broeders formelyc wordt geeyscht ende boven verklaert is tsy dat se met woorden in den Synodo bepaelt wort, ofte dat se voerder gaet sonder bepalinge, brengt altyt in allen gevalle de twyfelachticheyt ende andere inconvenienten mede, die boven verhaelt syn, want dat los is dat is los ende niet gebonden, ende over sulx d' wtkompste van een los ende ongebonden dinck onderworpen, maer evenwel blijft dese ontslaginge in dien tyt deses Synodi Nationalis niet bepaelt, want ooc het ondersoec ende oordeel en wort by den broederen in den Synode Nationali in een plaetse tegenwoordelyck vergadert synde niet bepaelt, maer gelyck sy door den Synodum mede verstaen de deputerende predikanten die elc thys in hare kercken alomme woonachtich syn, soo willen wy oock dat dit ondersoec ende oordeel tot deselve teruggebracht werde, ende sal dan die ontslaginge so formelyc het ondersoec ende oordeel (soo lange tselve deurt ende alomme waer het gaet) mede volgen moeten, als de schaduwe het lichaem; so moet de ontslaginge mede komen tot den Synoden provinciael ende particulier tot de classen ende kerckeraden ende alomme waer predikanten oft professoren

syn tot dewelcke dit onderzoek ende oordeel gerefereert ende gebracht moet werden, als mede de Synodus nationael synde naer het advys der verschillende broederen. Door twelcke wy voorwaer anders niet en kunnen verstaan, dan dat de ontslaginge al veel vorder streckt, als tot den Synodus nationael bijeen vergadert, ende wanneer dan noch eenige predikanten niet so terstont bij een sitten en kunnen ondersoecken of oordeelen, maar nemen haer beraet eenige maenden oft ooc jaren lanc, eer sy eenich oordeel eyndelyc wtspreken kunnen, so sonde immers dan dese ontslaginge al mede alsoo lange moeten dueren, want anders (na het seggen van deze broederen) en souden sy niet vrylic kunnen oordeelen, ofte indien de verbintnisse hem int vry onderzoek ende oordeel bij hemselfen niet en hindert, so en kan sy haer oock niet hinderen in het vry onderzoek ende oordeel in de vergaderinge, want de plaetse ofte oock de tyt simplyc en verandert den name van vryheyt ofte verbintnisse niet.

De vierde tegenreden.

Dese ontslaginge van verbintnisse sal geschieden met dese expresse conditie, dat niemanden, wie hy sy, geoorloft en sal syn, noch voor den Synodo noch geduirende deselven, hetzy in kercken oft scholen, te leeven strydich tegen deselve confessie.

Antwoort.

Dit en is geen genochsame reden tot de voorsz. ontslaginge, want het moste eerst blycken, dat deselve van nooden is, waarvan het contrarie te voren vertoont is, daer beneffens d'ontslaginge eens formelyck geschiet synde, treckt altyts eenen steert na haer, die door conditien met woorden besproken oft int papier gestelt swaerlyck betcont kan worden. Het is quaet genoch, dat eenige geesten haer bedwingen kunnen, iet voort te brengen tegen de confessie ende catechismo, ende alsoo apparentie te geven van scheuringe ende onruste in de kercken: wat souder dan wesen als deze versochte formele ontslaginge teenmael by presse resolutie aengesteld en in treijn gebracht ware, ende voorts in alle synoden, classen ende kerckenraden haren voortganc soude hebben als op de voorgaende derde tegenreden aangewesen is? De ervarentheyt behoort ons wyser te maken, dan dat wy een onnodige ende van allen tyden ongewoonlycke sake tot sulcken perikel der gemeene kercken ende gemeene ruste soude soecken in te voeren.

De vijfde tegenreden.

Dat de protesterende vorsten van Dutschlant haer den concilio van Trenten ooc daeromme niet hebben willen laten onderwerpen, omdat de Roomsche bisschop dandere bisschoppen ende prelaten, die op den Synodum verschenen niet van den eede daarmede si aen hem verbonden ware, ontslagen wilde.

Antwoort.

Dit exempel en dient niet ten propooste ende strydt ooc niet tegen ons advys, want bekennen rondelyc ende clærlyck, dat degene die op den toecomende Synodum nationaal met last van hare kercken verschynen sullen, allen op Godes woort (so velen het oordeel over de swaricheden der leere aengaet) acht nemen sullen.

Wy houden ons oock niet verbonden aen de catechismus ofte confessie, daer se iets tegen Gots woort hebben mochten. Hadde de paus van Roomen den genen die tot Trenten waren, so vele vryheyt willen verleen, de protesterende vorsten souden ongetwyfelt niet geweigert hebben, hare theologos daer henen te senden.

Maer hoe groot het verschil is tusschen dese verbindinge, daarvan hier

queastie is ende tusschen den eet der bisschoppen, die onder den paus van Roomen staen, blijkt genoch wt den brief van Andrae Sylvij (die daerna paus geworden is) tot het capittel van Mentz daer hy segt, quod etiam verum dicere contra papam sit contra episcoporum iuramentum.

De seste tegenreden.

De Paltzgravische Theologii in hare admonitione Neostadiensi verklaren behoirlyc te syn, dat de gene die op den Synodum nationael verschynen sullen, van de particuliere confessien ontslagen syn.

Antwoort.

Dit exempel en dient mede niet tot deser saeke, want wy en hebben in dese verenigde Nederlanden geen verscheydene confessien oft belydingen der openbare kercken gelyc se in Duytschlant doen, maer hebben alle 'tsamen een eenige formulam confessionis onderschreven, op deweleke onderschryvinge wy evenwel also niet en staen noch ons daer aen alsoo verbonden houden, dat ons niet vry en soude staen, wanneer wy met krachtige redenen wt Godes woort overtuigt waren, datter eenige onwaerheyt in ware, dat wy daer van niet en souden mogen afwycken.

Het tweede verschillende poinet.

Dat by de Synode nationael verstaen werden niet alleen de gedeputeerde maer ooc de deputerende predicanten tot de welce reces sal mogen genomen werden, indien eenige saken in Synodo nationael voorvallen, daerinne de gedeputeerde haer beswaert souden mogen vinden, ende dat alle 'tgene also besloten wordt voor een eijdelijcke ende definitieve sententie sal gehouden worden.

Dit poinet begrypt twee stukken: van de recessen ende vant Synodus nationael. De recessen doen wy gestant. Diewyl eenige saken voorvallen mogen, daerinne haer de gedeputeerde selve beswaert souden vinden, als niet wetende de meeninge ende advijs van hare medebroederen, sonder dwelcke ende sonder voorgaende communicatie met deselve, sylieden niet en soude begeeren eyndelyc te resolveren, gelyck daer oock andere gewichtige occasien van sulke recessen voorvallen mogen.

Maer wy vinden ons beswaert simpelyc in alle saecken ende tot allen tyden, end op elck eens beswaringe ofte tegenspreken reces te laten nemen, want daerdoor soude de deure geopent syn om den Synodum Nationalem ten meesten deele onvruchtbaer te maken, door het onthouden van resolutiën, ende om de kercken alomme met quaestiën, disputen ende twisten te vervullen, neffens andere inconveniënten meer hier aenklevende. Daerom isset, dat wy op de sevenste vrage niet simpelyck ja hebben connen antwoorden, maer de bepaelinge daerby gevoegt dat Synode nationael oordeelen sal, waerop, hoe ende wanneer het reces genomen sal worden, opdat also alles met orden geschiede ende alle inconveniënten vermeden worden, want ghelyck wy niemant die hem sonder hem met syne principale te beraden beswaert vindt, wtsprake te doen, ontseggen, willen wy oock degene, die haer hier inne door hare genochsame last niet en beswaren, daertoe niet dwingen. Ende opdat aen d'een syde de eenige wt ongebondentheyt om den tijt te verlengen altijt reces soecken te nemen ende aen d'andere sijde andere wt eenige sinlycheyt reces weygeren, hebben wy eenen middel-wech genomen; ende hebben den Synodo de saecke van recessen in handen gegeven, als nu geseyt is.

Aangaende den Synodum, daerby verstaen wy de vergaderinge der personen,

die van hare kercken wettelyck verkooren ende met behoorlycke lasten ende instrumenten afgesonden, in den name des Heeren byeen vergadert syn.

Dese weten de gemeene leere in hare kercken eendrachtelyk ende gerustelyck geleert ende onderhouden, ende konnen derhalven volgende de wetenschap die sy hebben van harer kercken ende medebroederen meeninge, ende na wtwysen harer lasten die sy medebrengen van de voorvallende quaestien handelen, ondersoecken, ende na gewoonlycke ende behoorlycke oordeel eyndelyck besluiten. Ende een sake op sulcke wyse geoordeelt ende besloten, behoort voor een eyndelyke sententie gehouden te worden naer den regel van Godes woort ende het gemeene gebruyck der kercken tallen tijden, gelyc oock onse verschillende broederen tselve te vooren genoechsaem eenstemmelyck met ons geadviseert hebben op het derde vraechstuk van Uwe M. E. wt elke particuliere Synode wier predikanten ende twee onderlingen sullen gedeputeert worden tot de Synode nationael, om te mogen in alle voorvallende saken adviseren ende definieren.

Soo en wort oock in Uwe M. E. seste vrage daarop het eerste verschil tusschen ons ende onse voorn: broederen gevallen, niet gesproken van deputerende predikanten, maar alleen van de gedeputeerde ter voorz. vergaderinge, waarmede Uwe M. E. genoechsaem verklaren bij de Synode te verstaen alleen diegene, die daertoe sullen gedeputeert werden, gelyc ooc wij; maer als onse verschillende broeders door den Synodum verstaen ooc de deputerende predikanten die thys syn ende willen, dat tot deselve reces genomen sal worden, eer men iet eyndelyc sal besluyten, so en konnen wy wt haere woorden niet anders verstaen of dit en sy hare meyninge. Indien imant beswaert soude syn, het oordeel des Synodi aen te nemen, dat dan de gedeputeerde predikanten daer in Synodo synde, wederom te huys souden trecken, ende elcx in haren provincialen Synodo, op nieuws wederomme voorstellen; ende byaldien dan imant de wtsprake van de meeste stemmen, accorderende met de wtsprake des Synodi nationael, noch niet soude willen volgen, soo soude deselve sake wederom op nieuws aen alle classen in elke provincie gebracht moeten werden, ende 'tgene aldaer van allen eendrachtelyk besloten souden werden, soude voor een eyndelycke sententie gehouden werden; waerop siet, dat de voorn. broeders in haer advys seggen; alle 'tgene also (te weten niet alleen door de gedeputeerde maer oock door de deputerende predikanten) besloten wordt, sal voor een eyndelycke ende definitive sententie gehouden worden, maer oft quam dat onder dese deputerende predikanten in classibus alleen bij de meeste stemmen het voorgaende oordeel bevestigt worde of sylieden dan oft andere die te voren int oordeel beswaert souden mogen syn geweest, sulcke eyndelycke wtspraken souden willen oft oock gehouden syn te volgen, daarop en hebben wy van henlieden geen clare eyndelycke wtkomste konnen vernemen, maer diewyl sy onse woorden (int gemeen oft met de meeste stemmen) in haren advizen wtlatende ende daerna verklaert hebben, dat sy onse woorden gevolgt hebben, soo veel haer doenlyc was na hare conscientie, so en konnen wy daerwt anders niet oordeelen, dan dat hare meyninge soude geweest syn, dat alles eenstemmelyc sal moeten besloten worden; doch alsoo wy daerna van andere verstaen hebben, dat sy haer sedert aengaende d' eenstemmicheyd anders verklaert hebben, soo laten wy 't daerby berusten.

Nu dese maniere van Synode te houden en konnen wy geensins toestaen, ja achten deselve te syn ondoenlyck, onstichtelyck, onschriftmatelyck ende geheel ongerijmt.

Ondoenlyck, omdat door sulcke maniere van procederen de swaericheden ende geschillen, die in den Synodo sullen mogen voorvallen, nimmermeer en sullen geeyndicht werden, so daer op elke point datter voorvalt, recessen moeten genomen werden, ende sal also de Synode wel veele jaren duiren, eer daer iet

sekers sal besloten worden tot onverdragelycke kosten vant gemeene lant ende de kercken.

Onstichtelyc, ja den kercken geheel nadeelich, diewyl door dese maniere van doen, de kerckelycke discipline geheel sal vervallen ende eene groote confusie ende ongeregeltheit in de kercke sal ingevoerd worden.

Wantsoude men die procedure houden in de Synode nationaal, so behoorde deselve oock in alle provinciale Synoden gevolgt te worden; ende so sal degene, die hem het oordeel der provinciale Synoden niet en begeert te onderwerpen, hem mogen beroepen op alle de classen die onder deselve synoden ressorteren ende van de classen tot de particuliere kerckenrade ende so en sal niemant van wegen valscher leere oft ongeregeltheit des levens kerkkelijk mogen gecensereert worden by eenige synode sonder voorgaende kennisse van alle classen ja kerckenraden int particulier, waer wt dan anders niet en can volgen dan een ongetoomde vrijheyt ende ongeregeltheit in der kercke, want door dese maniere van procederen soude de kercke in eenen labyrinth oft doolhof geraken daer sy nimmermeer wt komen konde, want de vrome ende vredsamen predicanter souden dese moyte haeste moede worden dat sy alsoo henen ende weder souden moeten getrocken worden, om de waerhyt ende goede orde in de kercken voor te staen; daer soude oock ondragelycke kosten wt volgen ende so souden alle saken staende blyven, ende souden alsoo alle ketterijen ende ongereltheden in de kercken toenemen, ende soude de Gereformeerde kercke een voestersche worden van alle ketterien ende gotloosicheyt, want men soude niemant hoe godslasterlyc eene leere hy dreve, ende hoe gotlooslyc hy leefde, door eenich kerckenoordeel straffen konnen.

Onschriftmatic achten wy deselve maniere van procederen, dewyl sy stryt tegen de maniere en orden die d' apostelen gehouden hebben in de eerste christelycke Synode tot Jerusalem vergadert synde, Act. 15, welcke orden ende maniere in de naervolgende synoden van de christelycke kercke ende leeraers der selve si onderhouden geweest; daerentegen en vint men nergens eenich exempel van sulc eene synodale vergaderinge als by de verschillende broederen wort voorgelagen welcken voorslach wy oock voor geheel ongerymt honden, diewyl daernede omgekeert wert de gewoonlycke orde ende maniere van procederen in de kercken, daer door men tot noch toe heeft geapelleert van kerckenraden tot classen, van classen tot particuliere synoden, ende van particuliere ofte provinciale synoden tot nationale.

Daerenboven so wort door dese meeninge dit woordeken Synodus toegedichtet eene betekeninge teenemaal ongehoort ende tegen 't gebruyck van alle christelycke oude ende nieuwe synoden strydende. Sal de Synodus heeten eene menichte der gener, die verre ende wyt van maelcanderen in verscheyden provincien syn geseten? Sal het een byeenkomste heeten sonder bijeen te syn? Salt een vergaderinge syn van de gene die niet vergadert, maer hier ende daer verstroyt sitten? Wy en hebben noyt by enige grammaticos oft gevalueerde kerckelycke scribenten ofte andere gelesen het woort Synodus voor een menichte dergene die van maelcanderen hier ende daar in verscheyden steden ende vlekken verstroyt wonen. Beteekent niet veelmeer dat woordeken Synodus eene vergaderinge van persoonen die maelcanderen hooren spreken, om alsoo wt de redenen die zij aen wedyrsyden gehoort hebben, een besluyt te maken? Hoe kan dat gedaen worden door sulcke procedure? Wat kennisse konnen de predicanter hebben, die niet gedeputeert en syn tot sulke vergaderinge van 't gene daer is gepasseert voorder als haer wordt gerapporteert? Ende hoe kan alles int lange ende breede alsoo gerapporteert worden, om daerwt recht te mogen oordeelen?

Het derde point daerinne de voorschreve broeders van ons verschillen, is:

Dat in den voorsz. Synodo de confessie der Nederlantsche kercken moet ende behoort gerevideert te worden, ende dat niemant hem en behoort te beswaren over de clausule van revisie des catechismi ende der belydinge, diewijl revisie des catechismi ende der belydinge sowel confirmatie als correctie veroorsaect.

Dat de beleydinge ende catechismus in alle nationale Synoden noodwendelyc moet gerevideert ende oversien worden, als synde sulx een essentieel ende substantieel point van een Synode nationaal gelyc de verschillende broeders haer verklaert hebben, en konnen wy geensins verstaen.

Ten eersten, overmits sulx een heel nieuwe sake is, daarvan wy sedert Christi geboorte ende het oprechten der christelycke Apostolische kercken, geen wet en hebben vernomen, maer wel veel exempelen ter contrarien; gelyc wy dan ook geen exempel weten te vinden, dat een wtschrijvinge des Synodi generael oyt onder de christenen alsoo (namenlyck tot revisie der algemeene belydinge oft catechismi) geschiet sy.

Ten tweeden, omdat door sulcke wet ende gebruyck de kercke Gots selve haer eigen leere ende geloof elcke reyse sonder tegenspreken in twyfel gaet trecken ende also in een ongewisse leere oft geloof schynt te staen, dwelc immers soo onder de kerckendienaers als onder de gemeene litmaten mede geen goet en kan veroorsaken.

Ten derden, hierdoor sal oock elcke reyse van selfs ende sonder noot de deure wyt open gedaen worden tot allerley quaestien ende onnoodelycke ja schadelycke disputen, also daarmede den ketelachtigen ende nieuwsgierigen geesten de gelegenheyt ende hant gegeven sal worden, om elcke reyse, nieuwe leere op de bane te brengen.

Ten vierden, sal hiermede den stant der kercken op sulcken wech gebracht worden, dat wy schier in alle Synodis nationalibus nieuwe confessiones immers verscheydene vergaderinge te verwachten hebben, wat heden den eenen behaegt sal morgen den anderen mishagen, ende also sal elc een verweert ende genadet worden, wat nieuws voor te werpen.

Ten vyfden, onse hooge scholen sullen hiermede haer aensien verliesen ende van andere wtlandsche academien geschuwet worden, omdat men geen vasten voet van leere alhier sal houden, maer elcke reyse in ongewijsheyt staen, en altyt weder op een nieuw van onse eigen leere door disputeren, ende daerdoor nootsakelyck met vele onnoodige soortgelycke quaestien ende twisten altyt beladen syn, gelyck (Godt beters) d'ervarentheyt alreede bewijst.

Eyndelyck moeten hierna volgen meest alle d'inconvenienten ende swaricheden van onruste in de kercken ende andersins, hier voor in 't eerste point, namelyck int verhael van de swaricheden der ontslaginge van verbintenissen.

Daerentusschen houden wy dat de confessie ende catechismus mach ('tsy ten deele oft int geheele) overlesen ende oversien worden, indien wettige oorsake daertoe in den Synodo tegenwoordelyck vergadert synde voorvalt, gelyck sulx wel wt sulcker oorsake geschiet is sonder dat 'tselve als een ordinantie ende noodige wet gestelt worde.

Sonder oock dat de wtschryvingen des Synodi nationalis wtduckelyck met sulcke eene clausuli geschiede, dwelc wy gelyck nieuw en ongehoort, alsoo oock schadelyck ende Uwen Mog. Ed. selfs mitsgaders den gemeenen kercken deser landen in hare eere ende reputatie nadeelich achten te wesen.

Waervan also bij eenige kercken onder ons al van den tijt aen onser letzte byeenkomste in Mey voorleden sekere redenen gestelt syn geweest, willen wy ons in desen aen deselve refereren, hebbende derhalve deselve in forma hier by

gevoecht gelyck wij oock tot dienselven eynde hierby voegen, de speciale instructie die eenige van ons aengaende dese sake ontfangen hebben van de heeren Staten van hare provincie.

Op welcke schriften wy Uwe Mog. Ed. opt onderdanichste ende alderrootmoedigste bidden beforderlyck te willen letten, om de kercken Godts alomme het geheele lant door gerust te stellen.

Maer also onse voorsz. verschillende broeders tot bevestinge van hare meeninge, dat de confessie behoort herlesen te worden, mede eenige redenen voortwenden, so hebben wy goet gevonden daarop Uwe Mog. Ed. oock eenich bericht te doen.

D' eerste tegenreden is: dat de confessien by particuliere kercken gemaect by dezelve kercken die se gemaect hebben verandert connen worden, want particuliere kercken connen dwalen ook in 't fondament der leere. Daeromme men alsoo niet en behoort te staen op eenige belijdinge der kercken, alsof deselve onwedersprekelyck waren, tensy dat wy in deselve ongerymtheit willen vallen, die wy aen die van de Roomsche kercke bestraffen, die hare conciliorum decreten even weerdich ende onwedersprekelyck als Godes woort gehouden hebben.

Antwoort.

De vrage en is niet of de Nederlandsche kercken in hare belydinge hebben kunnen dwalen, maer ofse gedwaelt hebben, dat behoort bewesen te worden, eer men deselve in twijfel gaet trecken, oft eenige veranderinge daerin gaet versoecken; want soo lange als niet claerlyck en blyckt, dat de voorgaende confessie ergens in met den worde Gots niet overeen en komt, al waere daer oock iet in dat beter konde geseyt worden, sonder in de substantie der leere iet te veranderen, soo waret nochtans niet geraten daer inne veranderinge te doen, om redenen hier voren op dit derde point des geschils verhaelt, namelyck dat daerdoor de leere der kercke in twijfel wort getrocken ende datter eyndelyck geene vasticheyt in der leere sal wesen, so verre men telkens in Synodis nationalis eenige veranderinge in de belydinge sal maken voor ende aleer het alleenlyck blykt dat se ergens inne met Godes woort niet over een en komt, dat oock daerdoor den tegensprekeren groote occasie van lasteren gegeven sal worden, daerentegen den swacken een groote aenstoot ende sal alsoo de religie in groote verachtinge komen bij velen die doch sonder sulcke occasie niet dan te seer geneygt syn tot kleynachtige derselve religie; bysonderlyck staet sulcx te verwachten so verre als in den catechismo die tot noch toe openbaerlyck is gepredict geweest in dese landen eenige veranderinge gedaen oft in plaetse van dien een andere catechismus ten appetite van sommige ingevoerd soude werden.

Dat wy evenwel niet na der papisten wyse de belydinge onser kercken ende den catechismus in onsen tyt by menschen gestelt van gelyker weerde en houden met Godes woort, is hier te voren opt eerste point des verschiltusschen ons ende onse broederen genochsaem bewesen; daeromme is dit een kranck fondament daarop onse verschillende broeders haer gevoelen bouwen so lange als sy niet en hebben bewesen, datter in de belydinge der Nederlantsche kercken iet is dat met den regel van Gots woort niet overeen en komt; ende so iemant meynt datselve te kunnen bewysen, hy en behoirt hem vooreerst niet te beroepen op een Synode nationael, maer cenmael verklaert hebbende, dat hy een ander gevoelen heeft als de bekentenisse der gemeene kercken medebrengt, behoirt hy synen collegis oft classi oft immers particulieren Synodo daerover hy staet te openbaren, wat het sij om te sien of men hem daerinne niet en soude kunnen bejegenen ende gerust stellen met goede redenen wt Godes woort, ende so hy hem derselver syner medebroederen oordeel niet en begeert te onderwerpen, so

behoort hij so lange in syn leeraamt stille te staen ter tyt toe hy met synen collegis die haer aen de gemeene belydinge der kercken houden, hem hebben verdragen ofte de sake by meerdere vergaderinge sy geoordeelt, oft soo verre oock syn gevoele verdragelyck ware, niet stridende tegen 't fondament der gemeene belydinge der kercken: immers behoirt men te weten, wat syn gevoelen sy, om te kunnen oordeelen, of hy daerin mach geduldēt worden ende hoe verre, want laet men dit eens inbreken, dat degene die iet heeft tegen de gemeene belydinge der kercken, evenwel niet gehouden en sal syn 'tselve te openbaren, al heeft hy hem oock laten blycken ende verluyden, dat hy iet daertegen heeft, so en sal daer nimmermeer ruste wesen in de kercke, want genoembde voorgaende belydinge der Nederlantsche kercken worde by den aenstaenden synodus nationael geapprobeert oft sy worde verbeteret, so sal terstont daer na iemant mogen opstaen, die wat nieuws sal hebben ende sal evenwel pretenderen ongehouden te syn voor den naevolgende Synodum hem selven te openbaren.

De tweede tegenreden is, dat de Zuythollantsche Synode in den voorledenen jare geoordeelt heeft dat de confessie behoort herlesen te worden, dat sy niet om wtlatinge der clause van revisie maer alleene om versoetinge derselve woorden mits andere min quetselycke woorden in plaetse stellende, aan te houden heeft goetgevonden.

Antwoort.

Op het eerste deel van dese tegenreden dient aangemerckt dat daerinne wordt wtgelaten tgene in de resolutie alhier geallegeert niet sonder oorsaeke maer met voorbedachten rade (so wy verstaen) daer by is gestelt, namelyck na gewoonlycke wyse, omme daarmede wtdruckelyk verstaen te geven, dat de voorsz. Suythollantsche Synode hierinne niet en begeerde te praediceren den Synodo nationael ende denselven eene nieuwe wet voor te schrijven, maer dat daerinne gevolgt soude werden sulcx als voor desen dien aengaende in Synodis nationalibus is gebruyckelyc geweest. Ende of al de Suythollantsche synode daer van iet geresolveert hadde na de meeninge van onse broeders, die haer met deselve resolutie soeken te behelpen, so en souden evenwel hare resolutie den Synodo nationael niet kunnen praediceren oft eene wet voorschrijven, diewyl de Suythollantsche synode maer een lit en is van de nationale, ende oversulcx d'andere synoden (die mede daerinne te spreken hebben) niet en kan vergangen. Ende alhoewel dat sulc herlesen ende oversien in eenige voorgaende synoden nationael deser landen geschiet is, so is het nochtans onseker, of het in allen geschiet is, oft-schoon in eenigen geschiet is, so is het geschiet ten aensien van de verbeteringe der druckfauten ende niet der leere, ende noyt in sulcker voege gelyck het nu wort voorgelagen dat namelyck degene die gestelt sullen werden omme deselve te oversien, ontslagen sullen werden van de verbintnisse aen deselve belydinge, ende dat men daarvan soude maken een point van beschrijvinge oft een clause van acte der hooge overheyt daarmede dat het consent van sulcken Synoduste houden wordt bepaelt ende gelimiteert, sulcx dat deselve Synodus daarmede geconstringeert wort deselve te oversien, eensdeels wt last der hooge overheyt andersdeels door eigene beweginge harer kercken selve, daarmede dan opentlyck ende voor alle de wereld de voorsz. confessie catechismus verdacht gemaect ende in twyfel gestelt worden, als revisie van doene hebbende.

Het andere deel deser tegenreden wederleyt genoech hemselven, want hoe kunnen der andere min quetselycke woorden in de plaetse gestelt worden, tensy dat deselve woorden, in welcker plaetse andere souden gestelt worden, wtgelaten worden?

De derde tegenreden is, dat hem niemand over de selve clause en hebbe te beswaren, diewyl revisie sowel confirmatie als correctie veroorzaect.

Antwoort.

Daerop is de antwoorde, dat even daeromme alle vrome liefhebbers der waarheyd met rechte haer over sulcke clause beswaren, diewyl revisie so wel het eene beteeckent als het andere, ende oversulex met dit woort van revisie (als 't al ten besten genomen sal worden) ten minsten in twyfel gestelt wort of gecorrigeert worden, is de meyninge, dat de revisie zal strecken tot confirmatie, waeromme en gebruyct men dan niet liever dat woort confirmatie, daer aen hem niemant en sal stooten als het woort revisie daer alle kercken hen aen stooten; men weet immers wel, hoe dat wordeken van revisie ordinaerlyck in de practycke verstaen wort, ende dat niemant revisie en versoeckt, dan die hem beclaegt van onrechte sententie, ende tot geenem anderen eynde, dan opdat deselve sententie soude mogen gecorrigeert worden, sodat by aldien daer confirmatie van de voorgaende sententie nae volgt, sulcx dat teenemael buyten ende tegen de meynige ende hope des klagende geschiet, soo en kan oock den Synodi nationael niet opgeleydt worden revisie te doen van de bekentenisse der kercken ende van den catechismo, voor ende aleer iemant hem daertegen openbaerlyck opposeert, oft daarmede moet de waarheyd derselver by de kercke selve in twyfel getrocken worden.

Nu isset wel waer datter (Godt beters) niet dan te veele in den landen syn, die aan de waarheyd derselver confessie twyfen, maer de vrage is of de kercken daeromme sulcke wtschryvinge sullen toestaen, daarmede deselve publycklyck door autoriteyt der hooge overheyd ende door de eigene beweginge der kercken, sonder openbare ende wettelycke tegensprake van buyten in twyfel wort getrocken, voor ende aleer dat denselven kercken eenige redenen blycken, waeromme men te rechte aen de werheyd derselve soude mogen twyfen. Dit zyn:

Hoochvermogende Edele Hoochwyse seer Voorsienige Heeren.

Onse redenen daer wt Uwe Mog. Ed. wel sullen verstaan, dat wy niet sonder hoochwichtige oorsaken onse advizen op de punten by Uwe Mog. Ed. ons in Maio voorleden voorgesteld alsoo gereformeert ende gestelt hebben, gelyck sy Uwe Mog. Ed. doen ter tyt syn overgegeven.

Daeromme wy Uwe Mog. Ed. opt alderrootmoedichste ende onderdanichste bidden, dese onse verklaringe ten besten te willen nemen, ende niet tegenstaende dat d' advizen van eenige onser medebroeders hiervan verschillen, evenwel den Synodus nationael op sulcken voet als wy hier versoeken te willen laten voortgaen, opdat eenmael alle oprysende geschillen (die anders ongetwyfelt hoe langer hoe grooter sullen werden) nedergeleyt mogen werden tot ruste der gemeene kercken ende welstant der polcie in dese landen, als oock tot gerusticheyt der conscientien van Uwer Mog. Ed. ondersaten, want wat kan der meerder onruste in den landen maken, als dat degene, die tsamen professie gedaen hebben van de gereformeerde Christelycke religie ende deselve belydinge des geloofs eendrachtelyck onderteekent hebben, nu over deselve bekentenisse verscheyden bedencken hebben, sommige niet alleen by haer selven aen de waarheyd derselve twyfelende, maer oock openbaerlyck genoech deselve in twyfel treckende. Ende hoe sal dit luyden in alle landen des geheelen Christenrycx, bysonderlyc daer de gereformeerde religie wort voorgestaen ende gehauhaeft, dat in dese landen, daer men nu so vele jaren sulcx eene sware ende bloedige oorloge heeft gevoert voor de bescherminge der ware Christelycke religie, nu de bekentenisse van deselve religie in twyfel wort getrocken?

Wat kan oock hierwt anders ontstaen als groote ongerusticheyt des gemoets by

veele swacke vervreemdinge der gemoederen ende herten tusschen diegene, die een herte ende eenen geest behooren te hebben als leden eenes lichaems, tweedrachten, scheuringen ende misverstanden, niet alleen in der kercken, maer oock in der policije, daervoor alle vrome ende trouwe liefhebbers des vaderlants billick een schroomen behooren te hebben.

Daeromme wy oock vastelijck vertrouwen, dat Uwe Mog. Eed. als oprechte vaders des vaderlants, voesterheere der Christelycke kercke, ende voorstaenders der ware Christelycke religie om sulcke swaricheden te voorkomen, ordre sullen stellen datter met den eersten een nationaale Synode gehouden werde bij Uwe Mog. Ed. geautoriseert tot bevestiginge der ware Christelycke religie, die nu over de veertich jaren opentlyck in dese Nederlanden is geleert, niet sonder Godes merckelycken segen, dien hy door syne onwtsprekelycke genade, neffens de openbare predicatie synes H. Evangelij desen landen verleent heeft, ende ongetwyfelt so vele te rycker ende overvloediger verleenen sal, als dese syne heylige waerheyte by Uwe Mog. Ed. ende by derselve ondersaten meer sal beherticht worden, waertoe wy Got Almachtich bidden, Uwe Mog. Ed. ende alle degene, dien hy eenige sorge over dese landen ende kercken bevolen heeft, hoe langer hoe meer met synen H. Geest te willen verriycken. Aldus gedaen in Amsteldam den 17 October Anno 1617.

Uwer Mog. Ed. onderdanige dienaren
ende was onderteeckent.

Johannes Fontanus divini verbi in reformata Christiana ecclesia quae est Arnhemiae Geldror: administer, manu propria subscripsit.

Joannes Leo, Minister tot Bommel.

Hermannus Faulkelius, ad minister divini verbi Middelburgae Zelandiae.

Henricus Brand Willemsz., dienaar des Godd. woorts tot Zierickzee.

Joh. Becius, dienaar des H. Euangely tot Dordrecht.

Franciscus Gomarus, professor Theologiae in de universiteyt van Leyden.

Wernerus Helmichius, dienaar des Godd. woorts tot Amsterdam.

Hermannus Gerardi, dienaar J. Christi in syne gemeynte tot Enchusen.

Sibrandus Lubbertus, professor S. Theologie in Academia Franckerana.

Johannes Bogermannus, dienaar des Godd. woorts binnen Leeuwaarden.

Johannes Acronius, prediger in der stat Groeningen.

Johannes Nicasius, prediger in Middelstum Omlandiae.

Thomas Goswinus, dienaar des Godd. woorts binnen Campen.

II.

Raet om bequaemelyck in te voeren die leere van Arminius gegeven secretelyck aen eenige van de heeren Staeten van Hollant, ende by de leste vergaderingen int werck gestelt.

De H. M. heeren Staeten moeten als souvereïne magistraeten van dese landen het opperste gebiet aen haer behouden, oock in kerkelycke saecken. Want dit is d'ordonnantie Gods, volgens welcke Moyses Aarons Godt is geweest, „Aaron ende synen soonen als priesteren hare priesterkleederen aengetogen heeft, ende oock last ontfangen heeft die wederom uyt te trecken als sy quaemen te sterven. Exod. 28. 12. Num. 20. 26. Daarna comt Josue in Moyses plaetse ende gelyck amt. Jos. 1. 7. 8. Den rechteren dit amt aen haer hebbende ende uytvoerende, ginch het wel in Israël, maer alsser geen coninck was dede een iegelyck wat hy wilde. Jud. 17. 6. In David is hiervan een levende practyck 2 Chron. 13. 11. In Salomon is dit mede claerlyck te sien, die niet alleen den heerlycken tempel gebout heeft, d'arcke Godts daerin gebracht, maer oock hem selfs geoeffent, ende de priesteren in haer amt ende ordeninge ingeset. 1 Reg. 8. 13. 14. — 2 Chron. 8, 13. Josaphat als een seer loflyck ende godtvreesende coninck heeft den vervallen godsdiens weder opgerecht, ende beyde politie ende kercke besocht in allen steden Juda ende sonderling binnen Jerusalem, stellende daer Azariam den priester tot overste over d'ander priesteren in allen saecken des Heeren ende Schadiah tot een overste in allen saecken des coninchs. Over beyde hy de overste bleef. 2 Chron. 19. 5. 6. 7, 8. 9. In Ezechia blyckt dit oock 2 Chron. 29. 3. 4. 7. 8. 16. Josias dede al het selfde 2 Chron. 34. 4. 9. 10. 11.

Dit eyscht de nature ende gelegenheyt van goede regeringe, dese can niet lyden dat in een volck soude syn tweederley antentyke machten, twee verscheydene raetgevingen ende heerschingen, anders als by underordeningen, even also weynich als in een lichaam twee hoofden connen wesen.

Men can niet genoehsaem beschrijven, wat confusien, disordren ende onregeltheden moeten ontstaen uyt twee collaterale machten in een lant.

Volgens deze autoriteyt comt den E. Mogenden heeren Staaten toe, gelyck ten allen tyden, soo oock sonderling in desen conjuncturen de beschryvinge vant Synode te doen, ende convocatie van so veele ende sodanige personen, als haer E. M. sal goetvinden. Soo men meynt dat sommige predicanten op de beroeping van de Staeten alleen niet en soudren willen comen vorgevende dat sy kerkelyck nae ouden gebruyck moeten gedeputeert worden, connen haer Ed. de beschryvinge aldus doen, namentlyck dat sy begeeren, dat elcke classe haer sodanige personen sal senden, als sy haer nomineeren, die se hebben te besigen in dese kerkelijcke swaericheyt, noch niet goetvindende dat de classen solemnele deputatien tot eenen solemnele Synodus doen. Dus sullen se noch mogen eenen anderen Synodus hopen, ende haer maetigen om des Heeren bevel nae te comen, ende ondertuschen sullen de Heeren met dese personen wel connen comen tot haer vooruemen.

Men moet de classen niet laeten nae ouden manieren deputeren, want so souden der geene of weynich comen die bedencken over de leere hebben. Ende al ontboden de heeren daer beneffens dese anderen, so souden se niet coren met kerckelycke last ofte macht, ende en souden oock by d'andere daervoor niet gehouden worden, sy souden haer oock beswaert vinden daertoe te comen ende haere bedenckingen tot voordeel van de kercke te openen; so en soude men oock niet tot 't eynde van de swaricheit comen.

De Staeten connen uyt generale macht convocatie doen nae haer Ed. believen, maer moeten dit sonderlinge nu doen in deser gelegentheyt, daer partijen genoegsaem geformeert syn. Sy moeten van weersijden evenveel personen ontbieden, lettende op degeene, die de controversie verstaen ende bequaemst syn tot d'onderhandelinge. Daernaer oock op degeene die vreesaemst syn, maer van weersyden sowel d'een als d'andere, moeten de principaelste ontboden worden, opdat noch d'een noch d'andere partije hen en hebbe te beclaegen, opdat de saecke oock te beter bevordert worde. Sy sullen moeten uyt d'eene classe meer uyt d'andere min personen van wedersyden beroepen, niet juist uyt elcke, van elcks evenveel, want dit niet doenlyck is, also verscheydene classen syn tot Dort, Amsterdam ende elders, daer nau eenen openbaerlycken in bevonden wort Arminio toegedaen (hoewel twee ofte drie), andere wederom syn, ter Goude namelyck, Rotterdam, Leyden, Briele, daer der veel in bevonden werden.

So de Ed. heeren haere vorige macht maintaineren ende volgens deselve aen haer houden, eerst de conventie tot den Synodus, ten tweeden het voorste presidieren in Synodo, ten derden oock het proponeren aldaer; also dat sy niet laeten verhandelen, als dat haer goetdunckt; ten vierden insonderheyt de conclusie van alles, opdat soo verre sy (si magistratus judicaverit utile) die goet ende dienstich voor 't gemeyne beste bevonden, sy die laeten voortgaen ende doen ter executie stellen; so contrarie dat sy supprimeren ofte achterhouden. So dit zegge ick sorchvuldelyck van haer alles bewaert wort, so en hebben sy niet dan alles goets van desen Synodum te verwachten, altyts geen quaet te vreesen. Laet de Ed. heeren Staeten daetlyck hier ontbieden vier predicanten, van elcke partije twee, die niet te verre geseten syn, ende met die haer bespreken van personen die men aen wedersyden best soude mogen beroepen. Uyt desen sullen sy bequaemelyck mogen verstaen, welcke personen welke partijen toegedaen syn, ende oock welke de bequaemste tot de handelinge syn. Daerby dan oock een iegelicke stadt van de haere sal conuen getuygen, ende men sal so volgens tot genoegsaeme onderrechtinge van de saecke comen.

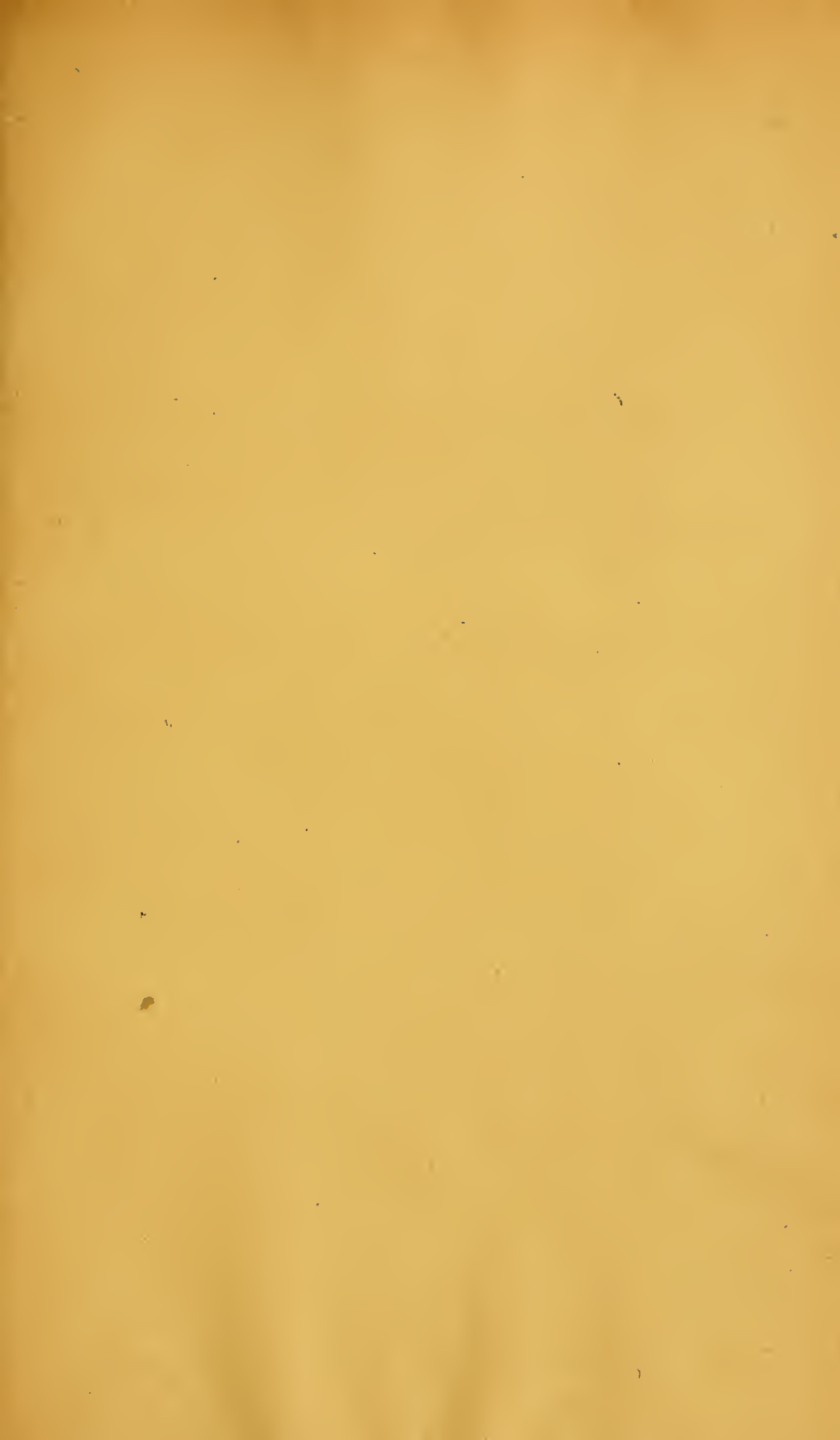
Om 't contremineren te verhoeden, laet d'evocatie nae weynich dagen voor den bestemden tijt des Synodi geschieden, doch altyts so veel te vooren, dat de beroepene bequaemen tyt hebben om te reysen; voor eenen dach of twee haer te bereyden, ende haer dingen, om wat tyts uyt haer huys ende kercke te syn, te beschicken ¹⁾.

Onder stont: *Scedula comburenda* ²⁾.

¹⁾ Op de keerzijde stond:

Copie van een schrift gestelt tot Amsterdam in October 1607, by 't meeste deel dergenen, die in conventie praeparatoria in den Hage waren tot beweerlinge van haer advys de modo habendae Synodi nationalis, om den heeren Staten Generael te verstaen als 't haere II. Mog. soude believe de redenen van 'tselve advys te hooren. Twelc niet en is geschiet ende dien volgende dit schrift niet overgelevert, maer is 't originael met andere schriften desselven conventus den gedeputcerden des Synodi Suidholland. overgegeven in bewaringe.

²⁾ Dit stuk moet verbrand na lezing.

Kon. Ned. Stoomdrukkerij, Warmoesstraat 106, Amsterdam.